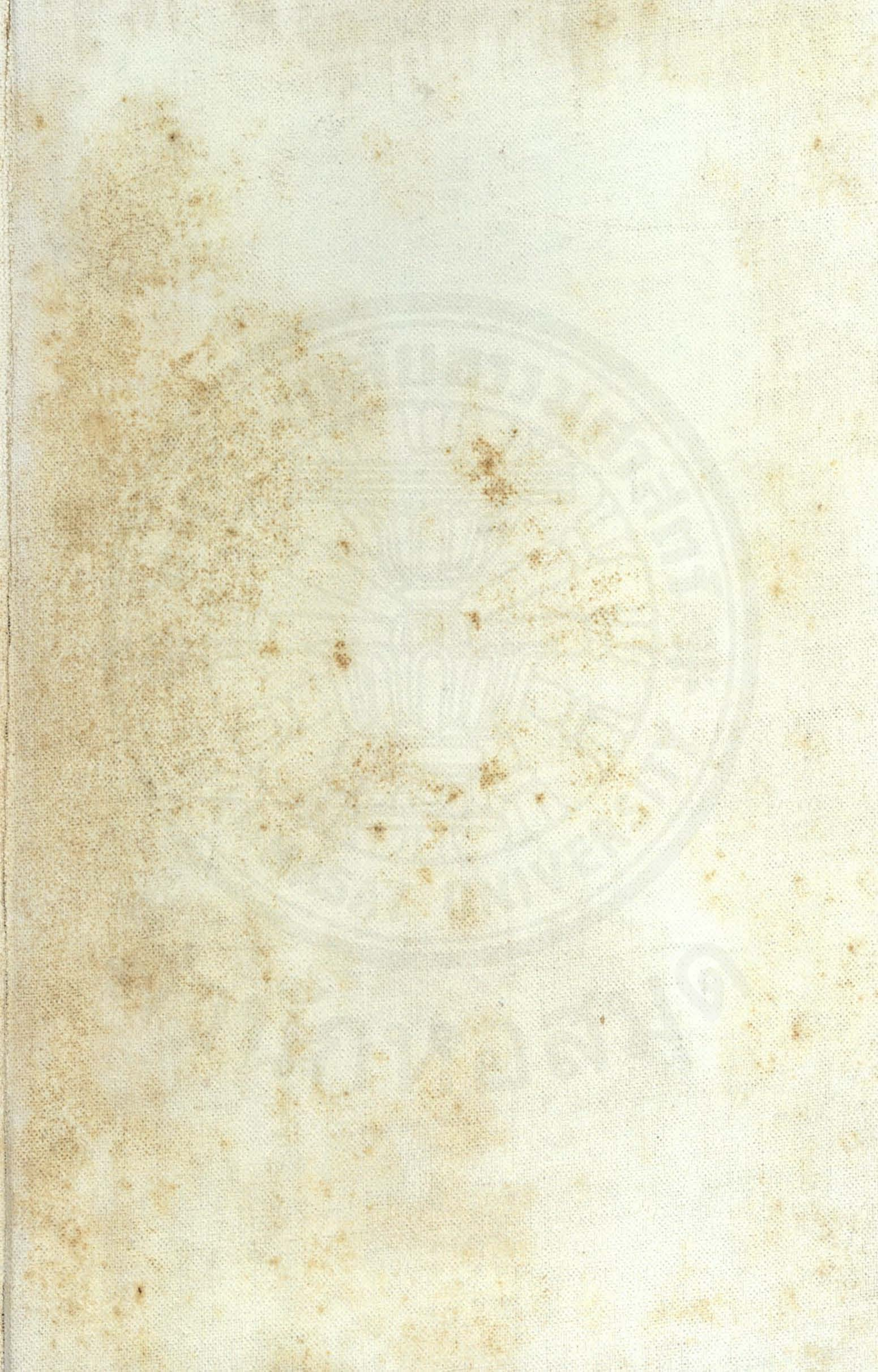

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๓

พงศาวดารเมืองสงขลา

พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช

พงศาวดารเมืองพัทลุง

พระโสภณอักษรกิจ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระพิทักษสาครเกษตร์ (หยวก ลี่ละบุตร)

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

พระโสภณอักษรกิจ แจ้งความมายังราชบัณฑิตยสภาว่า ในงานพระราชทานเพลิงศพพระพิทักษ์สาครเกษตร (หยวก ลิละบุตร) อันกำหนดในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม นี้ พระโสภณอักษรกิจใคร่พิมพ์หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๓ แจกเป็นที่ระลึก เพื่อเป็นปฏิการตอบแทนในวาระที่สุด ด้วยได้เป็นผู้คุ้นเคยชอบพอกับพระพิทักษ์สาครเกษตรมานาน ราชบัณฑิตยสภาจึงอนุญาตให้ตามประสงค์

หนังสือประชุมพงศาวดารภาคนี้มี ๓ เรื่องด้วยกัน คือพงศาวดารเมืองสงขลา พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช กับพงศาวดารเมืองพัทลุง พงศาวดาร ๓ เรื่องนี้เป็นสำนวนอื่นราชบัณฑิตยสภาได้รวมพิมพ์แล้วก็มี เช่นเรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช พิมพ์แล้วในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ พงศาวดารเมืองสงขลาพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓ พงศาวดารเมืองพัทลุงพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ แต่สำนวนและข้อความมีผิดแผกแปลกกันทุกสำนวน ผู้สนใจในทางโบราณคดีอาจได้ความรู้แปลกออกไปเมื่อได้อ่านประชุมพงศาวดารเล่มนี้

การพิมพ์ประชุมพงศาวดารเล่มนี้ ได้พิมพ์ไว้ตามโวหารสำนวนของผู้แต่งเดิมมิได้เปลี่ยนแปลงแก้ไข ข้อความใดที่ผิดจากพระราชพงศาวดาร สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงบันทึกไว้ตามเชิงกระดาษ ข้อความที่ควรอธิบายให้เด่นชัดขึ้นก็ทรงบันทึกไว้เหมือนกัน

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

พระพิทักษ์สาครเกษตร (หยวก ลี้ละบุตร)

พ.ศ. ๒๔๐๙—พ.ศ. ๒๔๗๔

ประวัติ

อำมาตย์ตรี พระพิทักษ์สาครเกษตร (หยวก ลิละบุตร)

(เจ้าภาพเรียงส่งมา)

อำมาตย์ตรี พระพิทักษ์สาครเกษตร (หยวก ลิละบุตร) บ.ช., บ.ม., ว.ป.ร. ๔ บุตรนายริ ลิละบุตร เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ เข้ารับราชการเป็นเสมียนรองเวรกระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นเสมียนกรมฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๔๐ รับประทวนบรรดาศักดิ์เป็นขุนดุรงคพิทักษ์ นายเวรกรมฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นเลขานุการปลัดทูลฉลอง พ.ศ. ๒๔๔๓ เปลี่ยนนามประทวนบรรดาศักดิ์เป็นนายชำนาญกระบวน นายเวรกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นผู้ช่วยกรมฝ่ายเหนือและรับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นพันภาณุราชปลัดกรมฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นผู้ช่วยราชการเวรวิเศษและเป็นหลวงพิพิธสุนทร พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นปลัดกรมบัญชี พ.ศ. ๒๔๕๔ รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอก ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัดสมุทรสาคร พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นพระเรืองศักดิ์สาครเขตร พ.ศ. ๒๔๕๙ เปลี่ยนนามบรรดาศักดิ์เป็นพระพิทักษ์สาครเกษตร พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นเสมียนตรามณฑลนครไชยศรี พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นอำมาตย์ตรี พ.ศ. ๒๔๖๗ ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ

พระพิทักษ์สาครเกษตร ป่วยเป็นไข้รากสาด ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ คำนวณอายุได้ ๖๕ ปี.

พงษาวดารเมืองสงขลา

ของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี บุญสังข์

ตอนที่ ๑

แต่งเมื่อปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๐๗

๑ วันอาทิตย์เดือนอ้ายแรมสิบสามค่ำ จุลศักราชได้ ๑๒๐๗ ปีเถาะนักษัตรสัปตศก เพลา ๓ โมงเช้า พระยาวิเชียรคีรี ศรีสมุทวิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงคราม รามภักดี พิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาที่ ๔ นั่งณจวน พร้อมด้วยกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยปรารภถึงวงษ์สกูลว่า ได้ครองเมืองสงขลามาแต่ครั้งไหน สักกี่ชั่วมาแล้ว หามีผู้ใดจะเล่าได้ไม่ กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่สูงอายุเมื่อครั้งพณหัวเจ้าท่าน เจ้าพระยาอินทคีรีศรีสมุทสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ก็ล่วงไปสิ้น เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการให้สืบหาผู้มีชื่อที่ได้ทำราชการครั้ง ๆ พณ ๆ เจ้าพระยาสงขลาจะมีอยู่แห่งใดบ้าง จะได้สืบเรื่องราวราชการบ้านเมืองแต่ก่อน บุตรหลานจะทำราชการไปเมื่อน่าจะได้รู้ว่าวงษ์สกูลรับทำราชการว่ารั้งเมืองสงขลาแต่ครั้งนั้น ได้ความว่าขุนพรหมเสนา ตั้งเรือนอยู่บ้านมะม่วงหวาน เปนกรมการครั้งเจ้าพระยาสงขลาที่ ๑ มีอยู่คนหนึ่งอายุได้ ๘๕ ปี ได้เอาตัว

ขุนพรหมเสนามาสืบ ขุนพรหมเสนาเล่าว่า บิดาขุนพรหมเสนาเปน หลวงยกรบัตร ตั้งเรือนอยู่บ้านหัวเขาคุมไพร่ส่วยดีบุก เมื่ออายุขุนพรหมเสนาได้ ๑๑ ปี ๑๒ ปี ขุนพรหมเสนาได้ยินหลวงยกรบัตรบิดาขุนพรหมเสนาเล่าว่า ครั้งแผ่นดินเจ้าฟ้าดอกเดื่อ[๑] ตั้งเมืองที่กรุงเก่า เมื่อพม่ายกกองทัพมาตีกรุงเก่าได้ (เมื่อจุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุญนพศก) พม่าตีแตกมากระทั่งเมืองชุมพรไชยา พวกกองทัพมากวาดเอาครอบครัวไทยไปเปนอันมาก เมื่อครั้งนั้นเมืองนครตั้งตัวขึ้นเปนเจ้า ให้เจ้าไชยฤทธิน้องเขยเจ้านครเปนวังน่า เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพัทลุง เมืองสงขลาขึ้นกับเมืองนคร เมื่อครั้งกรุงเก่ายังไม่เสียแก่พม่า ว่าให้จีนเมืองไทยเปนพระยาเมืองตาก ครั้นกรุงเก่าเสียแก่พม่า ขณะนั้นพระยาตากพาอพยพหนี ครั้นพม่ายกกองทัพกลับไป กรุงศรีอยุทธยาหามีผู้ใดว่าราชการบ้านเมืองอยู่ไม่ พระยาตากคิดอ่านเกลี้ยกล่อมซ่องสุมผู้คนได้มาก จึงพระยาตากตั้งตัวขึ้นเปนเจ้า (ลงมาตั้งกรุงธนบุรีเปนราชธานี) ฝ่ายปากใต้เมืองชุมพรเมืองไชยาขึ้นเจ้าตากเมืองนครหาขึ้นกับเจ้าตากไม่ เจ้าตากแต่งให้คนมาสู่ขอบุตรผู้หญิงเจ้านคร ๆ ไม่ยอมให้ เจ้าตากเคืองมาก จึงจัดกองทัพเรือทัพบกยกมาตีเมืองนคร ขณะนั้นหลวงวิเถียนเปนญาติกับเจ้านคร ๆ ให้หลวงวิเถียนมาเปนพระยาสงขลา เจ้านครมีตรามาถึงพระยาพัทลุง

---

๑ ที่จริงเจ้าฟ้าเอกทัศจึงจะถูก

พระยาสงขลา ว่ากองทัพเจ้าตากยกมาตีเมืองนคร ให้พระยาพัทลุงพระยาสงขลายกกองทัพไปช่วย พระยาพัทลุงพระยาสงขลายกกองทัพไปเมืองนคร คนในเมืองนครมาก กองทัพเจ้าตากน้อยเข้าหักโหมเอาไม่ได้ รอทัพอยู่ กองทัพเจ้าตากขัดเสบียงอาหารลง ยกกองทัพกลับไปประทับอยู่เมืองไชยา เจ้านครเห็นว่ากองทัพเจ้าตากกลับแล้ว เจ้านครมีงานเล่นลครให้พระยาพัทลุง พระยาสงขลาดูเจ็ดวันเสร็จงานแล้ว สั่งให้พระยาพัทลุงพระยาสงขลาเลิกทัพกลับไปบ้านเมือง ๒ ฯ

๏ ขณะนั้นเจ้าไชยฤทธิ ที่เจ้านครให้เปนวังน่า เดิมเปนชาวกรุงเทพพระมหานคร คุ้นเคยกันกับเจ้าตาก ตรองเห็นว่าถ้าเจ้าตากตีเมืองนครได้แล้วจะขอเปนเจ้าเมืองนคร จึงเจ้าไชยฤทธิแต่งให้คนลอบถือหนังสือไปถึงเจ้าตาก ว่ากองทัพเมืองพัทลุงเมืองสงขลาเลิกกลับไปแล้ว คนในเมืองนครมีอยู่แต่น้อย ให้เจ้าตากยกกองทัพไปตีเอาเมืองนครเห็นจะได้โดยง่าย เจ้าตากเห็นการจะสำเร็จ จึงยกทัพมาตีเมืองนคร เจ้านครเห็นว่าผู้คนน้อยตัวสู้ไม่ได้ พาอพยพหนีมาเมืองสงขลา เลยพ้นไปแขวงเมืองเทพา เจ้าตากเข้าตีเอาเมืองนครได้ จัดแจงเมืองนครเสร็จแล้ว เจ้าตากก็ยกทัพเลยมาเมืองสงขลา ตั้งพระตำหนักอยู่ที่ทุ่งบ่อเตย เจ้าตากให้หาพระยาสงขลาวิเถียนมาเฆี่ยนจำไว้ ให้กองทัพยกตามเจ้านครไปเมืองเทพา

---

๒ เมื่อตีไม่ได้คราวแรกนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีมิได้เสด็จเอง

จับตัวเจ้านครและบุตรภรรยาได้มาจำไว้ที่เมืองสงขลา เจ้าตากให้ถอด พระยาสงขลาวิเถียนออกจากราชการ ตั้งนายโยมบิดานายรองเปน พระสงขลา ให้ขึ้นอยู่กับเมืองนคร เจ้าตากมาประทับอยู่ที่เมือง สงขลา จอมแหลมสนบิดาเจ้าพระยาสงขลารับทำอากรรังนกเกาะห้า รับอากรมาแต่ผู้ใดจะเปนเงินส่วยเท่าใดขุนพรหมเสนาไม่แจ้ง จอม แหลมสนมีบุตรผู้ชายห้าคน พี่ผู้ใหญ่ที่หนึ่งชื่อเยียน ที่สองชื่อหนู ที่สามชื่อซินเสง ที่สี่ชื่อเถียนเซง ที่ห้าชื่อยกเซง รวมกันห้าคน จอมแหลมสนถวายตัวทำยาญซีรายบุตรภรรยาข้าทายชายหญิงทรัพย์ สิ่งของทูลเกล้า ฯ ถวายเจ้าตาก ๆ ดำรัสว่ามาหลายบ้านหลายเมือง แล้ว หามีผู้ใดจะมาสามิภักดิเหมือนอย่างนี้ไม่ รับสั่งว่าสิ่งของ ทั้งนั้นคืนให้จอมแหลมสนเอาไว้เปนทุนค้าขายเถิด ให้รับเอาแต่ ยาแดงห้าลังแจกให้นายทัพนายกอง กับขอเอาบุตรผู้ชายชื่อซินเสง น้องที่สามไปใช้สอยคนหนึ่ง แล้วรับสั่งกำชับกับนายทัพนายกองว่า อย่าให้พวกกองทัพไปทำอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใดในบ้านแหลมสน ครั้น เสร็จราชการกองทัพกลับเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร เอาตัวเจ้า นคร พระยาสงขลาวิเถียนบุตรภรรยาเข้าไปด้วย ฯ

๏ ครั้งนั้นพอซินเสงเปนมหาดเล็กติดไปกับเจ้าตาก เจ้าตาก กลับเข้าไปถึงกรุงเทพพระมหานคร เจ้าตากเอาบุตรเจ้านครเปนห้าม คนหนึ่ง แล้วรับสั่งให้ภาคทัณฑ์โทษเจ้านครไว้ โปรดให้เจ้านคร ออกมาเปนเจ้านครต่อไป พระยาสงขลาวิเถียนติดคุกอยู่ณกรุงเทพ

พระมหานคร โปรดให้แต่หม่อมเหมภรรยากลับมาเมืองสงขลา หม่อมเหมมาตั้งเรือนอยู่บ้านแหลมสน พระสงขลาโยมบิดาหลวงรอง นั้นตั้งเรือนอยู่เมืองเก่าเรือนหนึ่ง หัวเขาเรือนหนึ่ง อยู่สองปีรับสั่งให้สมเด็จเจ้าพระยาเปนแม่กองออกมาศักเลขแขนซ้ายเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ครั้งนั้นพเยียนศักเปนหลวงอินทคีรีนายกองเก็บส่วยรังนกเกาะห้า ศักครั้งนั้นถ้าเปนหลวงปลัดศักว่าหลวงปลัด เปนหลวงยกรบัตรศักว่าเปนหลวงยกรบัตร [๓] เสร็จการศักแล้ว สมเด็จเจ้าพระยากลับเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร ฯ

๏ ครั้งนั้นจอมแหลมสนแต่งเรือศีศะญวน ให้หลวงอินทคีรีคุมเงินส่วยรังนกแลของถวายเข้าไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายทุกปีมิได้ขาด รับสั่งกับข้าราชการว่าหลวงอินทคีรีคนนี้เปนข้าหลวงเดิมสามิภักดิมาช้านาน ควรที่จะชุบเลี้ยงให้เปนเจ้าบ้านเจ้าเมืองใหญ่ได้ รับสั่งว่าพระสงขลาโยมก็ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้เปนเจ้าบ้านเจ้าเมืองผู้ใหญ่ จะเอาราชการสิ่งใดก็ไม่ได้ เปนคนทุเหตุอเหตุ หาคิดถึงพระเดชพระคุณไม่ จะให้เปนผู้รั้งทำราชการไม่ได้แล้ว รับสั่งให้ตั้งหลวงอินทคีรีเปนพระสงขลา ตั้งพ่อหนูเปนพระอนันตสมบัติ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ขึ้นอยู่กับเมืองนคร มีตราออกมาหาตัวพระสงขลาโยมเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร ถอดเสียจากราชการ พระ

---

๓ ความที่กล่าวตรงนี้ ประหนึ่งจะศักชื่อลงไว้ที่แขนน่าสงไสย เห็นจะเปนแต่ลงทะเบียน

สงขลาตั้งให้นายฉิมบุตรพระสงขลาโยมเปนหลวงรองราชมนตรี คุมไพร่ส่วยดีบุกจนะเกาะหมาก ทำราชการอยู่ในพระสงขลา ๆ ให้หลวงรองเข้าไปราชการณกรุงเทพพระมหานคร หลวงรองกลับมาแต่กรุง ตั้งเรือนอยู่บ้านหัวเขา ฯ

๏ ขณะนั้นเจ้านครมีหนังสือมาเกณฑ์ไพร่เมืองสงขลาเข้าไปทำดีบุกที่เขาสูงเมืองนครปีหนึ่ง ได้นำดีบุกเจ้านครบอกส่งเข้าไปกรุงเทพพระมหานคร เจ้านครมีหนังสือแต่งให้กรมการมาเกี่ยเอาผู้หญิงช่างหูกแลลูกสาวราษฎรชาวเมืองสงขลา พาเข้าไปเมืองนครเปนอันมาก ฯ

๏ ครั้งนั้นพระสงขลาแต่งเรือเข้าไปกรุงเทพพระมหานคร เข้าเฝ้ากราบทูลว่า เจ้านครแต่งกรมการไปเกี่ยเอาผู้หญิงช่างหูกแลลูกสาวราษฎรชาวเมืองสงขลาพาเข้ามาเมืองนคร ราษฎรชาวเมืองสงขลาได้ความเดือดร้อนนัก รับสั่งให้มีตรามาถึงเจ้านครว่า เมืองนครกับเมืองสงขลาวิวาทกันไม่รู้แล้ว ให้ยกเมืองสงขลาขึ้นกับกรุงเทพพระมหานครเถิด พระสงขลาทูลลากลับออกมาเมืองสงขลาปรกติอยู่สองปี พอเจ้าตากเสียพระจริต พระยาสรรค์เปนขบถจับเจ้าตากขังไว้ ฯ

๏ ลุศักราช ๑๑๔๔ ปีขาลจัตวาศก เจ้านครก็ถึงอาสัญกรรมปีนั้น[๔] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ได้ปราบดาภิเศก

---

๔ ผิด เจ้านครต้องเอาตัวกลับเข้าไปไว้กรุงเทพ ฯ เมื่อปีมโรงจุลศักราช ๑๑๔๖

เถลิงถวัลยราชสมบัติผ่านพิภพขึ้น จึงเลิกมาสร้างพระนครข้างแม่น้ำฝ่ายบูรพ์ พระเจ้าน้องยาเธอ เปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้บุตรเขยเจ้านครเปนเจ้าพระยานคร กรมพระราชวังบวรสถานมงคล กราบทูลแต่พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ว่าเจ้าพระยานครใหม่กับพระสงขลารักใคร่กัน ขอให้เมืองสงขลาขึ้นกับเมืองนครตามเดิม โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตราออกมาถึงเมืองสงขลาว่า ให้ยกเมืองสงขลาขึ้นกับเมืองนครเหมือนอย่างแต่ก่อน เมืองสงขลาก็ทำราชการขึ้นอยู่กับเมืองนคร ครั้งนั้นโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยาเปนแม่กองออกมาศักเลขเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ศักแขนขวา ตั้งโรงศักที่บ้านหัวเขา ศักได้เลขสมเจ็ดพันหกร้อยเจ็ดสิบสองคน ศักเลขเสร็จแล้วเจ้าพระยากลับเข้าไปกรุงเทพพระมหานคร อยู่ปีหนึ่งเกณฑ์ไพร่เมืองพัทลุง เมืองนคร เมืองสงขลาขึ้นทำทองบางตะพาน เมืองสงขลาต้องเกณฑ์ไพร่พันหนึ่ง พระสงขลาให้หลวงบำรุงคุมไพร่ไปทำทองที่บางตะพานปีหนึ่งได้ทองแต่น้อยไม่สมกับลงทุนทำ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมีตราเลิกออกมา แต่หลวงบำรุงถึงแก่กรรมที่บางตะพาน ฯ

๏ ขณะนั้นปรกติอยู่ปีหนึ่ง มีตราออกมาถึงเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ให้ต่อเรือหูช้างปากสองวายาวเก้าวาสำหรับรักษาพระนคร เมืองสงขลาต้องเกณฑ์สามสิบลำ เกณฑ์ไพร่

ตัดไม้ควญเคียมมาตั้งต่อเรือที่ค่ายม่วง ต่อเรือไม่ทันเสร็จ รับสั่งให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงจักรเจษฎา เสด็จออกมาเร่งเรือ ประทับอยู่ที่เมืองนครห้าเดือน เสด็จมาคลองใน ประทับอยู่เมืองพัทลุงเดือนเศษ เลยมาถึงเมืองสงขลา ตั้งทำเนียบอยู่บ่อเตย พระสงขลากับกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยไปนอนรักษาอยู่พร้อมกัน ณเดือนอ้ายฝนตกหนักเจ็ดวันเจ็ดคืนน้ำท่วม ชาวบ้านบ่อเตยพาเรือไปจอดที่บ่อพลับ พระสงขลาเข้าเฝ้า ดำรัสว่าฝนหนักลมกล้าหนาวเหลือทน พระสงขลากราบทูลว่าเดือนสิบสองเดือนอ้ายเปนเทศกาลฝน ณเดือนยี่เดือนสามตกแล้ง แต่ขณะเมื่อฝนตกหนักนั้นการต่อเรือก็หาเลิกไม่ ต่อเรือยังไม่เสร็จเสด็จเข้าไปยังกรุงเทพมหานคร ฯ

๏ อยู่ปีหนึ่งพม่ายกกองทัพมาตีเมืองนคร เจ้าพระยานครพาอพยพหนีไปอยู่นอกเขา กองทัพพม่าเก็บเอาครอบครัวไปเปนอันมาก โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยกกองทัพหลวงออกมาตีเอาเมืองนครคืนได้ กองทัพพม่าแตกหนีไป ขณะนั้นอายุขุนพรหมเสนาได้ ๑๘ ปี ๑๙ ปี ขุนพรหมเสนารู้ว่าพระสงขลาขอปลัดไอ้มาแต่เจ้าพระยานครใช้สอยอยู่ การสิ่งหนึ่งสิ่งใดพระสงขลาไว้ใจกับปลัดไอ้เปนอันมาก หลวงรองเคืองใจกับปลัดไอ้กราบเรียนพระสงขลากล่าวโทษปลัดไอ้หลายข้อ พระสงขลาหาชำระให้ไม่ หลวงรองขัดใจพระสงขลา หลวงรองรู้ความว่าเมืองนครเสียแก่พม่า หลวงรองคิดจะตีเอาค่ายบ่อยาง รวมผู้คนข่าวไพร่ในกองหลวงรองตำดินดำที่บ้านหัวเขา พระสงขลารู้ความว่า

หลวงรองคิดขบถ จึ่งแต่งให้กรมการขึ้นไปกวาดคนในแขวงเมือง สงขลาฝ่ายปละท่ามาทางบกทางเรือ หลวงรองให้คนไปคอยชิงเอาคนแลเรือที่เขาเขียว ทางบกไปชิงเอาคนที่ศาลาขรัวปานทางเขาแดง ได้คนแลเรือมากแล้วมารวมกันที่บ้านหัวเขา พระสงขลาเห็นว่าหลวงรองรวมผู้คนได้มาก คนในค่ายน้อย จึ่งจัดแจงผ่อนบุตรภรรยาขนเข้าของลงเรือใหญ่ไปทอดอยู่ที่เกาะหนูสองลำ หลวงรองให้นายทิดเพ็ดคุมไพร่พันเศษ หลวงรองจัดคนลงเรือคุมไพร่พันเศษ เพลาเช้าเข้าตีค่ายบ่อยาง กองนายทิดเพ็ดเข้าด้านทักษิณ กองหลวงรองเข้าด้านริมน้ำ พระสงขลาอยู่ในค่ายให้เอาปืนคาบศิลายิงถูกหลวงรองแต่ไม่บาดเจ็บ ถูกไพร่ในลำเรือกองหลวงรองบาดเจ็บตกน้ำตายหลายคน หลวงรองล่าไปอยู่แหลมฝาด คนรักษาค่ายด้านทักษิณเข้าด้วยหลวงรอง เปิดประตูให้ทิดเพ็ดเข้าในค่าย พระสงขลาเห็นการจะสู้หลวงรองไม่ได้ จึ่งลงเรือยายับไปลงเรือใหญ่ที่เกาะหนูใช้ใบเข้าไปกรุงเทพมหานคร ฯ

๏ ขณะนั้น หลวงรองว่ารั้งเมืองสงขลาอยู่สี่เดือนห้าเดือน พระสงขลาเข้าไปถึงกรุงเทพมหานคร เข้าเฝ้ากราบทูล (แต่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์) ว่าหลวงรองเปนขบถตีเอาเมืองสงขลาได้ รับสั่งว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล ยกกองทัพหลวงไปประทับอยู่ที่เมืองนครแล้ว ให้พระสงขลาตามไปเมืองนครเถิด

โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระสงขลาโยมนอกราชการบิดาหลวงรองออกมาด้วย พระสงขลาให้บุตรภรรยาอยู่ที่กรุงเทพมหานคร พระสงขลา กับพระสงขลานอกราชการ ออกมาเรือลำเดียวกัน มาถึงเมืองนคร พระสงขลาขึ้นเฝ้ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล กราบทูลว่าหลวงรองเปนขบถตีเอาเมืองสงขลาได้ รับสั่งว่าให้พระสงขลาออกมาทำพระตำหนักไว้ที่เมืองสงขลาก่อน เสร็จราชการเมืองนครแล้วจะเสด็จมาเมืองสงขลา พระสงขลากราบทูลลามาเมืองสงขลาขึ้นอยู่บ้านแหลมสน พระสงขลานอกราชการขึ้นอยู่บ้านหัวเขา พวกจีนไทยแขกเมืองสงขลาเข้าหาพระสงขลาทั้งสิ้น ขณะนั้นหลวงรองทิดเพ็ด ก็ตั้งเรือนอยู่ณบ้านหัวเขา หาเข้าหาพระสงขลาไม่ พระสงขลาให้นายหมวดนายกองเกณฑ์ไพร่มาทำพระตำหนักที่บ่อพลับ หลวงรองก็มาช่วยทำพระตำหนักอยู่ด้วย อยู่สิบเจ็ดสิบแปดวันกรมพระราชวังบวรสถานมงคลยกกองทัพมาถึงเมืองสงขลา ขึ้นประทับอยู่ที่พระตำหนักบ่อพลับ พระสงขลา กับพระสงขลานอกราชการแลหลวงรองเข้าเฝ้า ดำรัสปราไสตามธรรมเนียม ฯ

๏ ขณะนั้นเจ้าพระยานครซึ่งพาอพยพหนีพม่าไปอยู่นอกเขาพาบุตรภรรยากลับมาไว้ที่เมืองนครแล้ว ตัวเจ้าพระยานครตามเสด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลออกมาเมืองสงขลา เข้าเฝ้า รับสั่งว่าศึกอ้ายพม่าครั้งนี้แขงแรงนัก โทษเจ้าพระยานครซึ่งพาอพยพหนีทิ้งเสียบ้านเสียเมืองนั้นให้ภาคทัณฑ์โทษไว้ครั้งหนึ่ง รับสั่งให้มีตราไปหาเจ้าพระยาไทร พระยาตรังกานู พระยากลันตัน พระยาตานี มา

ให้พร้อมที่เมืองสงขลา จะได้ทรงจัดแจงบ้านเมืองให้เรียบร้อย เจ้าพระยาไทร พระยาตรังกานู พระยากลันตัน แต่งให้บุตรหลานศรีตวันกรมการนำพาสิ่งของเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย พระยาตานีแข่งตัวอยู่ ทรงขัดเคืองพระยาตานี รับสั่งว่าให้กองทัพหลวงยกไปเหยียบเมืองตานีเสียให้ยับเยิน ขณะนั้นแขกเมืองตานีพาเรือมาค้าขายเมืองสงขลาลำหนึ่ง รับสั่งให้ยุดเอาคนแลเรือไว้ มอบให้หลวงรองเปนผู้คุม ฯ

๏ ครั้งนั้นนายจันทองเพื่อนสิบครัว ไทยเดิมเมืองนครตกไปอยู่เมืองตานีช้านาน พาบุตรภรรยาหนีเข้ามาณเมืองสงขลา นายจันทองเรียนพระสงขลาว่า พระยาตานีรู้ความว่ากองทัพหลวงจะยกไปตีเมืองตานี ให้เกณฑ์ไพร่ทำค่ายยางน้ำจืดแลในบ้านพระยาตานีมั่นคง กวาดเอาผู้คนใส่ค่ายไว้มาก นายจันทองเห็นเรือกองทัพไทยทอดอยู่ปากน้ำเมืองตานีเจ็ดลำ แขกเมืองตานีเห็นเรือกองทัพไทยไปทอดอยู่น่าเมืองตกใจกลัว พวกแขกประชุมกันพูดจาว่า ตายายแขกสั่งไว้ว่าศึกมาแต่ทักษิณให้สู้ ศึกมาแต่อุดรอย่าให้สู้เลย เรือกองทัพหลวงมาทอดอยู่น่าเมืองแล้ว ให้คิดอ่านพาอพยพหนีแต่ยาว แขกเมืองตานีพูดจาอย่างนั้น นายจันทองกลัวพระยาตานีจะฆ่าบุตรภรรยาเสีย นายจันทองคิดอ่านสอดแนมเข้าไปพึ่งถวรบ้านพระยาตานี ได้ยินพระยาตานีปฤกษากับศรีตวันกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย ว่ากองทัพไทยยกมาทอดอยู่ปากน้ำแล้วจะคิดอย่างใด นายจันทองรับอาสากับพระยาตานีว่า นายจันทองขอเปนแม่กองคุมพวก

นายจันทองแลแขกมิชื่อลงไปรักษาค่ายปากน้ำเมืองตานี ไม่ให้กองทัพไทยเข้ามาในเมืองตานีได้ จะขอปืนใหญ่น้อยกระสุนดินดำเสบียงอาหารกับเรือปากห้าศอกสักลำหนึ่ง ถ้านายจันทองยิงเรือกองทัพไทยจมลง นายจันทองจะได้ลงเรือไปจับเอาพวกกองทัพไทยโดยง่าย พระยาตานีก็เห็นด้วย จึงจัดเสบียงอาหารกระสุนดินดำ เรือใหญ่ลำหนึ่ง ไปส่งให้นายจันทองที่ค่ายบางน้ำจืด นายจันทองเพื่อนนายจันทองจัดแจงเรือพร้อมแล้ว เพลากลางคืนนายจันทองเพื่อนนายจันทองลอดเข้าไปในเมืองตานี ขึ้นไปเรือนขนเข้าของแลบุตรภรรยาลงเรือมาทอดอยู่ที่ค่ายปากน้ำ เพลาเช้านายจันทองเพื่อนนายจันทองแต่งตัวเปนภาษาไทยออกเรือยกธงเข้ามาใกล้เรือกองทัพไทย นายจันทองร้องบอกพวกเรือกองทัพไทยว่าให้ยิงปืนเถิด พวกแขกในเมืองตานีจัดแจงจะพาบุตรภรรยาหนีอยู่แล้ว พวกญวนกองทัพไทย[๕] เรียกให้นายจันทองแอบเรือเข้าจะได้สืบข่าวราชการ นายจันทองบอกความว่า พระสงขลาแต่งให้มาสืบราชการเมืองตานีได้ความแล้วจะช้าอยู่ไม่ได้ จะเร่งรีบกลับไป นายจันทองก็แจวเรือมาเมืองสงขลา สักครู่หนึ่งพวกเรือกองทัพไทยยิงปืนใหญ่ พวกแขกในค่ายยิงปืนรับนัดหนึ่ง พวกแขกออกจากค่ายเข้าในเมืองตานี แขกในเมืองแตกตื่นพาอพยพออกจากเมืองเปนอันมาก พวกญวนกองทัพไทยเห็นแขกทิ้งเสียค่าย กองทัพไทยลงสำปั้นขึ้นบนตลิ่งเข้าอยู่ใน

[๕] ญวนนี้คือพวกองเชียงสือ ที่เข้ามาพึ่งพระบารมี

ค่ายบางน้ำจืด นายจันทองมาพบเรือกองทัพที่น่าเมืองเทพาสามลำ นายจันทองบอกว่ากองทัพไทยตีค่ายบางน้ำจืดเมืองตานีได้แล้ว ให้เร่งรีบไปเถิด นายจันทองเลยมาถึงบ้านแหลมซายปากน้ำเมืองสงขลา พวกข้าหลวงกองตระเวนซึ่งรักษาปากน้ำเมืองสงขลา เรียกให้นายจันทองหยุดเรือ นายจันทองบอกว่าเรือสึบราชการร้อนเร็วจะอยู่ช้าอยู่ไม่ได้ นายจันทองแจวเรือเร็วมาในเมืองสงขลา พระสงขลาได้ความอย่างนั้น พาตัวนายจันทองเข้าไปเฝ้ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระสงขลากราบทูลว่า พระสงขลาแต่งเรือเล็กให้นายจันทองเพื่อนสี่คนเปนสื่อล่อเข้าไปสืบราชการเมืองตานี ได้ความว่าแขกเมืองตานีไม่คิดจะสู้ คิดจะหนีทั้งสิ้น นายจันทองแวะบอกเรือกองทัพไทยซึ่งตกไปอยู่น่าเมืองตานีให้ยิงขึ้นใหญ่ พวกแขกได้ยินเสียงขึ้นออกจากค่ายเข้าในเมือง กองทัพไทยขึ้นชิงเอาค่ายปากน้ำเมืองตานีได้แล้ว แขกในเมืองตานีพาอพยพหนีเปนอันมาก ดำรัสว่าพระสงขลานี้มีสติบัญญาอุสาหะแต่งให้คนไปสืบราชการเมืองตานีได้ความมาชัดแจ้งอย่างนี้ สิ้นพระวิตกสบายพระไทยนัก รับสั่งให้เร่งจัดแจงกองทัพยกไประดมตีเมืองตานี จับเอาตัวพระยาตานีให้จงได้ พระสงขลากราบทูลว่า แขกเรือเมืองตานีซึ่งให้หลวงรองคุมไว้พาเรือหนีไปได้ รับสั่งให้ประหารชีวิตรหลวงรองเสียในวันยกทัพ แต่ทิดเพ็ดนั้นเข้าหาพระยากระลาโหม ๆ กราบทูลกรมพระราชวังบวรสถานมงคลว่าทิดเพ็ดเปนคนได้ราชการ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ภาคทัณฑ์โทษไว้ เมื่อกองทัพหลวงยกไปล้อมเมืองตานีทิดเพ็ด

ไปด้วย ทิดเพ็ดพบเงินแขกเมืองตานีฝังดินไว้พันเหรียญ ทิดเพ็ดเอาเงินให้พระยากระลาโหมทั้งพัน ๆ

๏ ขณะนั้นกองทัพหลวงจับตัวพระยาตานีได้ จำส่งเข้ามาเมืองสงขลา กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จลงไปประทับอยู่เมืองตานี ครั้งวันกรมการเมืองตานีได้นำความกราบบังคมทูลว่าปืนใหญ่ชื่อนางพระยาตานีมีอยู่บอกหนึ่ง พระยาตานีให้ฝังดินไว้ รับสั่งให้พวกกองทัพกะฉ้อปืนใหญ่ลงเรือ กะฉ้ออยู่หลายวันไม่เลื่อนจากที่ เสด็จไปทอดพระเนตร รับสั่งให้เฆี่ยนนางพระยาตานีแล้วกะฉ้อลงเรือได้[๖] จัดแจงราชการเมืองตานีเสร็จแล้ว อยู่เดือนเศษเสด็จกลับมาประทับอยู่เมืองสงขลา รับสั่งว่าเมืองไทร เมืองตรังกานูเมืองตานี ให้ขึ้นอยู่กับเมืองสงขลา ๆ ขึ้นกับเมืองนคร กรมพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่ที่เมืองสงขลาสองปีเศษ ได้ให้ปักหลักเมืองสงขลาที่บ้านบ่อยางลงไว้ จัดแจงการเสร็จแล้วเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพมหานคร พาพระสงขลากับพระยาตานีขบถเข้าไปกรุงเทพมหานคร ทิดเพ็ดก็ตามพระยากระลาโหมเข้าไปด้วย พระสงขลาเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลื่อนพระสงขลาขึ้นเปนพระยาสงขลา ตั้งพ่อซินเปนพระพิเรนทร์ ตั้งพ่อเถียนเซงเปนพระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการให้พระอนันตสมบัติเปนเจ้าเมืองจนะ พระยาสงขลากราบบังคมลา

---

๖ ที่ว่านี้ว่าเฆี่ยนปืน เห็นจะเปนเรื่องโจทกันจะให้เปนอัศจรรย์

พาบุตรภรรยากลับออกมาเมืองสงขลา มาเรือสองลำ ต้องพยุทีหัวถนอมจมเสียลำหนึ่ง เสียผู้คนเข้าของเปนอันมาก เรือพระยาสงขลาแล่นเลยมาถึงเมืองสงขลา อยู่สองปีพระอนันตสมบัติถึงแก่กรรม ได้ฝังศพพระอนันตสมบัติไว้ณเขาแหลมสน จาฤกอักษรไว้ในศิลาน่าศพแล้ว ๆ พระยาสงขลาบอกเข้าไปให้นำขึ้นกราบบังคมทูลว่า พระอนันตสมบัติถึงแก่กรรม บุตรชายพระอนันตสมบัติมีอยู่สามคน ดำรัสว่าจะได้ผู้ใดเปนเจ้าเมืองจนะ พระยากระลาโหมกราบทูลขอให้ทิดเพ็ดเปนพระจนะ คุมไพร่ส่วยคิบุกขึ้นกับเมืองสงขลาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งทิดเพ็ดเปนพระจนะ ออกมาอยู่เมืองจนะ ฯ

๏ ขณะนั้นเจ้าพระยาไทรวิวาทด้วยที่พตงการำ ว่าเขตรแดนเมืองไทร เจ้าพระยาไทรบอกไปเจ้าพระยานคร ๆ มีหนังสือมาถึงพระยาสงขลา ๆ ตอบหนังสือไปว่าที่พตงการำเปนเขตรแดนเมืองสงขลา เจ้าพระยานครบอกส่งต้นหนังสือเมืองสงขลาเมืองไทรเข้าไปให้นำกราบทูลพระกรุณา ว่าที่พตงการำเปนเขตรแดนเมืองสงขลาหาเปนเขตรแดนเมืองไทรไม่ รับสั่งว่าให้เจ้าพระยานครจัดแจงเสียตามเดิม ความก็เงียบกันมา อยู่ประมาณสองปีสามปี โต๊ะแส[๗] มาแต่ฝ่ายทเลตวันตก มาคิดอ่านกับพระยาตานีเปนขบถ ยกทัพมาตีเมืองสงขลาจนกะทั่งปลักแรด พระยาสงขลาให้ขึ้นตั้งค่ายมั่น

---

๗ ที่เรียกว่าโต๊ะแสนี้ คือ โต๊ะสยัด ที่อ้างว่าเปนเชื้อวงษ์พระนาบีมหมัด

ที่คลองสำโรงแล้ว พระยาสงขลาบอกหนังสือเข้าไปเมืองนคร เจ้าพระยานครยกกองทัพมาตั้งค่ายอยู่บ่อเตย เจ้าพระยานครให้กองทัพมาตั้งค่ายอยู่น่าค่ายบ่อยาง กองทัพเมืองนครนัดกันกับกองทัพเมืองสงขลาว่า กำหนดจะเข้าตีค่ายอ้ายโต๊ะแสที่ปลักแรด รุ่งขึ้นเพลาเช้ายังไม่ทันจะยกไป พวกแขกกองทัพอ้ายโต๊ะแสยกมาตามทางยางกระดานถึงน่าค่ายบ่อยาง พวกกองทัพนครเอาขึ้นตับใส่หลังช้างยิงรับพวกแขกตายประมาณสองร้อยสามร้อยคน พวกแขกแตกล่าไป กองทัพเมืองนครเมืองสงขลาไล่ติดตามไปฟันแทงตวยในคลองสำโรงเปนอันมาก แล้วไล่ไปถึงค่ายปลักแรด แขกแล่นเข้าค่ายอ้ายโต๊ะแสทำน้ำมนต์ประพวกแขกอยู่ปากประตูค่าย กองทัพเมืองนคร เมืองสงขลา เข้าแหกค่ายระดมยิงถูกอ้ายโต๊ะแสตาย พวกแขกในค่ายก็ตายเปนอันมาก พวกแขกแตกหนีไป เจ้าพระยานครกับพระยาสงขลาอยู่ที่เมืองสงขลา ให้พวกกองทัพเมืองนครเมืองสงขลาไล่ไปกะทั่งเมืองตานี ตีเอาเมืองตานีได้แล้ว กองทัพเมืองนครเมืองสงขลา กลับมาอยู่ที่เมืองสงขลาประมาณสี่วันห้าวัน กองทัพหลวงยกมาถึงเมืองสงขลา หาทันได้สู้รบกับแขกไม่ อยู่ที่ในเรือ พวกญวนกองทัพกรุงเทพมหานครขึ้นมาเที่ยวเล่นที่น่าค่ายบ่อยาง วิวาทชกตีกันกับพวกกองทัพเมืองนคร พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา รู้ความว่ากองทัพวิวาทกันออกไปจะห้ามปรามก็ไม่ทัน วิวาทกันแล้วต่างคนต่างไป พวกเมืองนครไปกราบเรียนเจ้าพระยานคร ว่าพวกญวนกองทัพกรุงเทพมหานคร

ข่มเหงทุบตีพวกเมืองนครบาดเจ็บหลายคน พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาอยู่ด้วยไม่ห้ามปราม จึงเจ้าพระยานครเคืองพระยาสงขลา แลพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ว่าไม่ห้ามปรามช่วยเหลือ ปล่อยให้พวกญวนทำข่มเหงกองทัพเมืองนคร เจ้าพระยานครว่าพระยาสงขลา พระสุนทรนุรักษ์ จะเอาเปนพวกพ้องไม่ได้ เจ้าพระยานครแลกองทัพกรุงเทพมหานคร อยู่ที่เมืองสงขลา ๖—๗ เดือน เสร็จราชการแล้วกองทัพยกกลับไป ปลัดไอ้ก็ไปกับเจ้าพระยานครด้วย เจ้าพระยานคร ปลัดไอ้ เข้าไปกรุงเทพมหานคร ครั้งนั้นพระยาสงขลาเข้าไปกรุงเทพมหานครด้วย เจ้าพระยานคร ปลัดไอ้ เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เจ้าพระยานครกราบทูลกล่าวโทษพระยาสงขลา ว่าพระยาสงขลาทำข่มเหงพระยาไทร ยกเอาที่พตงการำเขตรแดนเมืองไทร (ที่ตรงนี้ต้นฉบับลบขาดเนื้อความอยู่ตอน ๑) ฯ

๏ กองทัพออกมาเมืองสงขลา ให้หลวงนายฤทธิบุตรพระอนันตสมบัติเปนผู้กำกับออกมาด้วย เจ้าพระยาพลเทพจัดให้กองทัพเมืองพัทลุง เมืองสงขลา สมทบกับกองทัพหลวงยกไปตีคาตูเจ้าเมืองยะหริ่ง จับตัวคาตูได้พาตัวเข้ามาณเมืองสงขลา เสร็จราชการแล้วเจ้าพระยาพลเทพ ขุนนาค พระยาวิเศษโกษา หลวงนายฤทธิ พาคาตูเข้าไปกรุงเทพมหานคร อยู่สองปีพระบาทสมเด็จ

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์สวรรคต แลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ได้เสวยราชสมบัติ ๒๘ ปี ฯ

๏ ครั้นณปีมเสงเอกศกจุลศักราช ๑๑๗๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ได้ถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้น ๖–๗ เดือน พม่ายกกองทัพเรือ ๒๐๐ ลำมาตีเอาเมืองถลางได้ ฯ

๏ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธเลิศหล้านภาไลย รับสั่งให้เจ้าพระยายมราชยกกองทัพหลวงออกมาทางเรือ ขึ้นเดินยกที่เมืองชุมพร มีตราให้หลวงนายฤทธิเชิญมาถึงพระยาสงขลา ว่าเมืองไทรไว้ใจไม่ได้ ให้เจ้าพระยาสงขลายกไปถ่วงเมืองไทรไว้ ให้หลวงนายฤทธิกับเจ้าพระยายมราชยกไปอยู่เมืองตรัง เจ้าพระยาไทรเกณฑ์ไพร่เมืองไทรได้พันหนึ่ง เรือสามสิบลำ ให้พระยาปลัดเมืองไทรยกไปรวมกันที่เมืองตรัง เจ้าพระยายมราชให้กองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองไทร เมืองตรัง สมทบกับกองทัพหลวงยกไปเข้าตีเมืองถลาง อ้ายพม่าแตกหนีไป เจ้าพระยายมราชเกณฑ์ไพร่เมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ให้รักษาเมืองถลางอยู่สามปี เจ้าพระยายมราชยกมาอยู่เมืองตรัง แล้วยกกลับเข้าไปกรุงเทพมหานคร ภายหลังอ้ายพม่ายกทัพเรือมาจะตีเอาเมืองถลางอีก มาทางทเลต้องพยุเรือแตกเสียหลายลำ อ้ายพม่าตายเปนอันมาก คนแลเรือซัดขึ้น

ที่เกาะถลาง[๘] กองทัพเมืองนครจับได้ส่งเข้าไปเมืองนครหลายคน เจ้าพระยานครยอกส่งเข้าไปกรุงเทพมหานคร กองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา กลับมาบ้านเมือง แลเมืองตรังนั้นหลวงนายฤทธิให้หลวงช่วยบุญเพ็คอยู่ว่าราชการ หลวงนายฤทธิกลับเข้ามาณเมืองสงขลาเข้าไปณกรุงเทพมหานคร อยู่หกเดือนเจ็คเดือนถวายพระเพลิงสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เสร็จแล้ว ขณะนั้นเมืองสงขลาเปนปรกติอยู่สามปี แลเจ้าพระยาสงขลาได้สร้างพระอุโบสถแลโรงธรรมไว้ณวัดมัชฌิมาวาศ แลพระอุโบสถวัดยางทองโรงหนึ่ง กับได้สร้างสำเภาห้าลำ เรือปากใต้เปนหลายลำ แลเจ้าพระยาสงขลาเมื่อครั้งยังเปนพระสงขลาแลเปนพระยาสงขลาก็ช้านานไม่ยกปีขึ้นว่า ยกขึ้นว่าแต่เมื่อได้เปนเจ้าพระยาอินทคิรีศรีสมุทสงคราม เจ้าพระยาสงขลา ยกเมืองมาจากเมืองนคร สร้างเมืองสงขลาอยู่ ๓—๔ ปี แล้วถึงอาสัญกรรม ได้ฝังศพไว้ณเขาแหลมสนจาฤกศิลาไว้ในน่าศพนั้นแล้ว ๆ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งหลวงนายฤทธิ (จ๋อง) บุตรพระอนันตสมบัติ เปนพระยาวิเศษภักดีศรีสุรสงคราม พระยาสงขลา เลื่อนพระภิรมย์สมบัติขึ้นเปนพระสุนทรนุรักษ์ณวันเดือนหกปีวอกจัตวาศก จัดแจงเผาศพเจ้าพระยาสงขลาแล้ว

---

๘ ในพระราชพงษาวดารว่า พม่ายกมาล้อมเมืองถลางคราวแรกตีไม่ได้ ทำอุบายล่าถอยไป ไทยออกหาเสบียงอาหาร พม่าจู่มาใหม่ตีเมืองได้ ทัพกรุงไปถึงจึงจับพม่าได้

อยู่ปีหนึ่ง โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาศรีสุริยพาห ขางวางกรมม้า เปนแม่กองออกมาศักเลขเมืองสงขลา ตั้งโรงศักที่ทุ่งบ่อเตย ศักเลขเสร็จแล้วกลับเข้าไปกรุงเทพมหานคร ฯ

๏ พระยาไทรขัดใจกับพระยาสงขลา ยกเมืองไปขึ้นกับเมืองนคร เจ้าพระยานครบอกเข้าไปให้นำกราบทูลว่า เมืองไทรจะขอขึ้นอยู่กับเมืองนคร โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เมืองไทรขึ้นกับเมืองนคร[๘] รับสั่งว่าเจ้าพระยานครอายุมากแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ผู้ช่วยเมืองนครเปนผู้รั้งเมืองนครอยู่ปีหนึ่ง พระยาตรังกานูวิวาทกับพระยากลันตัน ๆ เข้ามาเมืองสงขลา กราบเรียนพระยาสงขลาว่า พระยากลันตันไม่สมัคไปขึ้นกับเมืองตรังกานู จะมาขอขึ้นกับเมืองสงขลา พระยาสงขลาว่ากับพระยากลันตันว่า เมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ยกทัพหลวงออกมาประทับอยู่ที่เมืองสงขลา ทรงจัดแจงไว้ให้ขึ้นกับเมืองตรังกานู ๆ ให้ขึ้นกับเมืองสงขลา จะให้ชักถอนเลิกล้างไม่ได้ พระยากลันตันมีความน้อยใจ ลาพระยาสงขลาไปเมืองกลันตัน ครั้นพระยากลันตันจะไปขึ้นกับเมืองตรังกานูเหมือนแต่ก่อนเล่ามีความอายนัก พระยากลันตันเข้าไปหาเจ้าพระยานคร ว่าพระยากลันตันจะขอมาขึ้นกับเมืองนคร เจ้าพระยานครบอกเข้าไปนำกราบทูลพระกรุณา ว่าพระยากลันตัน

---

๘ ในพระราชพงษาวดารแลจดหมายเหตุอื่น เมืองไทรไม่เคยขึ้นสงขลา เดิมเมืองแขกขึ้นเมืองนครนั้น ภายหลังจึงให้หัวเมืองแขกทเลท่าในขึ้นเมืองสงขลา

วิวาทกับพระยาตรังกานู ไม่สมัคจะขึ้นกับเมืองตรังกานู รับสั่งให้มีตรามาถึงพระยาสงขลาฉบับหนึ่ง เจ้าพระยานครฉบับหนึ่ง ว่าพระยากลันตันสมัคมาขึ้นกับเมืองนครนั้น อย่าให้พระยาสงขลาหน่วงเหนี่ยวไว้เลย ให้พระยากลันตันไปขึ้นกับเมืองนครตามใจพระยากลันตันสมัคนั้นเถิด พระยากลันตันก็ไปขึ้นอยู่กับเมืองนคร ฯ

๏ ขณะนั้นพระยาสงขลาเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท ให้พระยาศรีสมบัติอยู่เมือง ณวันเดือนหกปีฉลูนพศก ศักราช ๑๑๗๙ พระยาศรีสมบัติจางวางถึงแก่อนิจกรรม กรมการบอกเข้าไปให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว รับสั่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาสงขลาออกมาจัดแจงทำศพพระยาศรีสมบัติ พระยาสงขลากลับออกมาจัดแจงทำเมรุยังไม่เสร็จ ให้ป่วยไข้ ณวันเดือนสามปีฉลูนพศก พระยาสงขลาถึงแก่อนิจกรรม ครั้งนั้นให้หลวงพิทักษ์ราชากองนอก บุตรพระอนันตสมบัติอยู่เมือง พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วย ถือบอกเข้าไปให้นำขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทบรมบพิตร สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยทรงทราบแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระสุนทรนุรักษ์ออกมาว่าราชการเมืองสงขลา พระราชทานเพลิงออกมาเผาศพพระยาศรีสมบัติจางวางแลพระยาสงขลา พระสุนทรนุรักษ์ กับนายพลพ่ายมหาดเล็กบุตรพระยาศรีสมบัติจางวางออกมาจัดทำเมรุ ณวันเดือนเจ็ดปีขาลสัมฤทธิศกศักราช ๑๑๘๐ ได้เผาศพพระยาศรีสมบัติ พระยาสงขลา

เสร็จแล้ว ได้ฝังศพพระยาศรีสมบัติแลพระยาสงขลาไว้ที่เขาแหลมสน แห่งเดียวกัน ๑๐ ได้จาฤกอักษรไว้ในศิลาแล้ว แลพระยาศรีสมบัติได้สร้างพระอุโบสถแลโรงธรรมวัดโพไว้ พระยาสงขลา หลวงนายฤทธิ ได้ครองเมืองสงขลาเจ็ดปี ได้สร้างพระอุโบสถวัดสุวรรณคิริ แล้วทำนุบำรุงพระบวรพุทธสาสนาให้สถาปนารุ่งเรืองสืบมา กับสร้างสำเภาไว้ลำหนึ่ง ต่อถึงอนิจกรรมครั้งนั้น นายพลพ่าย หลวงพิทักษ์ราชากับพ่อแพะบุตรพระสุนทรนุรักษ์ ถือบอกถวายพระราชกุศลเข้าไปให้นำขึ้นกราบบังคมทูลทรงทราบแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งพระสุนทรนุรักษ์ (เซ่ง) เปนที่พระยาวิเชียรคิรี ศรีสมุท วิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงคราม รามภักดิ พิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา เลื่อนนายพลพ่ายมหาดเล็กเปนที่หลวงสุนทรนุรักษ์ เลื่อนหลวงพิทักษ์ราชาเปนพระพิเรนทรภักดิ ตั้งพ่อแพะเปนหลวงสมบัติภิรมย์ ผู้ช่วยราชการออกมา ภายหลังจึงโปรดตั้งพ่อเหมเปนที่หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ พ่อยกเซ่งเปนที่หลวงอุดมบริรักษ์ พ่อหมีเปนที่หลวงพิทักษ์สุนทร แลในปีขาลสัมฤทธิศกศักราช ๑๑๘๐ นั้น พระยาถลางบอกเข้าไปให้กราบบังคมทูลพระกรุณา ว่าพม่ามาตั้งต่อเรืออยู่ที่เมืองมฤท เมืองตะนาวสองร้อยลำ แต่หารู้ว่าจะยกไปแห่งใดไม่ ทรงทราบแล้วไม่ไว้พระไทย โปรดเกล้าโปรด

---

๑๐ ที่แหลมสนมีที่ฝังผู้ว่าราชการเมืองสงขลา เข้าใจว่าฝังแต่ศพเจ้าพระยาสงขลาคนแรก ต่อมาเผาศพแล้วฝังอัฐิ

กระหม่อมให้พระยาศรสำแดง คุมไพร่สองร้อยคนออกมาตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา ให้พระยาพิไชยสงคราม คุมไพร่สองร้อยคนออกมาอยู่ที่เมืองพัทลุง พระยาวิชิตณรงค์คุมไพร่สองร้อยคนมาตั้งอยู่ที่เมืองนคร พระยากระลาโหมราชเสนาคุมไพร่ห้าร้อยคนมาตั้งอยู่ที่เมืองถลาง แลเกณฑ์ไพร่เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ให้ข้าหลวงไปตั้งกำกับต่อเรือที่เมืองสตูน เมืองนคร ข้าหลวงกำกับตั้งต่อเรืออยู่ที่เมืองตรัง ขณะนั้นพระยาศรสำแดงออกมาอยู่ที่เมืองสงขลาปีหนึ่ง ครั้นณปีเถาะเอกศกศักราช ๑๑๘๑ ราชการสงบแล้ว พระยาศรสำแดงกลับเข้าไปกรุงเทพมหานคร เมืองสงขลาปรกติอยู่ปีหนึ่ง ฯ

๏ ณเดือนห้าปีมโรงโทศก ลุศักราช ๑๑๘๒ บังเกิดความไข้ผู้คนล้มตายเปนอันมาก สงบความไข้แล้วเปนสบายปรกติอยู่ปีหนึ่ง ณปีมเสงตรีนิศกศักราช ๑๑๘๓ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท กราบถวายบังคมทูลพระกรุณา ว่าเจ้าพระยาไทรเปนคนดื้อดึงจะเอากิจราชการสิ่งใดก็ไม่ได้ ไม่พึ่งบังคับบัญชา จะขอยกทัพไปตีเมืองไทร [๑๑] โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมีตราออกมาเกณฑ์ทัพเมืองนคร เมืองชุมพร ไชยา เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ยกไปตีเมืองไทร พระยาไทรพาอพยพหนีลงเรือไป

---

๑๑ เหตุที่จะตีเมืองไทรปรากฎในหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ชัดเจน

อยู่เมืองเกาะหมาก กองทัพไทยกวาดเอาครอบครัวเมืองไทรส่งเข้าไปกรุงเทพมหานครเปนอันมาก เจ้าพระยานครบอกเข้าไปให้นำกราบทูลพระกรุณา ขอให้นายแสงบุตรเจ้าพระยานครเปนพระยาเมืองไทรบุรี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตราตั้งนายแสงออกมาเปนที่พระยาอภัยธิเบศร์ มหาประเทศราชธิบดินทร์ อินทรไอสวรรย์ขัณฑเสมา มาตยานุชิต สิทธิสงคราม รามภักดี พิริยพาหะ พระยาไทรบุรี ปรกติอยู่สามปี ฯ

๏ ณวันเดือนแปดศุศักราช ๑๑๘๖ ปีวอกฉศก สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยสวรรคต แลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยได้เสวยราชสมบัติ ๑๖ ปี ครั้งนั้นพระราชโอรสผู้ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติผ่านพิภพขึ้น กรมหมื่นศักดิพลเสพ เปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ณปีรกาสัปตศก พระยาสงขลาเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท ถวายพระเพลิงเสร็จแล้วทูลลากลับออกมาณเมืองสงขลา ปรกติอยู่สองปี ฯ

๏ ณเดือนห้าศุศักราช ๑๑๘๙ ปีกุญนพศก อนุเวียงจันท์เปนขบถยกกองทัพมาตีเอาเมืองลาว เมืองนครราชสีมาได้ เลยมาถึงเมืองลพบุรี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตราเกณฑ์ทัพเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา พระยาสงขลากรมการเกณฑ์ไพร่พันเศษ ยกกองทัพเข้าไปถึงกรุงเทพมหานคร พอกองทัพกรุงเทพมหานครตีเอาเมืองเวียงจันท์ได้คืน กองทัพเมืองสงขลาต้องทำป้อม

ปากน้ำเมืองสมุทปราการอยู่ปีหนึ่ง เสร็จราชการแล้ว พระยาสงขลาทูลลากลับออกมาณเมืองสงขลา ฯ

๏ ณปีชวดสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๙๐ มีท้องตราโปรดเกล้า ฯ ออกมาให้ต่อเรือศีศะเง้า ๓๐ ลำ พระยาสงขลาให้หลวงสุนทรนุรักษ์คุมไพร่ ๑๐๐๐ คน ไปตั้งต่อเรือที่เมืองเทพาอยู่จนถึงปีฉลูเอกศก แลในปีฉลูเอกศกนั้นฝนน้อยเข้ากล้าในท้องนาพรบม้านเสียมาก แลในปีขาลนั้นเข้าแพง พระยาสงขลาให้เลิกการต่อเรือเข้ามา แล้วมีท้องตราโปรดเกล้า ฯ ให้หมื่นสนั่นพันทูลเชิญออกมาศักเลขที่เมืองสงขลา ให้พระยาสงขลาเปนแม่กองตั้งโรงศักที่ศาลากลาง กับมีท้องตราโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าหลวงเสนาแปดนายออกมาประเมินนาวางตราแดงแก่ราษฎร ณวันเดือนสี่ปีขาลโทศก พระยาสงขลาให้เกณฑ์ไพร่ขึ้นไปต่อเรืออีก ต่อเรือยังไม่ทันแล้ว ฯ

๏ ครั้นณวันเดือนหกปีเถาะตรีศก ตนกูเดนหลานเจ้าพระยาไทร ซึ่งพาบุตรภรรยาหนีไปเมืองเกาะหมาก คิดอ่านซ่องสุมผู้คนได้มากยกมาตีเอาเมืองไทร สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบแล้วไม่ไว้พระไทย [๑๒] กลัวการศึกจะใหญ่ไป โปรดเกล้า

---

๑๒ ด้วยคราวนั้นพวกแขกเมืองตานีกำเริบขึ้นด้วย เมืองตรังกานูแลกะลันตันก็ให้กำลังมาช่วยพวกตานี

โปรดกระหม่อมให้เกณฑ์ทัพ เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกระลาโหมเปนแม่ทัพใหญ่ยกออกมาถึงเมืองสงขลา ณวันเดือนห้าขึ้นสี่ค่ำ ลุศักราช ๑๑๙๔ ปีมโรงจัตวาศก ตั้งทำเนียบที่บ่อพลับ พระยาตานี่ พระยาบาโงย ตวันสนิปากแดง รู้ความว่ากองทัพหลวงยกออกมาถึงเมืองสงขลา พระยาตานี พระยาบาโงย ตวันสนิปากแดง เห็นการจะสู้รบไม่ได้ พากันลงเรือหนีไปเมืองกลันตัน ครั้งนั้นพระยากลันตัน หลวงกะโน หนองจิก หลวงตะงา พาอพยพหนีไปอยู่บ้านนาที่มะโลม ต่อแดนกับแประ พระยาสงขลานายทัพเห็นพระยาตานี พระยาหนองจิกพาครอบครัวหนีไปแล้ว เข้าตั้งอยู่ในเมืองตานี เจ้าพระยาพระคลังผู้ว่าที่สมุหพระกระลาโหม ให้หลวงปลัดสุกกับกรมการอยู่เมือง ให้หลวงสุนทรนุรักษ์ออกไปตั้งรวมเสบียงอาหารอยู่ที่เมืองตานี ให้หาพระยาสงขลานายทัพนายกองเข้ามาณเมืองสงขลาปฤกษาราชการ แล้วเจ้าพระยาพระคลังผู้ว่าที่สมุหพระกระลาโหมแม่ทัพใหญ่ กับเจ้าพระยานคร พระยาสงขลา นายทัพนายกอง ยกออกไปตั้งอยู่ที่บางน้ำจืดแขวงเมืองตานี ฯ พณ ฯ แม่ทัพใหญ่โปรดใช้ให้หลวงสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา คุมไพร่ไทยแขกสามพันตามอ้ายพระยารามันหนองจิกไปถึงบ้านนาที่มะโลมต่อแดนกับแประ ได้ตัวอ้ายพระยารามันแลครอบครัวอ้ายพระยารามันทั้งสิ้น แต่อ้ายพระยาหนองจิกออกต่อสู้รบพวกกองทัพ ๆ ยิงอ้ายพระยาหนองจิกตาย ตัดเอา

ศีศะอ้ายพระยาหนองจิก แล้วเอาบุตรภรรยาครอบครัวอ้ายพระยาหนองจิกลงมาส่ง ฯ พณ ฯ แม่ทัพใหญ่ที่บางน้ำจืด แลพระยารามัน ฯ พณ ฯ แม่ทัพใหญ่โปรดให้พาแต่ตัวเข้าไปเฝ้าณกรุงเทพ ฯ ครอบครัวพระยารามันทั้งนั้นให้กลับไปอยู่เมืองรามันตามเดิม แต่บุตรภรรยาครอบครัวอ้ายพระยาตานี อ้ายพระยาหนองจิกทั้งนั้น ฯ พณ ฯ แม่ทัพใหญ่ให้พาตัวเข้าไปณกรุงเทพ ฯ ทั้งสิ้น เสร็จราชการแล้ว ฯ พณ ฯ แม่ทัพใหญ่กลับเข้ามาณเมืองสงขลา จัดแจงก่อพระเจดีย์ไว้ที่เขาเมืองสงขลาองค์หนึ่ง กับทำเก๋งไว้ริมน้ำชายทเลค่ายม่วงไว้แห่งหนึ่ง เสร็จแล้วกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ฯ

๏ แลในปีเถาะตรีศก ฝนตกหนักน้ำท่วมท้องนาของราษฎรทำไร่นาเข้าผุเปื่อยเสียไม่ได้ผลรับประทาน ราษฎรอดอยากระส่ำระสายล้มตาย ยกตามอาหารไปต่างบ้านต่างเมืองเปนอันมาก ลูกค้าชาวกรุงเทพ ฯ บรรทุกเข้าสารมาจำหน่ายที่เมืองสงขลา ราคาเข้าสารเกวียนละห้าสิบเหรียญ เข้าแพงมาตั้งแต่ปีขาลโทศก ปีเถาะตรีศกจนถึงปีมโรงเดือนอ้าย ราคาเข้าสารในปีมโรงเดือนอ้ายนั้นเกวียนละสามร้อยเหรียญ ฯ

๏ ขณะนั้นพระยาสงขลาเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท พาตัวพระยารามันพระยาระแงะเข้าไปด้วย [๑๓] โปรดเกล้า ฯ ให้ภาคทัณฑ์โทษพระยารามัน พระยาระแงะ ไว้ครั้งหนึ่ง พระยาสงขลา

๑๓ พระยารามันนั้นว่า ฯ พณ ฯ พาไปแล้ว นี่จะเปนพระยายะลาดอกกระมัง

ทูลขอซื้อเข้าสารจะได้พาออกมาเจือจานราชการ แลจ่ายให้ไพร่บ้านพลเมือง ๑๐๐๐ เกวียน โปรดเกล้า ฯ พระราชทานภาษีให้ พระยาสงขลาทูลลาพาตัวพระยารามันออกมาด้วย แต่พระยาระแงะเปนไข้ผีดาดตายเสียที่กรุงเทพ ฯ ภายหลังกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต พระยาสงขลาออกมาถึงเมืองสงขลา ณวันเดือนยี่ปีมโรงจัตวาศก ในปีมโรงนั้นราษฎรทำไร่นาฟ้าฝนก็บริบูรณ์ ณปีมเสงเบญจศกเข้าในท้องนาก็ได้ผลรับประทานทั่วกันเหมือนแต่ก่อน ฯ

๏ ครั้นเดือนห้าศักราช ๑๑๙๕ ปีมเสงเบญจศก หลวงสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทณกรุง ฯ พณ ฯ สมุหพระกระลาโหมแม่ทัพใหญ่กราบบังคมทูลว่าได้หลวงสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ติดตามพระยารามัน ได้ตัวพระยารามันแลครอบครัวอ้ายพระยาหนองจิก อ้ายพระยาตานีเข้ามามีความชอบอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนขึ้นเปนพระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา แล้วกราบถวายบังคมลาออกมาเมืองสงขลา ฯ

๏ ครั้งนั้นเมืองสงขลาปรกติอยู่สามปี ครั้นณปีวอกอัฐศกลุศักราช ๑๑๙๘ มีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกมาให้ต่อก่อกำแพงเมืองสงขลา พระราชทานเงินส่วยอากรเมืองสงขลา ให้พระยาสงขลาใช้จ่ายในการก่อกำแพงสองร้อยชั่ง พระยาสงขลากะเกณฑ์ให้ไพร่เมืองสงขลาก่อกำแพงด้วยศิลายังไม่เสร็จ พระยา

สงขลาพาพระยาตานี พระยายะหริ่ง พระยาสายบุรี พระยาระแงะ พระยารามัน แขกหัวเมือง เข้าไปถวายพระเพลิงสมเด็จพระพันปี เจ้าพระยานครก็พาแขกหัวเมือง ซึ่งขึ้นกับเมืองนครไปอยู่ที่กรุงเทพพระมหานคร ในปีจอสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ ๆ

๏ ตนกูมัดสาอัดหลานเจ้าพระยาไทร ซึ่งหนีไปอยู่เมืองเกาะหมาก ซ่องสุมผู้คนได้มากยกมาตีเอาเมืองไทรได้ พระยาไทรบุตรเจ้าพระยานคร พาอพยพหนีเข้ามาอยู่ที่ทุ่งหาดใหญ่แขวงเมืองสงขลา พระสุนทรนุรักษ์แต่งให้ขุนต่างตาขุนหมื่นมีชื่อ คุมไพร่ห้าร้อยคนไปตั้งค่ายมั่นรักษาเขตรแดนเมืองสงขลาในที่พะตงในที่การำไว้ แลพระสุนทรนุรักษ์บอกเข้าไปให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าตนกูมัดสาอัดมาตีเอาเมืองไทรได้ทรงทราบแล้ว ครั้งนั้นเจ้าพระยานครอยู่ณกรุงเทพมหานคร โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขับให้เจ้าพระยานคร พระยาสงขลาเร่งรีบออกมา พระยาสงขลากราบทูลลากลับออกมาถึงเมืองสงขลา ณเดือนสิบสอง พระยาสงขลาเกณฑ์ทัพยกไปตั้งอยู่ที่หาดใหญ่ ให้พระสุนทรนุรักษ์อยู่เมือง แล้วมีหนังสือไปถึงหัวเมืองแขกซึ่งขึ้นกับเมืองสงขลาให้ยกทัพมาช่วยกันระดมตีเมืองไทร พระยาตานี ทองอยู่ พระยายะหริ่ง พ่าย พระยาสาย ระตะ พระจนะ บัวแก้ว ยกกองทัพไปรวมกันที่หาดใหญ่ พระยาสงขลาแต่งให้พระยายะหริ่ง พระยาตานี พระยาสายบุรี พระจนะ หลวงนา หลวงพล ขุนต่างตา คุมไพร่ขึ้นไปรบกับพวกอ้ายตนกูมัดสาอัดที่ค่าย

ทุ่งโพ อ้ายตนกูมัดสาอัครวมผู้คนได้มาก ตัดหลังเข้ามาทางสบาเพน เผาบ้านเรือนราษฎรแขวงเมืองจนะ จนมากะทั่งบ้านพระจนะ แขกนายไพร่ในเมืองจนะเข้าด้วยตนกูมัดสาอัดเมืองไทรทั้งสิ้น พวกไทยในเมืองจนะพาบุตรภรรยาหนีเข้ามาณเมืองสงขลา พระยาสงขลาเห็นว่าแขกเมืองจนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก เมืองตานี ยะหริ่ง กำเริบจะไว้ใจไม่ได้ พระยาสงขลาจัดให้พระยาตานี พระยายะหริ่ง พระยาสายบุรี พระจนะ คุมไพร่ตั้งค่ายรักษาทางพตงการำ ให้หลวงพลหลวงไชยสุรินทร์คุมไพร่ห้าร้อยคน ยกไปตั้งค่ายรักษาทางเมืองจนะ . ให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์เป่นกองส่งลำเลียงอยู่ที่หาดใหญ่ พระยาสงขลากลับลงมาแต่งเมืองสงขลากำชับมั่นคงแล้ว ให้หลวงยกรบัตรคุมไพร่ไปตั้งค่ายมั่นที่ปลักแรดค่ายหนึ่ง ที่เกาะถ้ำค่ายหนึ่ง เขาเกาเสงค่ายหนึ่ง พวกแขกไทรตัดหลังเข้ามาเผาบ้านเรือนราษฎรในที่พตงการำ กองพระยาตานี พระยายะหริ่ง พระยาสายบุรี เห็นพวกแขกไทรตัดหลังเข้ามาได้ จึงพระยาตานี พระยายะหริ่ง พระยาสายบุรี ยกกองทัพล่าเข้ามาถึงทุ่งน้ำจาย กองพระยาสายบุรีปะกับพวกแขกเมืองไทร สู้รบกับพวกแขกไทรตายหลายคน พวกแขกไทรเสียทีเร้นเข้าป่า กองพระยาสายเลยมาตั้งค่ายมั่นที่เขาลูกช้าง พระยายะหริ่ง พระยาตานี ตั้งค่ายเขาเกาเสง แต่กองหลวงไชยสุรินทร์หลวงพลซึ่งยกไปตั้งอยู่ทางจนะนั้น พวกแขกเมืองจนะเข้าหาพวกแขกกองทัพเมืองไทร ตัดหลังเข้ามาเผาบ้าน

เรือนราษฎรแลบ้านพระจนะ กองหลวงไชยสุรินทร์ หลวงพล จะเที่ยวหาเสบียงอาหารก็ขัดสน หลวงพล หลวงไชยสุรินทร์ ล่าลงมาตั้งค่ายมั่นอยู่ที่ปลักแรดพร้อมกัน พวกแขกเมืองไทรเมืองจนะไล่มาถึงน่าค่ายปลักแรด พวกแขกยังไม่ทันตั้งค่าย พระสุนทรนุรักษ์ยกกองทัพไปรับที่ค่ายปลักแรด พระสุนทรนุรักษ์แต่งให้พวกจีนเปนกองน่าสีทงสมทบกับกองหลวงพล หลวงไชยสุรินทร์ สู้รบกับพวกแขกที่น่าค่ายปลักแรด พวกกองจีนสู้รบยิงพันกับพวกแขกเมืองไทรเมืองจนะแตกยับเยิน พวกแขกหนีไป พวกกองจีนตัดเอาหัวแขกไทรแขกจนะมาได้ พระยาสงขลารางวัลให้หัวละห้าเหรียญ ครั้นจะยกกองทัพไล่ติดตามพวกแขกไปเล่า ผู้คนในเมืองน้อยตัวจะไว้ใจไม่ได้ จึงให้ตั้งค่ายมั่นลงไว้ที่ปลักแรด พระยาสงขลากรมการบอกให้หลวงพิศมนสมบัติ กังโปย ถือบอกเข้าไปกรุงเทพมหานคร ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าแขกเมืองจนะ เมืองเทพา หนองจิก คิดขบถเข้าหาพวกแขกไทรทั้งสิ้น คนในเมืองสงขลาน้อยตัว ทรงทราบแล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ กรมพระตำรวจ คุมไพร่ห้าร้อยคนเปนกองน่าล่วงออกมาก่อน ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา จางวางพระคลังสินค้า เปนแม่ทัพใหญ่ เจ้าพระยายมราช พระยาเพ็ชรบุรี ไพร่สามพันเศษยกตามมาภายหลัง[๑๔] กองพระยาวิชิตณรงค์

๑๔ เรื่องยกทัพคราวนี้ มีความพิศดารอยู่ในหนังสือเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติ

พระราชรินทร์ยกมาถึงเกาะหนู พระสุนทรนุรักษ์ยกออกไปปลักแรด ให้ทำปี้พาทย์บนเขาเกาะถ้ำ แล้วให้ยิงปืนส่งเข้าไปในค่ายแขก พวกแขกแตกหนีไปในเพลาวันนั้น พระยาสงขลา พระสุนทรนุรักษ์กลับเข้ามาณเมืองสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ก็ขึ้นมาจากเรือ ปฤกษาราชการกับพระยาสงขลาพร้อมกัน ว่าพวกกองทัพแขกแตกไปแล้ว เมืองตานี เมืองยะหริ่ง เมืองสาย ตัวเจ้าเมืองติดอยู่ที่เมืองสงขลา หารู้ว่าจะเปนอย่างไรไม่ ให้พระยาตานี พระยาสายบุรี พระยายะหริ่ง ล่วงน่าไปเสียก่อน ให้พระสุนทรนุรักษ์อยู่เมืองสงขลา พระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ยกลงไปตั้งอยู่ที่เมืองตานี แขกไทรซึ่งเปนขบถก็แตกทัพพากันหนีลงเรือไปอยู่เกาะหมาก ส่วนกองทัพเจ้าพระยานครยกเข้าไปตั้งอยู่ในเมืองไทรได้ พระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ลงไปจัดแจงอยู่ที่เมืองตานีเดือนเศษ กองทัพพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพใหญ่ เจ้าพระยายมราช พระยาเพ็ชรบุรี ยกออกมาถึงเมืองสงขลาณวันเดือนหกศักราช ๑๒๐๑ ขึ้นแปดค่าปีกุญเอกศก ขึ้นตั้งทำเนียบอยู่ที่บ่อพลับ พระยาศรีพิพัฒน์มีหนังสือไปหาตัวพระยาไทร พระยาสงขลาที่ตั้งอยู่ที่เมืองตานี ให้เข้ามาที่เมืองสงขลา จะได้ปฤกษาราชการ พระยาสงขลา พระยาไทร ได้แจ้งตามในหนังสือแล้ว พระยาสงขลาให้พระยาวิชิตณรงค์ นายเม่นมหาดเล็ก จัดแจงราชการอยู่ที่เมืองตานี พระยาสงขลากับพระราชรินทร์กลับเข้ามาณเมืองสงขลา พระยาไทรบุตรเจ้าพระยานครยกมาตั้งอยู่ที่ท่าอ้าน ๒

๏ ขณะนั้นพระยากลันตัน กับพระยาจางวาง ตนกูปยา วิวาทกัน พระยากลันตันบอกเข้ามาให้กราบเรียนเจ้าคุณศรีพิพัฒน์ แม่ทัพใหญ่ ขอให้กองทัพไทยลงไปช่วยพระยากลันตัน พระยาศรีพิพัฒน์แจ้งในหนังสือพระยากลันตันแล้ว ไม่รู้ว่าการจะผันแปรประการใด จึงแต่งให้หลวงสรเสนิปลัดกรมอาสาจามขี่กำปั่นลงไปห้ามปรามพระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา อย่าให้วิวาทกัน หลวงสรเสนิบอกเข้ามาว่า หลวงสรเสนิลงไปห้ามปรามพระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา ว่าให้รื้อสนามเพลาะเสีย อย่าให้วิวาทกัน พระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา หารื้อสนามเพลาะให้ไม่ พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพใหญ่เห็นว่า พระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา ยังดื้อดึงอยู่ จึงจัดให้พระยาเพ็ชรบุรี พระสุนทรนุรักษ์ คุมไพร่สองพันเศษลงไปตั้งถ่วงไว้ที่ญากังแขวงเมืองสาย มีหนังสือให้หลวงโกชาอิศหากล่ามณกรุงเทพมหานครลงไปหาตัวพระยากลันตัน ตนกูปยา เข้ามาเมืองสงขลา หลวงโกชาอิศหากพาตัวพระยากลันตัน ตนกูปยา เข้ามาถึงเมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาแม่ทัพว่ากล่าวระงับให้พระยากลันตัน ตนกูปยา สามัคคีรศดีกันได้แล้ว พระยากลันตัน ตนกูปยา ก็ลากลับไปเมืองกลันตัน แต่เมืองไทรนั้นพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาแม่ทัพใหญ่ ให้พระยาไทรรักษาเมืองอยู่ตามเดิม ให้ตนกูเดวาว่าราชการเมืองสตูนลง ให้ขึ้น

อยู่กับเมืองสงขลา ให้พระปลัดเมืองพัทลุงว่าราชการเมืองพัทลุง ให้ยกที่พะโคะแขวงเมืองพัทลุงมาให้ขึ้นกับเมืองสงขลา แล้วมีหนังสือให้ไปหาพระยาเพ็ชรบุรี พระสุนทรนุรักษ์กลับเข้ามาณเมืองสงขลา ครั้งนั้นพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพใหญ่ ให้พระยาวิชิตณรงค์อยู่ช่วยรักษาเมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพใหญ่ได้ก่อพระเจดีย์ที่เข้าเมืองข้างฝ่ายทักษิณพระเจดีย์เก่าหนึ่ง แล้วได้ยกที่พะโคะเขตรแดนเมืองพัทลุงให้มาเปนเขตรแดนแขวงเมืองสงขลา เสร็จราชการแล้ว พระยาศรีพิพัฒน์กลับเข้าไปกรุงเทพฯ พระยาศรีพิพัฒน์กราบบังคมทูลพระกรุณา ว่าเมืองไทรนั้นจะให้ไทยเปนเจ้าเมืองต่อไปไม่ได้ จะเกิดศึกวุ่นวายไม่รู้แล้ว ต้องแบ่งเมืองไทรออกเปนสามเมือง เหมือนอย่างเมืองตานี จึงจะเปนปรกติลงได้ ขอให้ยมตวันมาเปนเจ้าพระยาไทรตามเดิม ให้ตนกูอานุมเปนพระยากะบังปาสู ให้ตนกูเสดอาเสนเปนพระยาปลิศ ให้ตนกูเดวาเปนพระยาสตูน ขึ้นอยู่กับเมืองสงขลา[๑๕] ให้พระปลัดเมืองพัทลุงเปนพระยาพัทลุง พระยาพัทลุงบุตรเจ้าพระยานครพาเข้ามาเปนขุนนางในกรุงเทพมหานคร แต่เมืองพังงานั้นเจ้าเมืองถึงแก่กรรม โปรด

---

๑๕ ตรงนี้คลาศเคลื่อน ความจริงครั้งนั้นทรงตั้งตนกูอานุมเปนพระยาไทร ตนกูอาสันเปนพระยากะบังปาสู ตนกูหมัดอาเก็บเปนพระยาสตูน ต่วนเสดอุเซนเปนพระยาปลิศ ต่อมาพระยากะบังปาสูถึงแก่กรรม เจ้าพระยาไทรปะแงรันเข้ามาสารภาพรับผิด จึงโปรดให้ย้ายตนกูอานุมมาเปนพระยากะบังปาสู ให้เจ้าพระยาไทรกลับมาครองเมืองไทร เมืองที่แบ่งใหม่ทั้ง ๔ นั้นคงขึ้นเมืองนคร มิได้ขึ้นสงขลา

เกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาไทรบุตรเจ้าพระยานครไปเปนที่พระยาบริรักษ์ภูธร บวรสวามิภักดิ ศักดิเสนามาตยาธิบดี พิริยพาหะ พระยาพังงาให้พระเสนานุชิตเปนที่พระยาตะกั่วป่า แต่เมืองไทร เมืองพัทลุงนั้น โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตราตั้งเจ้าเมืองออกมาตามพระยาศรีพิพัฒน์จัดแจงไว้ ฯ

๏ ครั้งนั้นเปนปรกติอยู่ปีหนึ่ง พระสุนทรนุรักษ์เข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท พระยาสงขลาแต่งเรือศีศะฝรั่งให้พระปลัดเมืองพัทลุง พระยาวิชิตณรงค์ ข้าหลวงเข้าไปกรุงเทพมหานคร พร้อมด้วยพระสุนทรนุรักษ์ พระปลัดเมืองพัทลุง เข้าเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทพร้อมกัน รับสั่งถามพระสุนทรนุรักษ์ด้วยข้อราชการเสร็จแล้ว ดำรัสว่าให้พระสุนทรนุรักษ์เปนพี่เลี้ยงช่วยบำรุงพระปลัดเมืองพัทลุงด้วย แล้วรับสั่งว่าให้ตั้งพระปลัดเปนพระยาพัทลุง ๑๖ เสร็จราชการแล้ว พระสุนทรนุรักษ์กราบถวายบังคมลากลับออกมาณเมืองสงขลา อยู่สองปีมีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกมาเมืองสงขลาว่าพระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา วิวาทกันพี่น้อง ให้พระยาเสนหามนตรีบุตรเจ้าพระยานคร พระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา พระยาท้ายน้ำ ลงไปเมืองกลันตัน ช่วยระงับว่ากล่าวให้พระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา สามัคคีรศประนิบประนอมกันพี่น้อง อย่าให้แตกร้าวมัวหมองกัน ถ้าเห็นว่า

---

๑๖ พระยาพัทลุงคนนี้ชื่อ จุ้ย เปนบุตรพระยาพิไชยราชาครั้งรัชกาลที่ ๑

พระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา แตกร้าวประสานไม่ได้แล้ว ให้พระสุนทรนุรักษ์เกลี้ยกล่อมตนกูปยามาไว้เมืองแขกซึ่งขึ้นกับเมืองสงขลา ให้พระยาเสนหามนตรีพาตัวพระยาจางวางเข้ามาไว้เมืองนครตามท้องตรา พระยาเสนหามนตรี พระสุนทรนุรักษ์ พระยาท้ายน้ำ ก็ยกไปเมืองกลันตัน ได้ระงับว่ากล่าวพระยากลันตัน พระยาจางวาง ตนกูปยา ให้สามัคคีรศกันพี่น้อง พระยากลันตัน ตนกูปยา หาง้องอนกันไม่ จึงพระสุนทรนุรักษ์พูดจาเกลี้ยกล่อมตนกูปยา ๆ สมัคมากับพระสุนทรนุรักษ์ ๆ พาตัวตนกูปยากับบุตรภรรยาทายชายหญิงผู้คนบ่าวไพร่ตนกูปยามาไว้ที่เมืองตานี พระยาเสนหามนตรีพาตัวพระยาจางวาง บุตรภรรยาทายชายหญิงไปไว้เมืองนคร พระยาท้ายน้ำก็เข้าไปกรุงเทพมหานคร ฯ

๏ ณปีขาลจัตวาศก (จุลศักราช ๑๒๐๔) โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดแจงฝังหลักเมืองสงขลา โปรดพระราชทานเทียนไชยหลักไชยพฤกษ์กับเครื่องไทยทาน อาราธนาสมเด็จเจ้าอุดมปิฎกพระสงฆ์อันดับแปดรูป เปนประธาน พระครูอัยฎาจารย์ พราหมณ์มีชื่อแปดนาย ออกมาให้พระยาสงขลาฝังหลักเมือง พระยาสงขลาได้จัดแจงทำโรงพิธีกลาง แลโรงพิธีสี่มุมเมืองกับโรงพิธีพราหมณ์เสร็จแล้ว ณวัน ๗ฯ ๔ ค่ำ ปีขาลจัตวาศก ได้ตั้งกระบวนหลักไชยพฤกษ์เทียนไชยไปเข้าโรงพิธี อาราธนาพระสงฆ์จำเริญพระปริตสามวันเสร็จแล้ว ได้เชิญหลักไชยพฤกษ์ฝังลงไว้ ณวัน ๑๐ฯ ๔ ค่ำ

เพลาเช้าโมง ๒ บาท ลุศักราช ๑๒๐๕ ปีขาลจัตวาศก แล้วสมโภชหลักไชยพฤกษ์ มีลคร, งิ้ว, หุ่น, ชาตรี ๕ วัน พระยาสงขลาได้ถวายผ้าไตรจิวรเครื่องบริขารแก่พระสงฆ์เสมอทั้ง ๒๒ รูป แลได้ต่อก่อตึกโรงหลักเมืองขึ้นไว้สามหลัง ทำโรงเสือเมืองขึ้นไว้หลังหนึ่ง เสร็จราชการฝังหลักเมืองแล้ว พระยาสงขลาจัดแจงให้ไปส่งสมเด็จเจ้าอุดมปิฎก แลพระครูอัษฎาจารย์ พราหมณ์มีชื่อเข้าไปกรุงเทพมหานคร ฯ

๏ ครั้นปีมโรงฉศกศักราช ๑๒๐๖ อยู่สองปีถึงกำหนดงวดส่งดอกไม้ทองเงินเมืองสตูลลูกจะเอาสิ่งใดก็ไม่ได้ พระยาสงขลาต้องทำดอกไม้ทองเงินรวงให้ตนกูเดวา ๆ พาดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งตนกูเดวาเปนพระยาสตูนออกมา พระยาสตูนกับพระยาปลิศวิวาทด้วยเขตรแดน มีตราออกมาให้กรมการเมืองนครเมืองสงขลาถ้ากับกันไปชำระปักหลักลงไว้ให้มั่นคง พระยาสงขลาเห็นว่าพระยาสตูนเปนคนคือดึงจะเอากิจราชการก็ขัดสน หาเปนผลเปนประโยชน์สิ่งใดไม่ จึงยกเมืองสตูนให้ขึ้นกับเมืองนคร ฯ

๏ ครั้นณปีมเมียอัฐศก พระยาสงขลาเปนไข้ พระราชทานขุนภักดีโอสถหมอยา พันเมืองหมอนวด ออกมาพยาบาลอาการก็หาคลายขึ้นไม่ ณวัน ๓ ๆ๑๐ ๔ ค่ำลุศักราช ๑๒๐๘ ปีมแมนพศกเพลาสามโมงเช้า พระยาสงขลาถึงแก่อนิจกรรม พระสุนทรนุรักษ์

ญาติพี่น้องจัดแจงศพพระยาสงขลาไว้ในเตียงน่าจวน พระสุนทรนุรักษ์ บอกเข้าไป ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระยาสงขลา ถึงแก่อนิจกรรม พระสุนทรนุรักษ์ให้หลวงไชยสุรินทร์คุมเงินเข้าไป ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายหมื่นเหรียญ หลวงไชยสุรินทร์กลับออก มาณวันเดือนเก้าขึ้วอกสัมฤทธิศก พระสุนทรนุรักษ์เข้าไปเฝ้าทูลลออง ธุลีพระบาท โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ว่าที่พระยาสงขลา ออกมาจัดแจงทำศพพระยาสงขลา พระสุนทร นุรักษ์ กราบถวายบังคมลากลับออกมา พระราชทานผ้าไตร ๓๐ ไตร กับเครื่องไทยทาน แลศิลาน่าเพลิง กับพระราชทานหมื่นตะมัง นายช่างทหารในออกมาเปนช่างทำเมรุคนหนึ่ง พระสุนทรนุรักษ์จัด แจงทำเมรุยังไม่เสร็จ ฯ

๏ ในปีนั้นมีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระยาวิชิต ณรงค์เปนแม่กองออกมาศักเลข ตั้งโรงศักที่บ่อพลับ ได้ลงมือศัก เลขบ้างแล้ว พระสุนทรนุรักษ์ผู้ว่าที่พระยาสงขลา ญาติพี่น้อง ได้ ทำเมรุเผาศพพระยาสงขลาแล้วเสร็จแต่ณวันเดือนเจ็ด ศักราช ๑๒๓๑ ปีรกาเอกศก ได้ฝังศพพระยาสงขลาไว้ที่เขาแหลมสน จาฤกไว้ ในศิลาน่าศพแล้ว อยู่สองวัน ฯ พณ ฯ ว่าที่สมุหพระกระลาโหม ออกมาสำเร็จราชการในการศักเลขเมืองปากใต้ ฯ พณ ฯ ว่าที่สมุห พระกระลาโหมยกมาถึงเมืองสงขลาขึ้นตั้งทำเนียบอยู่บ่อพลับ ฯ พณ ฯ ว่าที่สมุหพระกระลาโหมจัดแจงศักเลขอยู่ที่เมืองสงขลาสามเดือนเสร็จ

ราชการ (ฉบับลบ) แล้วเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาที่ ๓ ได้ครองเมืองสงขลา ๓๐ ปี ได้สร้างพระวินัย ๖๖ คัมภีร์ พระสูตร ๒๒๙ คัมภีร์ พระอภิธรรม ๘๗ คัมภีร์ สัททาวิเศษ ๒๔ คัมภีร์ (ฉบับลบ) พระไตรปิฎกเปนเงินตรา ๕๐ ชั่ง ได้สร้างสำเภาไว้ ๓ ลำ แล้วก่อกำแพงศิลาเมืองสงขลาขึ้นไว้แล้วถึงอนิจกรรม แลได้จัด (ฉบับลบ) พระสุนทรนุรักษ์ ผู้ว่าที่พระยาสงขลาเข้าไปเฝ้าทูลลออง ธุลีพระบาท ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงพระประชวร หมอพยาบาลพระอาการก็หาคลายขึ้นไม่ ครั้นณวัน ๆ ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๓ ปีกุญตรีศก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าสวรรคต แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเถลิงถวัลยราชสมบัติผ่านพิภพขึ้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รับสั่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เลื่อนพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) บุตรพระยาศรีสมบัติจางวาง ขึ้นเปนที่พระยาวิเชียรคิรี ศรีสมุท วิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงคราม รามภักดี พิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา โปรดให้ตั้งนายจ่าเรศ (เม่น) มหาดเล็ก บุตรพระยาสงขลาฤทธิ เปนพระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการ พระยาสงขลา พระสุนทรนุรักษ์ ได้รับตราตั้งณวันพุฒเดือนหกแรมสิบสามค่ำศักราช ๑๒๑๓ ปีกุญตรีศก ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณเปนปรกติมา ฯ

พงษาวดารเมืองสงขลา

ของเจ้าพระยาวิเชียรคิรี บุญสังข์

ตอนที่ ๒

แต่งเมื่อปีวอก จุลศักราช ๑๒๒๑

◉ วันเสาร์เดือนสิบเอ็ดขึ้นห้าค่ำ ปีมแมนักษัตรเอกศก จุลศักราช ๑๒๒๑ เพลา ๔ โมงเช้า นั่งพร้อมกันณจวน

พระสุนทรนุรักษ์ ๑ พระสมบัติภิรมย์ ๑ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ๑ หลวงวิเศษภักดี ๑ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ๔

หลวงเพ็ชรคิรีศรีราชสงครามปลัด ๑ หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะ ยกรบัตร ๑ หลวงเทพสุรินทร์อินทรเสนา จ่ามหาดไทย ๑ หลวงพลฤทธิพิไชย ๑ หลวงเทพมณเฑียร น่าวัง ๑ หลวงพิทักษ์โกษา คลัง ๑ หลวงทิพมนตรีศรีราชสมโภช กรมนา ๑ หลวงเพ็ชรบุรีศรีราชวังเมือง นครบาล ๑ หลวงพิไชยเสนา สัสดีกลาง ๑ หลวงเทพเสนา สัสดีขวา ๑ หลวงไชยปัญญา สัสดีซ้าย ๑ หลวงไชยสุรินทร์ มหาดไทยกลาง ๑ หลวงอินทรอาญา นครบาลใน ๑ หลวงเพ็ชรพยาบาล กรมช้าง ๑ หลวงพิทักษ์โยธา ๑ หลวงบำรุงชลธาร์ ๑ หลวงท้ายวัง ๑ หลวงบำรุงอากร ๑ ขุนเทพอาญามหาดไทยศาลา ๑ ขุนเทพสุภาแพ่ง ๑ ขุนสรพากร ๑ ขุนแก้วเสนา ๑ กรมการ ๒๒

หลวงศรีปดุการายามฆาหลี ๑ หลวงสุริยวังษา ๑ หลวงฤทธิเทวา ๑ ขุนวิเศษวาที ๑ ล่ามเมืองสงขลา ๔

รวมกัน ๓๐ ชื่อ

๑ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา โปรดสั่งว่า เรื่องราวการเมืองสงขลาแต่ก่อนได้จัดแจงทำขึ้นไว้ เมื่อครั้งพณหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาอินทคิรีศรีสมุทสงครามเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ที่หนึ่ง ๑ ตั้งแต่เปนพระสงขลาแลเปนพระยาสงขลามาหลายปีมิได้นับ ๆ แต่เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเลื่อนขึ้นเปนเจ้าพระยาอินทคิรีศรีสมุทสงคราม เจ้าพระยาสงขลา ได้ยกเมืองมาจากเมืองนครแล้วครองเมืองสงขลาอยู่ ๓๔ ปี ต่อถึงอาสัญกรรม แลพระยาวิเศษภักดีศรีสุรสงคราม (จ๋อง) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาที่ ๒ ครองเมืองสงขลาได้ ๗ ปี แล้วถึงอาสัญกรรม แลพระยาวิเชียรคิรี ศรีสมุท วิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงคราม รามภักดี พิริยพาหะ (เซ่ง) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาที่ ๓ ได้ครองเมืองอยู่ ๓๐ ปี แล้วถึงอาสัญกรรม มีแจ้งอยู่ในเรื่องราวแต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

๑ ครั้งนี้ได้ให้หลวงศรีสมบัติถิ่งโปย หลวงศุภมาตราเซงจัดแจงจดหมายเรื่องราวการเมืองสงขลาไว้ฉบับหนึ่ง เมื่อครั้งเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาที่ ๔ ยังประฐมไวยอยู่ อายุได้ ๑๖ ปี เข้าไปถวายตัวเปนมหาดเล็กอยู่ในเวรเดช ก็ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธเลิศหล้านภาไลย เปนมหาดเล็กเลวอยู่ ๒ ปี

---

๑ ตอนนี้ว่าด้วยประวัติของเจ้าพระยาสงขลาบุญสังข์

ที่จะได้เพลิดเพลินไปในข้อที่ไม่เปนประโยชน์หามิได้ ละวัน ๆ ครั้นเพลา ๓ โมงเช้า ก็เข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทฟังราชการจนเพลา ๕ โมงเช้า ตรัสประภาษด้วยราชการแล้วเสด็จขึ้น กลับมาบ้าน ครั้นเพลาบ่าย ๒ โมงเศษ ลงเรือไปทำรายงานสำเภาหลวงที่คอกกระบือ แลบ้านที่อยู่กับอู่ต่อสำเภานั้น พายเรือล่องลงมาแต่เพลาบ่าย ๒ โมงเศษ เที่ยวดูรายงานเสร็จแล้ว กลับขึ้นไปถึงบ้านพอเพลาพลบค่ำ เพลาทุ่มเศษ เข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทถวายรายงานซึ่งอากึ่งชันหมันต่อสำเภาว่าเพลาวันนี้ได้ทำงานสิ่งนั้น ๆ จนสิ้นทุกข้อ แล้วก็เฝ้าฟังราชการจนเสด็จขึ้น เพลา ๔ ทุ่มเศษจึงได้กลับมาบ้าน แต่ทำราชการขวนขวายอยู่อย่างนี้ทุก ๆ วันมิได้ขาด ถึงสองปี รวมกันสี่ปี ณเดือนเจ็ดปีกุญ (จุลศักราช ๑๑๗๗) กราบถวายบังคมลากลับออกมาเยี่ยมบิดามารดา ณวันเดือนสิบสองข้างแรมพระราชทานเบี้ยหวัดแก่ข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยณกรุงเทพพระมหานคร ภายหลังสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งแต่งเลื่อนขึ้นเปนที่พลพ่ายหุ้มแพรนายยามอยู่เวรสิทธิ แต่ตัวยังอยู่ที่เมืองสงขลา แล้วมีรับสั่งออกมาให้เข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร ครั้นณเดือนหกปีชวด (จุลศักราช ๑๑๗๘) เข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร รับทำราชการอยู่ในที่พลพ่ายหุ้มแพรสองปี ครั้นณเดือนยี่ปีฉลู (จุลศักราช ๑๑๗๙) เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาที่ ๒ ถึงแก่อนิจกรรม โปรดเลื่อน

พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาขึ้นเปนผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แล้วตั้งให้นายพลพ่ายมหาดเล็กเปนหลวงสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ฯ

๏ ปีขาลสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๑๘๐) หลวงสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลากราบถวายบังคมลาออกมาทำราชการด้วยเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยอันได้ปราบดาภิเศกเสวยราชสมบัติได้ ๑๖ ปีแล้วสวรรคต กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสผู้ใหญ่ ได้ราชาภิเศกเถลิงถวัลยราชสมบัติในเดือนแปดปีวอกฉศก (จุลศักราช ๑๑๘๖) ฯ

๏ ครั้นณปีมโรงจัตวาศก (จุลศักราช ๑๑๙๔) อ้ายพระยาตานี หลวงปสา เปนขบถ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พณหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกระลาโหม ยกกองทัพใหญ่ออกมาแล้วเลยลงไปตั้งอยู่ที่บางน้ำจืดแขวงเมืองตานี จัดแจงราชการเมืองตานี เมืองหนองจิก เมืองรามัน เสร็จแล้วกลับเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร แลข้อความเมืองตานีเปนขบถนั้น มีแจ้งอยู่ในฉบับต้นซึ่งจัดแจงไว้แต่ก่อนนั้นแล้ว ฯ

๏ ครั้นณเดือนห้า ปีมเสงเบญจศก (จุลศักราช ๑๑๙๕) หลวงสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทณกรุงเทพพระมหานคร พณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมแม่ทัพใหญ่กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ได้ให้หลวงสุนทรนุรักษ์

ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาติดตามอ้ายพระยารามัน ได้ตัวอ้ายพระยารามันแลครอบครัวอ้ายพระยาหนองจิกพระยาตานิมา มีความชอบอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลื่อนขึ้นเปนพระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา แล้วกราบถวายบังคมลากลับออกมาณเมืองสงขลา ฯ

๏ ครั้นณเดือนสี่ ปีมแม (จุลศักราช ๑๒๐๙) เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา (เซ่ง) ถึงแก่อนิจกรรม มีท้องตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกมา ให้พระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาว่าที่พระยาสงขลา แล้วให้จัดแจงทำศพเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้สมควรด้วยยศถาศักดิ แลพระสุนทรนุรักษ์ได้เปนผู้ช่วยราชการเมืองสงขลามา จนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาถึงแก่อนิจกรรมได้ ๓๑ ปี แล้วพระสุนทรนุรักษ์ผู้ว่าที่พระยาสงขลาได้จัดแจงทำศพเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ใช้จ่ายเปนเงินยี่สิบพันมีเศษหกร้อยสี่สิบเหรียญ แล้วเสร็จแต่ในปีรกาเอกศก เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกระลาโหม แลพระยาวิชิตณรงค์ ออกมาศักเลขอยู่ปีหนึ่งเสร็จแล้วกลับเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร ฯ

๏ ครั้นณเดือนหก ปีจอโทศก (จุลศักราช ๑๒๑๒) พระสุนทรนุรักษ์ผู้ว่าที่พระยาสงขลาเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทณกรุงเทพพระมหานคร ยังหาได้ชุบเลี้ยงตั้งแต่งให้เปนที่พระยาสงขลาไม่ (ใน

ระหว่างนี้มีอ้ายจีนสลัดมาจับหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ซึ่งอยู่รักษาราชการเมือง ๆ สงขลา) พอสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรครั้นณวันเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่ง ปีกุญตรีนิศก (จุลศักราช ๑๒๑๓) เสด็จสวรรคต แลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสวยราชสมบัติอยู่ ๒๘ ปี สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ามงกุฎ พระองค์ใหญ่ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานนามสัญญาบัตรให้พระสุนทรนุรักษ์เลื่อนขึ้นเปนที่พระยาวิเชียรคิรี ศรีสมุท วิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงคราม รามภักดี พิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๕๐๐๐ แล้วพระราชทานพานหมากทองคำเหลี่ยมเครื่องในแปดสิ่งสำรับ ๑ กะโถนทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑ ลูกดิ่งทองคำสาย ๑ แหวนพุทธธำมรงค์หัวพระมารวิไชยวง ๑ ตะกรุดทองคำสามดอกสาย ๑ กระบี่บั้งทองเล่ม ๑ หมวกตุ้มปี่ ๑ เสื้อทรงปะพาศ ๑ โต๊ะเงินเท้าช้างคาว ๑ หวาน ๑ ๒ สำรับ สัปทนปี่ศตูคัน ๑ แลของสำหรับยศทั้งปวงตามบันดาศักดิ ตั้งแต่ณวันพุฒเดือนหกแรมสิบสามค่ำปีกุญตรีนิศกศักราช ๑๒๑๓ ปีเสร็จแล้ว กราบถวายบังคมลากลับออกมาณเมืองสงขลา เข้าเมืองแล้วขึ้นอยู่บนจวนณวันพฤหัศบดีเดือนสิบเอ็ดขึ้นสิบสี่ค่ำเพลาเช้า ๔ โมงเศษ ฤกษ์ราชาพระอาทิตย์อยู่ราษีกันย์ พระจันทร์อยู่ราษีมีน พระอังคารอยู่ราษีเมถุน พระพุฒ พระพฤหัศบดีอยู่ราษีกันย์ พระศุกร

อยู่ราษีกันย์ พระเสาร์อยู่ราษีเมษ พระราหูอยู่ราษีกรกฎ ลักษณา อยู่ราษีกันย์ ฯ

๏ เมื่อณวันเสาร์เดือนห้าแรมหกค่ำปีชวดจัตวาศก (จุลศักราช ๑๒๑๔) เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา กรมการ พร้อมกันบอกเข้าไปให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานครูทหารปืนใหญ่ออกมาให้ฝึกหัดทหารปืนใหญ่ไว้สำหรับราชการเมือง โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หมื่นชำนาญอาวุธ นายขำชาติพุทเกตครูทหารปืนใหญ่ออกมาณเมืองสงขลา ได้ฝึกหัดปืนใหญ่น้อยสำหรับเมืองชำนาญได้ราชการแล้ว ๆ บอกส่งหมื่นชำนาญอาวุธ นายขำครูทหารปืน เข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร ฯ

๏ ครั้นณวันศุกรเดือนสิบขึ้นหกค่ำ ปีชวดจัตวาศก ได้ทำการศพฉลองคุณ ๆ มารดาหกวัน เปนพระสงฆ์สำแดงธรรม พระสงฆ์สวดพระธรรม พระสงฆ์บังสกุล เปนพระสงฆ์สองพันมีเศษห้าร้อยสามสิบเจ็ดรูป ถวายไตรจีวรเครื่องบริขาร ๕๕๓ ไตร ถวายจีวรแลสบงย่ามทุกรูปสองพันมีเศษแปดสิบสี่รูป ได้ทำโรงทานไทยจีนแขกไว้ พระสงฆ์อาคันตุกะซึ่งมาฉันในโรงทาน แลไทยจีนแขกซึ่งมารับทานหกรายวันเปนพระสงฆ์ ๒๐๘๖ รูป ไทยจีนแขกสิบเอ็ดหมื่นมีเศษแปดพันสิบสามคน เงินใช้จ่ายของเบ็ดเสร็จในการศพคุณมารดา เปนเงินแปดพันมีเศษห้าร้อยหกสิบสองเหรียญสอง

สลึง แล้วได้สร้างพระอุโบสถวัดเทพชุมนุม แลโรงธรรมศาลา บาตหอระฆัง กับทั้งตึกกุฎีใหญ่น้อยทั้งปวงแลโรงฉัน คิดเปนเงินสามพันมีเศษร้อยห้าสิบห้าเหรียญ ครั้นณวันเดือนสี่ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ จุลศักราช ๑๒๒๑ ปีมแมเอกศก ได้นิมนต์พระสงฆ์สำแดงพระธรรม ๕ รูป พระสงฆ์เจริญพระปริต ๓ วันแล้วผูกพัทธเสมา ๕๒ รูป ถวายไตรจีวรแพรจีวรผ้ารูปละไตร ๕๗ ไตร กับเครื่องบริขารในการฉลองลงทุนใช้จ่าย ๕ รายวัน คิดเปนเงินพันเจ็ดร้อยเจ็ดสิบหกเหรียญครึ่ง กับได้ช่วยทายไว้ให้เปนไวยาวัจกรสำหรับสงฆ์ใช้สอยสองครัว ๆ ละสามสิบห้าเหรียญ เปนเงิน ๗๐ เหรียญ รวมกันที่ได้บริจาคไว้ในวัดเทพชุมนุมสามรายคิดเปนเงินห้าพันเหรียญครึ่ง แล้วได้บุรณปฏิสังขรณ์วัดโพเงิน ๓๒๑ เหรียญ วัดศิริวนาวาศ ๕๐๓ เหรียญ รวมกันเปนเงิน ๙๓๔ เหรียญ แล้วได้จำเริญอายุศมถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ แลให้ทานแก่ไทยจีนแขกเปนเงินใช้จ่ายห้าพันมีเศษเจ็ดร้อยสามเหรียญ ได้สร้างคัมภีร์สิกขาบทสิบคัมภีร์ แลสร้างคัมภีร์พระสารสังคหะวินิจฉัยจนจบ เปนเงินร้อยมีเศษสิบเอ็ดเหรียญ แล้วได้ทนุบำรุงยกย่องพระบวรพุทธสาสนา จ้างให้อาจารย์ผู้รู้ธรรมมาบอกพระไตรปิฎกแก่พระสงฆ์ณหอภายในกำแพงจวนมุมหรดีปฏิบัติพระสงฆ์ด้วยน้ำชาแลเภสัชเปนต้น แลเงินนิตยภัตรสำหรับถวายพระสงฆ์สำแดงพระปาติโมกข์ทุกดับทุกเพ็ญ ๑๒ อาราม ๆ ละเหรียญเปนเงินเดือนละ ๑๒ เหรียญมิได้ขาด ฯ

๑ แล้วได้จัดแจงซ่อมแซมกำแพงเมืองแลประตูเมืองตึกดิน แลในจวนนอกจวนต่อก่อร่อถมทรายปลูกฉางใส่เข้าไว้สำหรับราชการ ๒ ฉาง แลต่อก่อตะพานคลองขวางแลข้อมรักษาขอบเขตรที่ปากน้ำแหลมซายข้อมหนึ่ง ต่อก่อสระศิลาไว้ที่น่าโรงศาลเจ้ามาจ่อ ปลูกบัวสัตบงกชไว้ให้ดอกให้รากให้ผลให้ใบเปนทานตามแต่ผู้จะปราถนา คิดค่าเปนเงินใช้จ่ายตกแต่งกำแพงเมืองประตูหอรบตึกดินแลในจวนนอกจวน แลต่อก่อตะพานคลองขวางแลข้อมแหลมซาย คิดเปนเงินใช้จ่ายหมื่นมิเศษพัน แลที่ลงธนทรัพย์ใช้จ่ายตกแต่งซ่อมแปลงแลบริจาคทำบุญให้ทานในการกุศลใหญ่น้อยทั้งปวง เมื่อครั้งเจ้าคุณยังไม่เปนผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาก็หาได้ยกขึ้นว่าไม่ ยกขึ้นว่าแต่เมื่อเจ้าคุณเปนผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาแล้ว โดยยกขึ้นว่าเมื่อเจ้าคุณเปนผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาแล้วก็ดี ยกขึ้นว่าแต่การที่ตกแต่งซ่อมแปลงแลบริจาคทำบุญให้ทานในการใหญ่ ๆ จึงยกขึ้นว่า ที่ตกแต่งซ่อมแปลงแลบริจาคทำบุญให้ทานเล็ก ๆ น้อย ๆ ต่าง ๆ ตามธรรมเนียมนั้นก็มีอยู่มาก หาได้ยกขึ้นว่าไม่ แล้วเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ที่ประพฤติซึ่งการทั้งปวงแต่ล้วนจะให้เปนประโยชน์แก่ตนแลผู้อื่นแล้วจึงทำ แลอุสาหะชักนำกระทำสงเคราะห์แก่ญาติ แลกรมการชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงให้ชวนกันทำบุญให้ทาน แลช่วยกันทนุบำรุงพระบวรพุทธสาสนา ให้ทำไร่นาค้าขายหากินแต่โดยสุจริต มิให้คิดลอบลัก

ฉ้อขายซึ่งกันแลกันให้ได้ความยากแค้น ย่อมว่ากล่าวสั่งสอนชักนำให้เปนประโยชน์ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยกันทั้งสองฝ่าย กรมการทั้งหลายก็พร้อมเพรียง ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองลูกค้าวานิชทั้งปวงได้ทำไร่นาค้าขายหากินก็ชุกชุม จะมั่งมียากจนก็สุดแต่บุญกรรมของบุคคลนั้นเอง มิได้เบียดเบียนฉ้อกระบัดเอาพัศดุทองเงินเข้าของ ๆ ผู้หนึ่งผู้ใดให้ได้ความเดือดร้อนหามิได้ ฯ

๏ เมื่อณวันเดือนหกแรมสิบค่ำปีขาลฉศก จุลศักราช ๑๒๑๖ ได้ต่อกำปั่นวิเชียรคิรีลำหนึ่งใช้จ่ายเงินสิบหกพันมีเศษหกร้อยสี่สิบสองเหรียญ กำปั่นมณีกลอกสมุทลำหนึ่งเงินหกพันมีเศษห้าร้อยหกสิบเหรียญ ณวันเดือนแปดปีมโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ ได้สร้างอุโบสถแลบุรณปฏิสังขรณ์กำแพงศิลาวัดมัชฌิมาวาศ ลงทุนทรัพย์ใช้จ่ายเปนเงิน ฯ ล ฯ ฯ

๏ แลเมื่อณวันเดือนห้าแรมสองค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก หลวงสวัสดิภักดีซึ่งให้เข้าไปรับราชการอยู่ณกรุงเทพพระมหานคร มีหนังสือออกมาถึงเมืองสงขลาว่าพณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมมีพระประสาทสั่งว่า ณเดือนแปดเดือนเก้าปีมเมียสัมฤทธิศก พณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมจะออกมาตรวจดูปากน้ำฝ่ายเมืองปากใต้แล้วจะมาพักที่เมืองสงขลา ให้จัดแจงปลูกทำเนียบไว้ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจัดแจงจากไม้ปลูกทำเนียบไว้คอยรับพณหัว

เจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมที่แหลมซาย ครั้นณวันเดือนเจ็ดแรมสิบค่ำปีมเมียสัมฤทธิศก เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจัดแจงกำปั่นวิเชียรคีรีให้ขุนพิทักษ์นาเวศเปนนายลำ กำปั่นมณีกลอกสมุทให้หมื่นประสิทธิคงคาเปนนายลำ ให้หลวงอำนาจกำแหงซึ่งเปนหลวงศรีปตุกาคุมกำปั่นวิเชียรคีรี ให้ขุนพรหมมนตรี ขุนเสถียนเดหวา คุมกำปั่นมณีกลอกสมุท เข้าไปรับพณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมณกรุงเทพพระมหานคร ณวันเดือนแปดทุติยาสาธขึ้นค่ำหนึ่งปีมเมียสัมฤทธิศก พณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมขี่กำปั่นเสนินทรประดิษฐออกมาถึงเมืองสงขลา ได้ขึ้นพักอยู่ที่ทำเนียบซึ่งปลูกไว้คอยรับ ผู้คนซึ่งติดตามพณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมออกมา ๕๐๐ คนเศษ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้ตั้งโรงครัวคาวหวานทำของเลี้ยงวันละสามเพลามิให้ขัดสน พณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมเที่ยวตรวจดูป้อมกำแพงเมืองทั่วแล้ว ๆ มีพระประสาทสั่งกับเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ว่าณเดือนแปดเดือนเก้าปีมแมเอกศก พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จพระราชดำเนินออกมาทรงทอดพระเนตรฝ่ายเมืองปากใต้ ให้จัดแจงปลูกพลับพลาไว้คอยรับเสด็จ พณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมพักอยู่ที่เมืองสงขลา ๗ ราตรีกับ ๖ ทิวา เอากระบี่ด้ามทองฝักทองอย่างลอนดอนเล่มหนึ่ง เข็มขัดสายหนึ่งให้เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา กับยกที่กำแพงเพ็ชรแขวง

เมืองพัทลุงให้เปนเขตรแดนแขวงเมืองสงขลา ครั้นณวันเดือนแปด ทุติยาสาธขึ้นเจ็ดค่ำปีมเมียสัมฤทธิศก เพลา ๔ โมงเช้าพณหัวเจ้าท่าน สมุหพระกระลาโหมลงกำปั่นไฟกลับเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร ฯ

๏ ณวันเดือนยี่แรมสิบสี่ค่ำปีมเมียสัมฤทธิศก พระวิเศษวังษา ผู้ช่วยราชการเมืองยะหริ่ง เชิญตราพระคชสีห์ออกมาถึงเมืองสงขลา ในท้องตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกมาว่า มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า จะเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ทรงเรือพระที่นั่งกลไฟออกไปประพาศทรงทอดพระเนตรตามอ่าวคุ้งหัวเมืองปากใต้ฝ่ายทเลตวันตก ให้สำราญพระราชหฤไทย ไปจนถึงเมืองสงขลา ให้เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจัดแจงปลูกพลับพลาที่ข้างน่าข้างใน ที่สรงที่เสวย ที่ลงพระบังคน แลท้องพระโรงไว้คอยรับเสด็จ ณวันเดือนยี่แรมห้าค่ำปีมเมียสัมฤทธิศก เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ให้หลวงพิไชยภักดีเมืองวังชิง หลวงสรประสิทธิเมืองพตง หลวงนุชิตพิทักษ์เมืองการำ หลวงพิไชยสมบัติเมืองรัตภูมิ หลวงอภัยภักดีเมืองพวง คุมไพร่พันเศษขึ้นไปตัดไม้เครื่องพลับพลาที่ควนคลัง จากเกณฑ์หัวเมืองฝ่ายปละท่าต้องในหลวงเมือง หลวงนา หลวงสิทธิประการจทิงพระ หลวงภักดีบริบาลเมืองพโคะ หลวงรโนฎ เปนจากสิบหมื่น ฯ

๏ ณวันเดือนสามแรมสิบสี่ค่ำปีมเมียสัมฤทธิศก นายกลั่นมหาดเล็กถือหนังสือพระยาศรีเสาวราชภักดีศรีสมุหพระกระลาโหมฝ่ายพลำพังออกมาฉบับหนึ่ง ในหนังสือนั้นว่าพณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมมีบัญชาสั่งว่า พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จพระราชดำเนินออกมาประพาศทรงทอดพระเนตรฝ่ายหัวเมืองปากใต้ไปจนถึงเมืองสงขลา กำหนดจะเสด็จพระราชดำเนินมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชเมืองสงขลาในเดือนเก้าข้างขึ้นปีมแมเอกศก ให้เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา มีหนังสือไปหาตัวพระยาแขกหัวเมืองซึ่งขึ้นกับเมืองสงขลา ให้จัดแจงหาของถวายขึ้นมาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท ให้พร้อมกันที่เมืองสงขลาจงทุกเมือง ในหนังสือพระยาศรีเสาวราชภักดีศรีสมุหพระกระลาโหมฝ่ายพลำพังมีเปนหลายประการ ฯ

๏ ณวันเดือนสี่ขึ้นเจ็ดค่ำจุลศักราช ๑๒๒๐ ปีมเมียสัมฤทธิศก เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากรมการ จัดแจงเกณฑ์ไพร่ห้าร้อยคน ให้หลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา นายกลั่นนายกิ่ง มหาดเล็ก เปนผู้กำกับตรวจตราดูแล ให้หลวงศิริสมบัติเปนนายช่าง หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะ ยกรบัตร เปนแม่กองหลวงขุนหมื่นคุมไพร่แจกจ่ายกันทำ เข้าสารเบิกจ่ายให้ไพร่ทำงานพระราชวังแหลมซายทั้งนั้น เปนของเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาทั้งสิ้น ฯ

๏ หลวงศรีสมบัติทำท้องพระโรงใหญ่ ๗ ห้อง ๆ ละ ๗ ศอก ขื่อ ๑๐ ศอก เสา ๔ วา ๒ ศอกใหญ่ ๔ กำกึ่ง พื้นต่อก่ออิฐถมทรายปูกระเบื้องน่าวัวเฉลียงสามด้าน เสาหุ้มผ้าแดงเลือดนก มีบัวปลายเสาทุกเสา เฉลียงฝาเซียมเมืองจีนมีประตู ๘ ประตู ลับแลเมืองจีนประตูละอัน ๘ อัน มีน่าต่างรูปไข่ ๘ น่าต่าง ฝาชั้นในประทับผ้าลายต่างสี อัฒจันท์ขึ้นลงต่อก่ออิฐปูกระเบื้องน่าวัว เพดานผ้าขาวมีระบาย ๓ ชั้น พัดแพรชักวาตา ๒ อัน มีช่อฟ้าหางหงษ์ใบระกากระจังจวน หลังคาแลน่าจั่วหุ้มผ้าแดง ฯ

๏ หลังเสวย ๕ ห้อง ๆ ละ ๗ ศอก ขื่อ ๓ วา เสา ๔ วา ๒ ศอก ใหญ่ ๔ กำกึ่ง เฉลียง ๒ น่า พื้นสูง ๒ ศอก ต่อก่อถมดินปูกระเบื้องน่าวัว ฉากกระจกกั้นห้อง อัฒจันท์ขึ้นลงลาดคืบกฝากะแซงอ่อน บานประตูบานน่าต่างแม่ฝาไม้สายบัว ผ้าลายต่างสีประทับฝาชั้นใน มีประตู ๔ ประตู น่าต่าง ๘ น่าต่าง เสาหุ้มผ้าแดงเพดานผ้าขาวมีระบาย ๓ ชั้น พัดชักวาตา ๒ อัน มีช่อฟ้าหางหงษ์ใบระกากระจังล้วน หลังคาน่าจั่วหุ้มผ้าแดงหลังท้องพระโรงกลาง ๓ ห้อง ๆ ละ ๗ ศอก ขื่อ ๑๐ ศอก เสายาว ๔ วา ๒ ศอกใหญ่ ๔ กำกึ่ง เฉลียง ๒ ด้าน พื้นสูงศอกคืบต่อก่ออิฐถมทรายปูกระเบื้องน่าวัว อัฒจันท์ขึ้นลง ๒ ด้านต่อก่ออิฐปูกระเบื้องน่าวัว ฝากะแซงอ่อน บานประตูน่าต่าง เช็ดน่าประตูเช็ดน่า ๆ ต่าง แม่ฝาไม้สายบัว ผ้าลายต่างสีประทับฝาชั้นในเสาหุ้มผ้าแดงมีประตู ๒ ประตู น่าต่าง ๔

น่าต่าง เพดานผ้าขาวมีระบาย ๓ ชั้น หลังคาหุ้มผ้าแดงมีช่อฟ้าใบระกากะจังรวน หลังประธม ๕ ห้อง ๆ ละ ๗ ศอก เฉลียง ๓ ด้าน พื้นด้านสูงสองศอกต่อก่ออิฐ อัฒจันท์ขึ้นลงต่อก่ออิฐลาดคิ้บุกมีราวเหล็ก ฝาเซี้ยมกั้นห้องประธมฝากะแชงอ่อน บานประตูบานน่าต่างเช็ดน่าประตูเช็ดน่า ๆ ต่าง แม่ฝาไม้สายบัว ชั้นในประทับผ้าลายต่างสี ประตู ๓ ประตู น่าต่าง ๑๐ น่าต่าง เสาหุ้มผ้าแดง เพดานผ้าขาวมีระบาย ๓ ชั้น พัดแพรชักวาตา ๒ อัน หลังคาน่าจั่วหุ้มผ้าแดงมีช่อฟ้าใบระกาหางหงษ์กะจังรวน กำแพงกระเบื้องปรุกำแพงแก้วกำแพงประตูหูช้างทาปูนวาดเขียน เสาธงแลศาลเทพารักษ์ต่อก่ออิฐแทนปูน หลังเจ้าจอมข้างใน ๔ หลัง ๆ ละ ๓ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก มีกระดานขื่นลมฝากะแชงอ่อน กับประตูขื่นยะปละบูรพ์ประตูหนึ่ง ต้องหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ให้ขุนสมุห์บาญชีคุมไพร่ทำ ฯ

๏ หลังเจ้าจอมผู้น้อยด้านบูรพ์ด้านปัจฉิม ๒ หลัง ๆ ละ ๗ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก กับโรงราชยานข้างประตูฉนวนปละบูรพ์โรงหนึ่ง ข้างประตูย่ำค่ำโรงหนึ่ง โรงละ ๔ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก เสา ๙ ศอก ขื่อ ๖ ศอก ต้องหลวงวิเศษภักดีผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ให้นายกองญวนคุมไพร่ทำ ฯ

๏ โรงใส่ของ ๒ หลัง ๆ ละ ๖ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก มีเฉลียงน่ามีขื่นลมทุกหลัง ฝากะแชงอ่อน กับ

ประตูปั้นยะข้างปั้จจิมต้องนายกลั่นมหาดเล็ก ให้ขุนจำนงโยธีคุมไพร่ทำ ฯ

๏ หลังเจ้าจอมหม่อมแม่ลคร แลหลังเถ้าแก่ผู้ใหญ่หลังหนึ่ง สองหลัง ๆ ละ ๕ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก มีเฉลียงน่าทุกหลัง กับประตูปั้นยะโรงหัวโตก ต้องหลวงอภัยภักดีเมืองพวงให้ขุนศรีอาญาทำ ฯ

๏ หลังเฉลียงสองชั้นสี่ห้องหลังหนึ่ง เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก กับประตูปั้นยะด้านทักษิณต้องนายคงทำ ฯ

๏ ท้องพระโรงข้างในหลังหนึ่ง ๓ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก มีเฉลียงรอบ เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก มีช่อฟ้าใบระกาหางหงษ์กะจังรวน กับประตูปั้นยะฉนวน โรงประตูปั้นยะย่ำค่ำ ต้องนายกลัดบุตรหลวงพิทักษ์จัตุรงค์ทำ ฯ

๏ หอพระคลังหนึ่งเสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๔ ศอก ลดมุขหัวท้าย มีเฉลียงข้างน่า มีช่อฟ้าใบระกาพร้อมกับประตูชานปั้จจิมต้องขุนเทพอาญาทำ ฯ

๏ หอเครื่องหลังหนึ่ง เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๔ ศอกลดมุขหัวท้าย มีช่อฟ้าหางหงษ์เฉลียงน่า กับประตูชานข้างบูรพ์ต้องนายเวียงมหาดเล็กทำ ฯ

๏ หลังลงพระบังคนหลังหนึ่งเสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๔ ศอก ลดมุขหัวท้าย มีช่อฟ้าหางหงษ์มีเฉลียงน่า กับประตูน่าประตูหลัง ๆ ประธมต้องหลวงเพ็ชรบุรีศรีราชวังเมืองนครบาลทำ ฯ

๏ หลังสรงหลังหนึ่งเสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๔ ศอกลดมุขหัวท้าย มีเฉลียงน่า มีช่อฟ้าหางหงษ์ ต้องนายเรืองมหาดเล็กทำ ฯ

๏ ที่นั่งเย็น ๓ ห้องหลังหนึ่งเสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๕ ศอกลดมุขหัวท้ายมีช่อฟ้ากันสาดกะแชงอ่อนรอบต้องขุนปลัดนังทำ ฯ

๏ หลังหอสาตราคม ๓ ห้องหลังหนึ่ง เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๔ ศอกลดมุขหัวท้ายมีช่อฟ้ากันสาดกะแชงอ่อนรอบ หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะยกรบัตรให้ขุนอักษรทำ ฯ

๏ โรงวิเศษหลัง ๑ กับโรงต่อกันไปหลังหนึ่งหลังละ ๓ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก หลังคาบั้นยะมีเฉลียงน่า กับประตูบั้นยะข้างบูรพ์ต้องขุนต่างใจทำ ฯ

๏ โรงข้างบูรพ์โรงหนึ่งต่อเนื่องกันโรงหนึ่ง ๒ หลัง หลังละ ๓ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอกเสา ๙ ศอกขื่อ ๖ ศอก กับโรงทหารบั้นยะหลังหนึ่ง ๓ ห้อง ๆ ละ ๖ ศอกเสา ๙ ศอก ขื่อ ๗ ศอก กับโรงทหารบั้นยะหลังหนึ่ง ๓ ห้อง ๆ ละ ๖ ศอกเสา ๙ ศอก ขื่อ ๗ ศอก มีเฉลียงน่าต้องขุนกลางวังทำ ฯ

๏ โรงโตกหนึ่ง ๓ ห้อง ๆ ละ ๗ ศอกเสา ๙ ศอก ขื่อ ๙ ศอก กับโรงม้า ๒ โรง ต้องขุนศิริโยธาทำ ฯ

๏ ประตูใหญ่ฝ่ายบูรพ์ฝ่ายทักษิณฝ่ายบัจจิม แลประตูยอด หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะยกรบัตรให้ขุนหมื่นทำ ฯ

๏ ค่ายรั้วแตะตรางชั้นนอกทั้งนั้น พระมหานุภาพปรายสงครามพระจนะเปนผู้ส่งไม้ ไม้ไผ่กะแตะชั้นในแลตีเรือกตะพาน

ทั้งสามตะพานไม้ไผ่แม่ฝา นายกล่อมผู้ว่าราชการเมืองเทพาเปนผู้ส่ง ประตูค่ายใหญ่ชั้นนอกเสาสามวาสองศอกเนื้อใหญ่ ๓ กำกึ่งในเหลื่อมสูง ๑๐ ศอก กว้าง ๕ ศอกอยู่ในท้องพระโรงทำ ฯ

๏ แลศาลาลูกขุนซ้ายขวาหลังคาปั้นยะมีเฉลียงรอบ เสา ๙ ศอกขื่อ ๖ ศอกสองหลัง ๆ ละ ๓ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอก หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะยกรบัตรให้ขุนหมื่นทำ ฯ

๏ สระโบกขรณีทั้งนอกทั้งในแลโรงมอญชั้นนอกชั้นในระดมกันทำ ฯ

๏ แลค่ายชั้นนอกที่ล้อมพระราชวังด้านขื่อ ๓ เส้น ด้านแปห้าเส้น วางหัวเข็มอุดรหางเข็มทักษิณ พลับพลาน้ำหลังหนึ่ง ๓ ห้อง ๆ ละ ๕ ศอกเสา ๙ ศอก ขื่อ ๖ ศอกเฉลียงรอบ มีช่อฟ้าใบระกากะจังรวน กับตะพานฉนวนรับเสด็จยาวเส้นห้าวา ต้องหลวงเพ็ชรคิรีศรีราชสงครามปลัดให้ขุนอักษรเสน่ห์ทำ ฯ

๏ ตะพานฉนวนเจ้าจอมหม่อมข้างในต้องหลวงพลฤทธิพิไชยทำ ฯ

๏ แลถนนตั้งแต่ประตูใหญ่พระราชวังฝ่ายอุดรกว้าง ๗ ศอกยาว ๓ เส้นปูอิฐตลอดถึงฉนวนน้ำต้องขุนศิริโยธาทำ ฯ

๏ ระยะทางสถลมารคตั้งแต่ประตูพระราชวังฝ่ายบูรพ์ ตลอดไปถึงตีนเขาตังกวน ๑๒ เส้น ตั้งแต่ตีนเขาตังกวนถึงพลับพลา

กว้าง ๘ เส้น กับพลับพลากลางหลังหนึ่ง ๓ ห้อง ๆ ละ ๖ ศอก เสา ๙ ศอกขื่อ ๗ ศอก เฉลียงรอบมีช่อฟ้าใบระกากะจังรวนต้องหลวงระโนฎทำ ฯ

๏ ตั้งแต่พลับพลากลาง ถึงพลับพลาพระเจดีย์ ๒ เส้น กับพลับพลาบนเขาพระเจดีย์หลังหนึ่ง เสายาว ๗ ศอกขื่อ ๕ ศอกคืบ เฉลียงรอบมีช่อฟ้าใบระกากะจังรวน ต้องหลวงเทพมณเฑียรน่าวังทำ ฯ

๏ และระยะทางสถลมารค เขาเก้าเสงตั้งแต่พลับพลาน้ำริมทเลฝ่ายบูรพ์ตลอดไป ถึงพลับพลาตีนเขาเก้าเสง ๑๓๓ เส้น ตั้งแต่พลับพลาตีนเขาเก้าเสงถึงพลับพลาบนเขา ๒ เส้น ตั้งแต่พลับพลาตีนเขาเก้าเสงถึงพลับพลาภารสำโรง ๑๘ เส้น ตั้งแต่พลับพลาภารสำโรงถึงประตูไชยยุทธชำนะ ๘๐ เส้น รวมกันสองร้อยมีเศษสิบแปดเส้น กับพลับพลาบนเขาเก้าเสงหลังหนึ่ง ตีนเขาเก้าเสงหลังหนึ่ง พลับพลาข้างอุดร ตะพานคลองสำโรงหลังหนึ่ง เสายาวเก้าศอกขื่อ ๖ ศอก ๓ ห้อง ๆ ละ ๖ ศอก เฉลียงรอบมีช่อฟ้าใบระกากะจังรวน ต้องหลวงเทพสุรินทร์อินทรเสนาจ่ามหาดไทยทำ ฯ

๏ และระยะทางสถลมารค ตั้งแต่ประตูพระราชวังฝ่ายบูรพ์ตลอดมาถึงช่องเขาตังกวน ๑๙ เส้น ตั้งแต่ช่องเขาถึงประตูพยัคฆนามเรืองฤทธิ ๒๕ เส้น ตั้งแต่ประตูพยัคฆนามเรืองฤทธิถึงประตูวัดมัชฌิมาวาศ ๒๕ เส้น ตั้งแต่ประตูวัดมัชฌิมาวาศถึงทางตลาด

สี่กั๊ก ๕ เส้น ตั้งแต่ทางตลาดสี่กั๊กถึงประตูพุทธรักษา ๑๘ เส้น ตั้งแต่ประตูพุทธรักษาถึงป้อมเทเวศร์บริรักษ์ ๕ เส้น ตั้งแต่ป้อมเทเวศร์บริรักษ์ถึงทางถนนวัดแจ้ง ๖ เส้น รวมกัน ๑๐๑ เส้น มีเศษ ๑๕ วา ต้องหลวงพิทักษ์โกษาคลังจัดแจงปั้นน่าที่ให้ช่วยกันทำ ฯ

๏ แต่ทางน่าวัดมัชฌิมาวาศตลอดมาถึงทางสี่กั๊กกลางตลาดใหญ่เนื่องมาจนถึงป้อมเทเวศร์บริรักษ์ ขุดคูสองข้างต่อก่อด้วยศิลากลางมรคาประสมดินแดงปูนทรายตีพื้นราบเลี่ยนเตียนสอาดจนถึงป้อมเทเวศร์บริรักษ์เจ้าน่าที่น่าร้านช่วยกันกระทำ ฯ

๏ แลผ้าหุ้มหลังคาผ้าแดงเลือดนกห่อเสาผ้าขาวเพดานมีรบายสามชั้น ผ้าลายผ้าขาวขึงฝาชั้นในพลับพลาใหญ่น้อยทั้ง ๒๒ หลัง แลผ้าแดงผ้าเขียวผ้าเหลืองตัดบังพนัก ต้องหลวงเพ็ชรพยาบาลคุมพวกช่างกระดาษทำ ฯ

๏ พัดแพรซักวาตาหลังท้องพระโรงหลังประธมหลังเสวยหลังละ ๒ พัด รวมกัน ๖ พัด ต้องหลวงบำรุงชลธารจัดแจงให้จีนเขียนสายไส้หุ้ทำ ฯ

๏ แลทำเนียบเจ้าคุณกระลาโหมหอนั่งเสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๘ ศอกเฉลียงรอบ ห้องนอน ๓ ห้อง ๆ ละ ๖ ศอก เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๗ ศอก หลังหม่อม ๒ หลัง หลังละ ๕ ห้องมีเฉลียงน่าทุกหลัง เสา ๑๑ ศอก ขื่อ ๖ ศอก โรงของคาวของหวานสองหลัง ๆ ละ ๓ ห้อง โรงอาบน้ำโรงทุ้งพื้นดินพื้นฟาก ฝาตีแผงกะแซงอ่อนโรง

มอญเล็กน้อยรายรอบ กแตะรั้วประตูตรางชั้นในชั้นนอก ด้านขื่อ ๒ เส้น ด้านแป ๓ เส้น น่าทำเนียยไปบูรพ์ แลตำหนักเจ้าต่างกรมแลเจ้าหากรมมิได้ สองตำหนักนี้อยู่ปละบูรพ์ ผินหน้าพระตำหนักมาบึ้งฉิม ทำอย่างเดียวกันกับทำเนียยเจ้าคุณกระลาโหม เครื่องประดับประดาสารพัดก็เหมือนกัน แลที่อยู่ท้าวพระยาข้าราชการที่ตามเสด็จออกมาก็มีอยู่มาก ฯ

๏ ด้านบูรพ์เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจัดให้หลวงระโนฎ ขุนเทพอาญา ขุนปลัดนัง คุมขุนหมื่นนายไพร่ ๒๕๐ คนก่อเพลิงรายล้อมประจำรักษา ฯ

๏ ด้านทักษิณหลวงทิพมนตรีศรีราชสมโภช กรมนา หลวงพิไชยชาญณรงค์ ขุนเทพสุภาแพ่ง คุมขุนหมื่นนายไพร่ ๒๕๐ คนก่อเพลิงประจำรักษา ฯ

๏ ด้านบึ้งจิมหลวงพลฤทธิพิไชย ขุนศิริโยธา ขุนไชยชาญยุทธ คุมขุนหมื่นทหารนายไพร่ ๒๕๐ คนก่อเพลิงประจำรักษา ฯ

๏ ด้านอุดรหลวงภักดีบริบาลพโคะ ขุนต่างใจ ขุนอักษรคุมขุนหมื่นทหารนายไพร่ ๒๕๐ คนก่อเพลิงประจำรักษา ฯ

๏ ถัดออกมาทำเนียยเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาแลพระสุนทรนุรักษ์ หลวงสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงวิเศษภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา แลหลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะยกรบัตร หลวงพิไชยเสนา อยู่คอยตรวจตรา หลวงพิทักษ์

โยธา ขุนสรรพากร เปนผู้ถือบาญชีรายสิ่งของทั้งปวง หลวงเทพเสนาเปนกองส่งน้ำสรงน้ำเสวย แลไม้ฟืน น้ำในกำปั่น ต้องหลวงไชยประชาเปนผู้จัดแจงเร่งเลขส่ง ขุนท่าชลธิ เปนกองเรือสำหรับบรรทุกของขึ้นลงในเรือ ขุนแก้วเสนาคุมไพร่ ๔๐ คน เปนผู้รับผู้จ่ายผักปลาแลส่งฟืนน้ำในครัวทุกโรง ฯ

๑ ของเสวยแลของเจ้านาย ขุนจิตรโภชนาเปนพ่อครัวโรงหนึ่ง โรงครัวจีนเลวลงมา หมื่นจรวาริ หมื่นศรีสาคร หมื่นเทพพานิช เปนผู้จัดแจงเลี้ยงรักษาโรงหนึ่ง โรงครัวไทยของคาวครัวหนึ่ง ของหวานโรงหนึ่ง โรงหมากพลูโรงหนึ่ง สามโรงสำหรับเลี้ยงเจ้านายแลเจ้าจอมข้างใน คุณแม่เนียว คุณจอมจัน[๒] คุนกลิ่นแม่นุ่ม เปนผู้จัดแจงเลี้ยงรักษา โรงครัวไทยเลวโรงหนึ่งสำหรับเลี้ยงรักษาไพร่ พวกทหาร จ่าทวนเปนผู้จัดแจงเลี้ยงรักษา โรงครัวไทยของคาวโรงหนึ่งของหวานโรงหนึ่ง สองโรง สำหรับเลี้ยงกรมการแลพวกประจำน่าค้าน พวกใช้การเบ็ดเสร็จทั้งปวงต้องคุณเรือนออกเปนผู้จัดแจงเลี้ยงรักษา โรงไต้โรงเทียนโรงน้ำมันโรงน้ำชา ขุนอินทรมณเฑียร ขุนอักษรเลข เปนผู้เบิกจ่าย โรงครัวแขกของคาวของหวานโรงหนึ่ง หวันแหมะภรรยาพระยายะหริ่ง หลวงศรีปตุกาหลวงสุริยวังษา หลวงฤทธิเทวา ขุนหมื่นพวกล่ามเลี้ยงรักษา รวมกัน ๙ โรง เข้าสารเงินทองใช้จ่ายซื้อกับเข้าซื้อสรรพสิ่งของทั้งนั้น

---

๒ คุณจันนี้เปนเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๓ อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕

หลวงบำรุงอากร กิมสุย ขุนภักดีบวร ยกเสง แลเสมียนมาของเปน ผู้เบิกจ่ายให้ใช้สอย แต่สิ่งของเงินทองทั้งนั้นเปนของเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาทั้งสิ้น ฯ

๏ เครื่องจีนแลเครื่องลอนดอนสรรพสิ่งของเครื่องประดับในท้องพระโรง กำมะหยี่ไหมตแพรบ่ศตูอัดตลัด ผ้าลายสีต่างกัน ผ้าส่าน ผ้าแดง ผ้าขาว ผ้าดำ ผ้าเขียว ผ้าขึดโตก ผ้ารองโตก แลเตียงนอน ฝาเซี้ยมไม้ ฝาเซี้ยมกระจก แลกระจกฉาก กระจกเงา กระจกแขวน โคมหวด โคมหม้อ โคมฝา โคมลำโพงจอกแก้ว กระดาษอังกฤษขึดฝา ทองคำเปลวขึดใช้ ทองคำทรายทำเป้า ทองคำใบก้าไหล่ทาโตก ทากะโถน ทองคำแท่งทองคำทรายถวาย ดีบุกทำประทุมธาราแลแผ่ลาดทำอัฒจันท์ขึ้นลง ตาปูเหล็กทองใหญ่น้อย ไหมป่อป่านลูกด้ายใช้สอย เข็มอังกฤษเข็มจีนสำหรับกลัดเย็บ โตกเก้าอี้อังกฤษสำหรับนั่งตั้งของเลี้ยงข้าราชการ แลพัดใบชักโบกวาตา เสื่ออ่อน เสื่อลาย เสื่อหวาย เสื่อกระจูด เสื่อตรังกานู มุลี่ไม้ไผ่แชมุย แลเครื่องวาดเครื่องเขียน น้ำประสานทอง น้ำปรอท น้ำรัก น้ำมันตังอิ๋ว ชัน ดินแดง กระเบื้องปรุ กระเบื้องน่าวัว ปูน อิฐ ศิลาอ่อน บรรดาของประดับประดาใช้จ่ายคิดรายรวมเปนเงินยี่สิบเจ็ดพันเหรียญมีเศษร้อย ฯ

๏ ที่ท้องพระโรงน่า ท้องพระโรงใน หลังเสวย หลังประธม หลังพระที่นั่งเย็น หอสาตราคม หอพระ หอเครื่อง

หอสรง หอลงพระบังคน แลหลังพระนางนาฎราชเทวี หลังเจ้าจอม ผู้ใหญ่ผู้น้อย หลังพวกหม่อมแม่ลคร หลังท้าววรจันทร์ ท้าวสมศักดิ โรงพระตำรวจซ้ายขวา โรงทแกล้วทหาร เจ้ากรม ปลัดกรม โรงราชยาน โรงประตูย่ำค่ำ โรงวิเศษ โรงหมอ โรงเครื่อง โรงภูษามาลา คลังซ้าย คลังขวา คลังวิเศษ คลังมหาสมบัติ ศาลาลูกขุนซ้ายขวาบรรดาอยู่ในพระราชวัง ตลอดไปถึงทำเนียบเจ้าคุณกระลาโหม แลพระตำหนักเจ้าต่างกรมแลเจ้าหากรมมิได้ แลที่อยู่ท้าวพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยบรรดาที่ตามเสด็จมา เครื่องประดับประดาสรรพสิ่งของเบิกใช้จ่ายเปนของเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาทั้งนั้น จนถึงวันเสด็จพระราชดำเนินมาจนเสด็จพระราชดำเนินกลับ จะได้กะเกณฑ์เอาสรรพของกินใช้แก่ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองหามิได้ ฯ

๏ ครั้นณวันเดือนแปดแรมสิบสี่ค่ำ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ให้หลวงสมบัติภิรมย์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา กับนายทัดมหาดเล็ก แลหลวงเทพมาลา ขุนพรหมมนตรี กรมการ ขี่กำปั่นวิเชียรคีรีลำหนึ่ง กำปั่นมณีกลอกสมุทลำหนึ่ง กำปั่นหิรัญปักษาลำหนึ่ง ไปรับเสด็จพระราชดำเนิน หลวงสมบัติภิรมย์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา นายทัดมหาดเล็ก[๓] หลวงเทพมาลา ขุน

---

๓ หลวงสมบัติภิรมย์คนนี้ เปนบุตรเจ้าพระยาสงขลา บุญสังข์ ชื่อ ชุ่ม ในรัชกาลที่ ๕ ได้เปนพระยาสมบัติภิรมย์ แล้วเปนพระยาสงขลา ต่อเจ้าพระยาสงขลา เม่น นายทัด มหาดเล็กนั้น เปนบุตรเจ้าพระยาสงขลา บุญสังข์ ในรัชกาลที่ ๕ ได้เปนพระยาหนองจิก

พรหมมนตรี ได้ไปเฝ้ารับเสด็จสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เขาเลาหมวก[๔] แล้วเจ้าคุณกระลาโหมให้หลวงสมบัติภิรมย์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา นายทัศมหาดเล็ก ขึ้นอยู่เรือเสนินทรประดิษฐ์ กัยพณหัวเจ้าท่านเจ้าคุณกระลาโหม ตามเสด็จมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช ให้ขุนพรหมมนตรีพากำปั่นวิเชียรคีรีกลับมากราบเรียนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้ทราบ ขุนพรหมมนตรีมาถึงเมืองสงขลาณวันเดือนเก้าขึ้นสิบสามค่ำ ขุนพรหมมนตรีกราบเรียนว่าทรงกำหนดว่า ณวันเดือนเก้าขึ้นสิบสองค่ำจะให้ถึงเมืองนครศรีธรรมราช จะทรงประทับอยู่เจ็ดราตรี แล้วจะเสด็จพระราชดำเนินมาณเมืองสงขลา เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ทราบความตามขุนพรหมมนตรีกราบเรียนแล้ว โปรดสั่งกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลเจ้าน่าที่พนักงานบรรดาถูกต้องในตำแหน่งที่ จัดแจงตระเตรียมไว้ให้ลงไปอยู่รับราชการอยู่ที่แหลมซายด้วย เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ให้หลวงเพ็ชรคีรีศรีราชสงครามปลัดคุมขุนหมื่นนอนเฝ้าประจำรักษารับราชการอยู่ณศาลากลาง ให้หลวงอินทรอาญานครบาลในคุมไพร่ทำร่มโรงก่อเพลิงคอยระวังรักษาประตูพยัคฆนามเรืองฤทธิ ให้หลวงศุภมาตรา หลวงนุชิตพิทักษ์ จางวางเวรทนายขุนบุรีรักษ์ราชกิจ นอนรักษาอยู่บนจวน ฯ

๏ ครั้นณวันเดือนเก้าขึ้นสิบห้าค่ำเวลาเช้า หลวงสมบัติภิรมย์

---

๔ อยู่ใกล้เกาะหลัก แขวงประจวบคีรีขันธ์

ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลามาถึงเมืองสงขลา กราบเรียนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาว่า สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินมาถึงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราชณวันเดือนเก้าขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ทรงประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งสองราตรี ณวันเดือนเก้าขึ้นสิบสองค่ำเสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับที่พลับพลาเมืองนครศรีธรรมราช ๆ ทำพลับพลายังไม่แล้วเสร็จเกิดความวุ่นวาย[๕] ทรงขัดเคืองอยู่มาก เจ้าคุณกระลาโหมก็เอาพวกตำรวจแลพวกทหารในให้ช่วยระดมกันทำทั้งกลางวันกลางคืนจนเสร็จ แล้วทรงกำหนดว่าณวันเดือนเก้าแรมหกค่ำจะเสด็จมาประทับที่เรือพระที่นั่ง ณวันเดือนเก้าแรมเจ็ดค่ำจะเสด็จพระราชดำเนินมาให้ถึงเมืองสงขลา สิ่งอันใดที่ยังไม่พร้อมให้จัดแจงเสียให้พร้อม พอเวลาบ่าย ๕ โมง หลวงวิเศษภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา มาถึงเมืองสงขลาอีกเล่า กราบเรียนว่าเจ้าคุณกระลาโหมให้รีบมาบอกว่าให้ปลูกโรงลครพลับพลา จะทรงลคร กับวอสำหรับเจ้าจอมจะขี่ไว้สัก ๑๕ วอ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากับพวกกรมการทั้งนั้น ให้ระดมกันทำโรงลครแลพลับพลาทรงลคร กับวอ ๑๕ วอ ทั้งกลางวันกลางคืน สองวันแล้วเสร็จ ฯ

---

๕ เวลานั้นเจ้าพระยานคร น้อยกลาง ป่วยเปนอัมพาตมารับเสด็จไม่ได้ ผู้น้อยจัดการจึงวุ่น ที่สงขลาเอาใจใส่สืบสวนร้ายดี เนื่องในความอริกันระหว่าง ๒ เมือง ดังอธิบายไว้ในเรื่องจดหมายบอกข่าวเจ้าพระยานคร ซึ่งพิมพ์ไว้ต่อไปในสมุดเล่มนี้

๏ แลในณวันเดือนเก้าขึ้นสิบห้าค่ำราตริคืนนั้นประมาณ ๔ ทุ่ม เปนจันทรอุปราคาจับมาแต่ทิศอิสาณจนหมด เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาแลกรมการทั้งนั้นกำลังรีบเร่งทำงานอยู่ หาทันได้ดูเมื่อพระจันทร์เปนอุปราคาไม่ ต่อได้ยินเสียงยิงปืนอึกกะทึกขึ้นว่าเปนจันทรอุปราคาจึงรู้ ณวันเดือนเก้าแรมค่ำหนึ่ง พวกกองญวนซึ่งได้ตามพระยากลันตันมาถึงเมืองสงขลา ณวันเดือนเก้าแรมสองค่ำจ่ากลั่น ๖ ตำรวจกองตรวจล่วงน่ามาถึงเมืองสงขลา เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้นำจ่ากลั่นตำรวจเที่ยวตรวจสิ้นทุกแห่ง จ่ากลั่นตำรวจตรวจดูว่าถูกถ้วนงามดีทั้งสิ้น ณวันเดือนเก้าแรมสามค่ำหลวงสวัสดิภักดีมาถึงเมืองสงขลา กราบเรียนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาว่า มีผู้ไปกราบเรียนเจ้าคุณกระลาโหมที่เมืองนครศรีธรรมราชว่า ห้องพระโรงเปนช่องอยู่หลายแห่งหามีบานปิดไม่ ให้เร่งทำเสียให้แล้ว ถ้าไม่แล้วเสด็จมาถึงจะเกิดความ เจ้าคุณกระลาโหมให้วิตกถึงเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาอยู่มากจึงให้รีบมา เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้หลวงศรีสมบัติ์นำหลวงสวัสดิภักดีไปตรวจดู เห็นบานประตูมิดชิดงามดี หาเหมือนผู้ไปกราบเรียนเจ้าคุณกระลาโหมไม่ ณวันเดือนเก้าแรมสี่ค่ำคอยกำปั่นไฟอยู่วันหนึ่ง

๏ ณวันเดือนเก้าแรมห้าค่ำเรือคือคะญวนกรมหมื่นวรจักร กับเรือท้าวพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมาถึงหลายลำ ณวันเดือนเก้า

---

๖ จ่ากลั่นคนนี้เปนที่จ่าชำนาญทั่วด้าว

แรมเจ็ดค่ำเพลาเที่ยง กำปั่นไฟเสนินทรประดิษฐเจ้าคุณกระลาโหม มาทางนอกเกาะหนูทอดลง เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แล กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยลงไปรับ เจ้าคุณกระลาโหมลงเรือล่องขต ขึ้นตามฉนวนกลาง ดูพลับพลาริมน้ำแล้วก็เลยเข้าไปดูในท้องพระโรง ข้างน่าแลข้างในแลเครื่องประดับประดาจบแล้ว ก็เดินยิ้มออกไป ทำเนียบที่เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาปลูกไว้คอยรับ เจ้าคุณ กระลาโหมดูทั่วแล้วออกมานั่งที่น่าหอ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมือง สงขลาให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา แล ขุนหมื่นมีชื่อยกโตกใส่เครื่องเกาเหลาตั้งไว้ เจ้าคุณกระลาโหม เปิดฝาชีขึ้นดู ว่ามาถึงเมืองสงขลาแล้วจะกินเข้าสักที เจ้าคุณผู้สำเร็จ ราชการเมืองสงขลาให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการ เฝ้าดูอยู่ จนแล้ว ครู่หนึ่งพระยามนตรีสุริยวงษ์แลท้าวพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อยมาถึงหลายลำ พอเพลาบ่าย ๕ โมงเศษ เรือพระที่นั่งกำปั่น กลไฟมณีเมขลาถึงเกาะหนูเพลาบ่าย ๕ โมงเศษ ทรงประทับอยู่แต่ ทิวาจนพลบค่ำ ถึงเพลาห้าโมงเศษรับสั่งให้หาเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการ เมืองสงขลา ๆ ก็ลงไปเฝ้า ตรัสถามว่ามาแล้วฤๅ เขาบอกข้าว่า ทำแขงแรงนักหนา ลงทุนใช้จ่ายเงินทองมากมาย เจ้าคุณผู้สำเร็จ ราชการเมืองสงขลา กราบบังคมทูลว่าสิ้นเขตรแดนเพียงนี้แล้ว ทรงเสด็จพระราชดำเนินมา ควรทำฉลองพระเดชพระคุณให้เต็มมือ แล้วตรัสถามว่าเจ้าชีวิตรแต่ก่อน ๆ ใครห่อนมาถึงเมืองสงขลาบ้างฤๅ

เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบบังคมทูลว่ายังไม่เคยเสด็จมาถึง เสด็จแต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จมาประทับที่เมืองสงขลา แล้วเลยลงไปตีเมืองตานี ได้ขึ้นนางพระยาตานีเข้าไปณกรุงเทพพระมหานครนานแล้ว เกล้ากระหม่อมจำมิได้ แล้วตรัสว่านี่ข้าอุส่าห์มาให้ถึง ครั้นทำหนักหนาดังนี้ มาจะเรียกวังสงขลาเสียเถิด แล้วทรงพระสรวล ถามถึงพระครูญาณโมฬีว่าคณะมีอยู่ไหน กราบบังคมทูลว่าอยู่วัดดอนแย้ แล้วถามถึงพระยายะหริ่งแตง แลพระวิเศษวังษา ผึ้ง ว่าลูกพระยายะหริ่งทองอยู่เข้ามาถึงแล้วฤๅ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบบังคมทูลว่าเข้ามาถึงแล้ว พวกพระยาแขกหัวเมืองก็เข้ามาพร้อมทั้งสิ้น แล้วตรัสถามเมืองพัทลุงแลทเลสาบอยู่ข้างไหน กราบบังคมทูลว่าอยู่ไปข้างบ้งจิม แล้วตรัสว่าเรือตกอยู่ข้างหลังมากยังมาไม่ถึงพร้อม วันพรุ่งนี้เช้าข้าจะขึ้นไป แล้วเสด็จเข้าที่ประธม เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบถวายบังคมลากลับมา ทรงประทับอยู่ในนาวาราตรีหนึ่ง ฯ

๏ รุ่งขึ้นณวันอาทิตย์เดือนเก้าแรมแปดค่ำเพลาเช้า เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา แลนายกล่อมผู้ว่าราชการเมืองเทพา ยกเครื่องเกาเหลาลงไป กับสำรับเจ้าจอมหม่อมข้างใน แลข้าราชการที่อยู่ในเรือพระที่นั่ง ๒๐ สำรับ พระนายศรีสรรเพธ ๗ ก็ยกเครื่องเกาเหลาเข้าไป

---

๗ คือเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง

ถวาย ทรงเสวยแล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งล่องบดลงไปทอดพระเนตรศิลาเสร็จโลหมู่ ๘ แล้วเสด็จกลับมา เพลาบ่ายโมงเศษยามพฤหัศบดีฤกษ์ ๓ พระอาทิตย์อยู่ราษีสิงห์ พระจันทร์อยู่ราษีเมษ พระอังคารอยู่ราษีกรกฎ พระพุฒอยู่ราษีสิงห์ พฤหัศบดีอยู่ราษีเมถุน พระศุกรพระเสาร์อยู่ราษีกรกฎ พระราหูอยู่ราษีมังกร ลักษณาอยู่ราษีธนูยิงปืนเรือพระที่นั่ง แลเรือกำปั่นที่ล้อมวง ๒๑ นัด จึงเสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่งล่องบดลงมาประทับที่ฉนวนครู่หนึ่ง แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรปากน้ำแหลมซาย แล้วเสด็จกลับมาประทับที่ฉนวน จึงเสด็จขึ้นทรงพระยานุมาศกับพระเจ้าหน่อ ๒ องค์ ชาวพนักงานก็ตีกลองทองเหลืองเครื่องประโคมแตรซอขลุ่ย ทหารพวกสิป่ายชายหญิงแยกขึ้นปลายหอก เจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจซ้ายขวาขัดกระบี่บั้งทอง ตำรวจเลวซ้ายขวาถือหวายนำแห่เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระราชวัง ทรงประทับที่เกยโต๊ะน่ากำแพงแก้วกับพระเจ้าหน่อ ๒ องค์ แล้วเสด็จลงดำเนินเข้าในท้องพระโรงข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงก็ตามเสด็จเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทพร้อมกันในท้องพระโรง พระองค์ทอดพระเนตรโตกเครื่องกาแฟกะโถนเก้าอี้ แล้วตรัสเรียกพระยาพัทลุงให้ดูว่าของเขาทำดีทรงลูบคลำว่างดงาม แล้วตรัสกับเจ้าคุณกระลาโหม ว่าเครื่องกาแฟแต่ก่อนเขาให้สำรับหนึ่งแล้ว แต่โตกที่หล่อนั้นทำตามตัวอย่าง

---

๘ เปนศิลาใต้น้ำ ศิลาแปรงหมู ฤๅศิลาสมิหร่า ก็เรียก

เก้าอี้ ทองที่ทาขางอยู่สักหน่อย แล้วทรงประทับยนเก้าอี้พระหัดถ์ลูบคลำไปมา ตรัสกับเจ้าคุณกระลาโหมว่า จากไม้ที่เขาใช้เอามาแต่แห่งใด เจ้าคุณกระลาโหมถามเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ๆ กราบทูลว่าเอามาแต่เมืองจนะ เมืองเทพา เมืองตานีเปนแต่ไม้ขยาเลยไม่สู้ดี ถ้าจะใช้ไม้ดีต้องไปอาไศรยใช้ไม้ที่เมืองพัทลุง จึงตรัสว่าเมืองสงขลาแผ่นดินน้อยนักนิดเดียว ถ้าเอาแผ่นดินเมืองพัทลุงมาเปนอันเดียวกับเมืองสงขลาเห็นจะดี พระยาพัทลุงเฝ้าอยู่ด้วย [๙] แล้วตรัสว่าพระแท่นเขาทำแขงแรงกะทัดรัดดีอยู่ แต่เปนอย่างมอญ แต่ระบายเพดานนั้นทรงตรัสว่าพระกลดวังน่าเจ็ดชั้น พระกลดวังหลวงเก้าชั้น ระบายเพดาน ๓ ชั้นทั้งสิ้น ระบายเพดานนี้ ๕ ชั้นเปนอย่างใหม่ดี แล้วตรัสว่าบัวเขาทำกันอะไร เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา กราบบังคมทูลว่าทำกันราง ทรงพระสรวลว่าอย่างใหม่ แล้วตรัสถามเจ้าคุณกระลาโหมว่า ฝาเซี้ยมแลลับแลไปซื้อมาแต่จีนฤๅซื้อมาเมื่อใด เจ้าคุณกระลาโหมกราบทูลว่าเมื่อเจ้าคุณกระลาโหมออกมาได้ว่าไว้ให้ทำพลับพลา จึงเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจัดแจงไปซื้อมาแต่เมืองแฮมุย ทรงทอดพระเนตรลับแลแล้วตรัสว่าเขียนเรื่องสามก๊กสนุกดี แล้วเสด็จขึ้นเที่ยวทอดพระเนตรหลังเสวย หลังท้องพระโรงกลาง หลังประธมแล้วเสด็จลงมาตามอัฒจันท์ประตูหลังอันลาดด้วยคิบุก ชมสวนที่

---

๙ พระยาพัทลุงทับ

ชานน่าท้องพระโรงข้างใน ทรงเด็ดเอาพลูมาสองใบทรงถือออกมาน่าท้องพระโรงอีกเล่า ตรัสบอกเจ้าคุณกระลาโหมว่าข้างในหลังเสวยหลังท้องพระโรงกลาง หลังประธม เขาทำหมดจดงามดี มีสวนมีพลูสนุกสนานทำแขงแรง ลงทุนลงรอนใช้จ่ายเงินทองมากมายนักหนาแล้วเสด็จขึ้น เจ้าคุณกระลาโหม แลเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ท้าวพระยาข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งนั้นกลับออกมา พอฝนตกลง ครั้นฝนหายแล้ว เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาก็จัดแจงเลี้ยงขุนนางท้าวพระยาซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินมาทั้งสิ้นเจ้าต่างกรมแลหากรมมิได้ทั้งนั้น ให้ยกของใส่โต๊ะเงินไปถวายตามที่อยู่จนสิ้นทุก ๆ องค์ พอเพลาพลบค่ำทุ่มเศษ เสด็จลงไปพลับพลาน้ำกับเจ้าคุณกระลาโหมในที่มืด ตรัสกับเจ้าคุณกระลาโหมเบา ๆ ไม่ได้ยิน แล้วเสด็จกลับมาทรงประทับที่ประตูใหญ่พระราชวังชั้นนอกตรัสว่าเมืองตวันตกตวันออกข้างปากใต้ฝ่ายเหนือที่ไปแล้ว ๆ จนมาถึงเมืองนี้ เมืองเขาสนุกสนานผู้คนมั่งคั่งมาก มีแต่จะจำเริญขึ้นไปเมืองอื่นขยับจะสู้เขาไม่ได้ แล้วเสด็จเข้ามาชมศิลาที่ปากสระว่าเปนโบราณงามดี๑๐ ต่อเมื่อจะกลับไปให้ขอไปบ้าง แล้วเสด็จเข้าท้องพระโรง ตรัสเรียกชาตรีไปทรงที่ริมกำแพงกระเบื้องปรุชั้นใน ทรงประทับเหนือกำแพงกระเบื้องปรุ นายบุญคงบุตรหลวงปลัดเมืองสงขลาส่องเทียนให้ทรงทอดพระเนตรชาตรีถึง ๒ ยาม แล้วทรงพระ

---

๑๐ ศิลาอย่างนี้ เอามาจากเกาะสี่เกาะห้าในทเลสาบ

ราชทานเงินตราให้พวกชาตรีบั้นกัน ๔๐ บาท ให้สร้างเครื่อง ๔๐ บาท เสร็จแล้ว เสด็จเข้าข้างใน รับสั่งเรียกพระยาไภยนุฤทธิ[๑๑] จางวางเจ้ากรมพระตำรวจเข้าไป ให้พระยาไภยนุฤทธิส่องเทียนนำเสด็จพระราชดำเนินเที่ยวทอดพระเนตรตามท้องพระโรงในแลเรือนพระนางนาฎราชเทวี แลเรือนเจ้าจอมหม่อมแม่ลคร แลเรือนท้าววรจันทร์แลท้าวสมศักดิ เรือนเถ้าแก่ผู้ใหญ่ผู้น้อยข้างนอกข้างในข้างหลังจบแล้ว เสด็จลงทอดพระเนตรที่สวนสระปละบูรพ์ยังจิมปละทักษิณค่ายชั้นนอก เรือนมอญตำรวจในทหารพวกรักษาอยู่จบแล้ว ตรัสว่ากับพระยาไภยนุฤทธิว่า เราไปทุกบ้านทุกเมืองหลายเมืองมาแล้วยังไม่เห็นใครทำให้ดังนี้ นี่ทำแขงแรงลงทุนลงรอนใช้จ่ายเงินทองมากมาย ไม่ใช่ทำฉันราชการ ทำโดยจิตรรักใคร่เราจริง ๆ บ้านเมืองเขาก็น้อยนิดเดียว จะต้องชุบเลี้ยงเขาให้บ้านเมืองเขาเป่นใหญ่เปนโตขึ้นหนึ่งจงได้ แล้วเสด็จมาถึงห้องสรงทรงสถิตย์เหนือเตียงศิลากว้างศอกหนึ่งยาวสองศอก พื้นใต้เตียงลาดดีบุก ผินพระภักตร์ไปบูรพ์ พระยาไภยนุฤทธิก็บิดก๊อกไขประทุมธารา น้ำพระสุคนธรศก็ไหลหลั่งถั่งถาออกมาจากปากมังกร ตกลงเหนือพระปฤษฎางค์เบื้องหลังสำราญพระองค์เสร็จแล้ว ผลัดภูษาทรงยืนทัศนาประทุมธาราว่ากระทำหมดจดงามดี ถ้าทำกับเงินจะขอเอาไปใช้นี่ทำกับดีบุกอย่าเอาไปเลย แล้วเสด็จขึ้นห้องประธมได้ยินเสียงคุณ

---

๑๑ คือเจ้าพระยายมราช เฉย

จอมจันพูดกับหม่อมสิลา ตรัสถามลงมาว่าพูดกับใคร เจ้าจอมพนักงานที่อยู่ข้างในกราบทูลว่าพูดกับแม่จัน ทรงตรัสว่าเขาเคยอยู่ข้างในจึงวางที่ทอดพระแสงถูก แล้วเสด็จทรงประธมบนพระแท่นตั้งไว้เบื้องบูรพ์ พระเศียรสู่บูรพทิศ ฯ

๏ ณวันจันทร์เดือนเก้าแรมเก้าค่ำเพลาเช้า เสด็จทรงสถิตย์อยู่ในพระราชวังแหลมซาย พวกจีนลูกค้าชาวตลาดเมืองสงขลาทูลถวายหมูเป็ดไก่แลหมากพลูผลไม้ต่าง ๆ ร้อยโต๊ะ ทรงปราไสกับพวกจีนถวายของแล้ว พระราชทานสุราด้วยพระหัดถ์ให้พวกจีนรับพระราชทานคนละจอกเสร็จแล้วเสด็จขึ้น เพลาบ่าย ๔ โมงเศษทรงทอดพระเนตรแกะแลโคชนกันแล้ว ทรงลครฝรั่งอยู่ครู่หนึ่ง เสด็จทรงพระยานุมาศกับพระเจ้าหน่อ ๖ องค์ เสด็จไปตีนเขาตังกวนลงจากพระยานุมาศแล้ว เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทขึ้นบนเขาถึงเสาธงที่เสมอ ขึ้นทรงพระยานุมาศกับพระเจ้าหน่อ ๖ องค์อีก ไปถึงที่จะขึ้นบนพระเจดีย์ เสด็จลงทรงพระดำเนินด้วยพระบาทขึ้นไปบนพระเจดีย์แล้วเสด็จลงทรงประทับที่พลับพลาหลวงเทพมณเฑียรน่าวังทำไว้รับเสด็จข้างอุดรพระเจดีย์ ทรงทอดพระเนตรดูเมืองดูเขาดูคลอง แล้วชี้พระหัดถ์ตรัสถามพระสุนทรนุรักษ์[๑๒] ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ตั้ง

---

[๑๒] เข้าใจว่า เจ้าพระยาสงขลาบุญสังข์ทุพลภาพไปตามเสด็จประพาศไม่ได้ด้วยตนเอง พระสุนทรนุรักษ์จึงเปนผู้ตามเสด็จ พระสุนทรนุรักษ์นี้ชื่อเม่น ได้เปนพระยาสงขลาต่อมา ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เปนเจ้าพระยา

แต่เขาแดงเขาค่ายม่วงเขาแหลมสนเขาเกาะยอเขาอ้ายเหลาจนกระทั่งถึงเขาเก้าเสง แล้วถามถึงในกำแพงเมืองแลจวนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลวัดเทพชุมนุม พระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ทูลถวายชื่อจนสิ้นตามตรัสถาม แล้วตรัสว่าบ้านเมืองมีรายีจำเริญสนุกสนาน ผู้คนมั่งคั่งแน่นหนา เขาแลคลองน้ำดูดีเหมือนเขียนในฉากกระจก แล้วถามถึงพระเจดีย์ที่เขาค่ายม่วงสององค์ว่ามีมาแต่โบราณฤๅ พระสุนทรนุรักษ์ทูลว่าพระเจดีย์ข้างอุดรของสมเด็จองค์ใหญ่ เจดีย์ข้างทักษิณของสมเด็จองค์น้อย ป้อมที่ริมน้ำเขาค่ายม่วงสมเด็จองค์ใหญ่ทำพร้อมกับพระเจดีย์บนเขา แต่ป้อมที่เขาแดงมีมาแต่ก่อน แล้วตรัสถามว่าจะไปเมืองพัทลุงทางไหน กราบทูลว่าไปทางทเลสาบ แล้วตรัสว่าจะไปสตูนไปไทรไปทางไหน กราบทูลว่าไปทางหว่างหรดี ตรัสถามว่าภูเขากันมิดจะไปอย่างไรได้ กราบทูลว่าไม่มิด ภูเขาขีดบังกันอยู่ ทางเดินมี สตูนไปทางด่านทางรอบ ไทรไปตามการำ แล้วตรัสว่าจะไปเมืองตานีทางไหน กราบทูลว่าไปข้างทักษิณทางเมืองจนะเมืองเทพา ถ้าจะไปทางเรือตามทเลก็ได้ แล้วตรัสว่าบ้านเมืองสนุกสนานนักหนา แต่รักษาข้าศึกศัตรูยาก ข้างปากน้ำถึงกว้างก็มีหาดมีดอน เรือใหญ่เรือโตโดยจะเข้ามาก็ไม่ได้โดยง่าย แต่ข้างน่าเมืองถ้าต่อก่อป้อมที่หัวเขาน้อยสักป้อม ที่กลางสักสามป้อม แต่กระสุนยิงไปมาอย่าให้ประกันเห็นจะดี ทรงประทับอยู่จนอัษฎงคต ทอดพระเนตรเห็นไฟราษฎร

ตามใต้ตามโคมทั้งสี่ด้าน ตรัสชมว่างามประหลาดตาเหมือนดาวนักขัตฤกษ์ในอากาศ แล้วเสด็จลงจากเขาสู่พระราชวังแหลมซาย เสด็จขึ้นสู่ห้องเสวย ทรงสถิตย์เหนือเก้าอี้วิลาศ ผินพระภักตร์สู่ทักษิณ พระนายศรีสรรเพธเชิญเครื่องเสวยวางเหนือโต๊ะวิลาศ ทรงเสวยอยู่ ได้ยินเสียงข้าราชการซึ่งเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้เลี้ยงเสียงอื้ออึง รับสั่งให้พระยาไภยนุฤทธิมาบอกเจ้าคุณกระลาโหมว่า เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาเลี้ยงขุนกันแขงแรงดังนี้จะพากันยากจนเสีย ให้เจ้าคุณกระลาโหมจัดแจงเสียใหม่ เจ้าคุณกระลาโหมว่ากับพระยาไภยนุฤทธิให้กราบทูลว่าไม่เปนไร เข้าของเขาจัดแจงเตรียมไว้มาก จะรับเลี้ยงฉลองพระเดชพระคุณให้เต็มมืออย่าวิตกถึงเขาเลย ครั้นทรงเสวยพระบวรกระยาหารสำเร็จแล้วจึงเสด็จขึ้น ในวันนั้นราษฎรในเมืองนอกเมืองตั้งโตกบูชาไว้วันหนึ่ง ๆ

๏ ณวันอังคารเดือนเก้าแรมสิบค่ำเพลาเช้าเสด็จออกท้องพระโรง เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลพระสุนทรนุรักษ์ หลวงสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงวิเศษภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ตั้งของถวาย พระยาเทพวรชุนกราบทูลถวายของเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา โต๊ะกาไหล่ทองคำหนึ่ง เครื่องกาแฟกาไหล่ทองคำสำรับหนึ่ง เก้าอี้กาไหล่ทองคำหนึ่ง กะโถนกาไหล่ทองคำหนึ่ง ทองคำทรายหนักซั่งตราสังข์หนึ่ง ทองคำก้อนหนักหกตำลึงสองบาทสองสลึงเฟื้อง เบ้าทองคำสามสิบเบ้า ของพระ

สุนทรนุรักษ์ทองคำทรายหนักสิบห้าตำลึงแขก ผ้ายกทองสีต่างกันสองผืน ของพระสมบัติภิรมย์ ของหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ เป้าทองคำคนละเถา ๆ ละสามเป้าหกเป้า ผ้ายกทองซ้ำสีต่างกันคนละสองผืนสี่ผืน ผ้าลายนอกอย่างคนละยี่สิบผืนสี่สิบผืน ของหลวงวิเศษภักดีเป้าทองสองเป้า ผ้ายกทองผืนหนึ่ง ม้าผ่านดำสูงสองศอกคืบสามนิ้วม้าหนึ่ง แล้วพวกลูกค้าชาวตลาดทูลถวายหมูเป็ดไก่แลหมากพลูผลไม้ต่าง ๆ ร้อยโต๊ะ ทรงพระราชทานสุราด้วยพระหัดถ์ให้พวกพ่อค้ารับพระราชทานคนละจอกแล้วเสด็จขึ้น คุณหญิง คุณจอมจัน คุณกลิ่นเข้าเฝ้าตั้งของถวายข้างใน เจ้าคุณตำหนักใหม่กราบทูลถวายของคุณหญิง ตะไกรคีศะหงษ์ขาทองคำยี่สิบเล่ม ขานากยี่สิบเล่ม ขากาไหล่ยี่สิบเล่ม รวมกันร้อยเล่ม มิดพับห้าโลสิน ตะไกรกริบห้าโลสิน ผ้าแพรเก็บน่ากว้างสามคืบยี่สิบผืน ผ้าพื้นด้ายสีต่างกันร้อยผืน ผ้าลายนอกอย่างร้อยผืน กระบุงเชี่ยนหมากร้อยใบ เทียนใหญ่ร้อยเล่ม เทียนน้อยห้าร้อยเล่ม ส้มตรังกานู พลูหอมหมากดิบ สิ่งละสี่โต๊ะ รวมกันสิบสองโต๊ะ คุณจอมจัน คุณกลิ่นถวายผ้าขาวดอกแปดสิบศอกคนละสิบพับ รวมกันยี่สิบพับ ฯ

๏ ครั้นเพลาบ่ายสี่โมงเศษ เสด็จทางชลมารคด้วยเรือพระที่นั่งกำปั่นสยามอรสุมพลกลไฟเข้าในคลอง มาถึงน่าจวนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา เห็นน่าท่าผาศุกสอาด ทรงประสาทพระพรให้พลางทางชี้จวนแลฉางใหม่ แลบ้านเรือนราษฎรริมกำแพง

เมืองถึงเตาเผาอิฐที่บ่อพลับ เรือพระที่นั่งถึงน่าบางขุนทองและเกาะยอ ทรงพระกล้องส่องทอดพระเนตรไปเห็นริมป่าน่าป่าขาดป่าร่อ ตรัสถาม พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาตามกล้องส่องถึง พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา กราบทูลถวายตามรับสั่งถาม แล้วตรัสถามว่าบ้านช่องแน่นหนา เกาะยอลอยอยู่กลางแม่น้ำสนุกสนาน ตรัสว่าทเลสาบเลียวป่านี้ก็จะถึง พระยาพัทลุงบอกว่าทางสองคืนขี้ปด[๑๓] พอฝนตกลงที่เกาะยอ เสด็จกลับมาประทับที่ตะพานน่าจวน เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาคอยท่ารับเสด็จอยู่ เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่งกับพระเจ้าหน่อ ๖ องค์ พวกชาวพนักงานที่ท่ารับเสด็จก็ตีกลองทองเหลืองเครื่องประโคมแตรซอขลุ่ย ตำรวจซ้ายขวาถือหวายนำ พวกทหารสีป่ายชายหญิงแยกยืนปลายหอกพร้อมเพรียงถึงน่าประตูพุทธรักษา ตรัสถามว่านี่ฤาบ้านพระยาสงขลา แล้วเสด็จเข้ามาตามประตูมรคาพิทักษ์ เสด็จขึ้นไปทรงประทับอยู่บนป้อมพิทักษ์เขื่อนขันธ์ ตรัสถามว่าโรงเตาทำสิ่งไร เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบบังคมทูลว่าโรงกลวงสูบน้ำทองแดงหล่อโตก แล้วตรัสถามถึงโรงสุรา แลศาลากลาง คลองขวาง เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบบังคมทูลถวายตามตรัสถาม แล้วตรัสว่ากำแพงบ้านพระยาสงขลาถึงกำแพงเมืองข้างหลังฤาไม่ เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบทูลว่าไม่ถึง ตรัสถามว่าตึกดินมี

---

๑๓ ที่พระยาพัทลุงกราบทูล ฯ หมายเอาทเลสาบในตอนทเปนแขวงเมืองพัทลุง

ฤๅไม่ กราบทูลว่ามีอยู่ภายในกำแพงเมืองใกล้ประตูสนานสงคราม ฝ่ายบูรพ์ ทรงประทับอยู่บนป้อมพิทักษ์เขื่อนขันธ์ครู่หนึ่ง แล้วเสด็จกลับไปสู่พระราชวังแหลมซาย เพลาวันนั้นกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรในเมืองนอกเมืองทั้งปวงตั้งโตกบูชาชักธงทั่วกัน เพลาค่ำเรือกำปั่นเหล็กเจ้าพระยากลไฟ ซึ่งเจ้าคุณกระลาโหมจัดแจงให้กบีตันฉุน[๑๔] ลงไปจัดซื้อสิ่งของเมืองสิงคโปร์ พาน้ำแขงกับครอบทองแดงวิลาศมาถวาย แล้วพระองค์ทรงจัดของให้กบีตันฉุนพาเข้าไปกรุงเทพพระมหานคร พระราชทานให้สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับลายพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่ง เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ให้หลวงนาพาของลงไปส่งถึงกำปั่น แล้วเจ้าคุณกระลาโหมให้พระนายไวยวรนารถ[๑๕] พาน้ำแขงมาให้เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาหีบหนึ่ง พระนายไวยวรนารถกราบเรียนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาว่า ให้จัดแจงเรือลงไปบรรทุกพระยาม้าพระที่นั่งกับเครื่องลครที่เรือกำปั่นราชรังสฤษดิขึ้นมา พรุ่งนี้เช้าจะเสด็จพระราชดำเนินเข้าเมือง ฯ

๏ ณวัน ๔ ๑๑ ๙ ค่ำเพลาเช้า พระนางนาฏราชเทวี แลพวกเจ้าจอมหม่อมลคร แลพระเจ้าหน่อ ๖ องค์ ทรงช้างกูบวองพังพลาย ๒๐ ช้าง กับวอใส่ม่านทองม่านผ้าลาย ๑๕ วอ ไปชมเขาเก้าเสง

---

๑๔ กบีตันฉุนนี้ แล้วเปนขุนจรเจนทเล ถึงรัชกาลที่ ๕ เปนพระชลธารพินิจจัย
๑๕ คือเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์

ภายหลังสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งกับพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ให้พาหลวงวิสูตรโยธามาตย์[๑๖] เจ้ากรมทหารใน ไปดูตึกดินเสร็จแล้ว ๆ กลับมากราบทูล มีรับสั่งให้พระสุนทรนุรักษ์ขุดบ่อใส่โซ่เหล็กไว้กันฟ้าข้างละสองบ่อ ๔ บ่อ ครั้นเพลาบ่าย ๒ โมงพระนางนาฎราชเทวี กับเจ้าจอมหม่อมลคร แลพระเจ้าหน่อ ๖ องค์ กลับมาแต่เขาเก้าเสง กราบทูลว่าที่สนุกสนานอยู่ รับสั่งว่าพรุ่งนี้เช้าจะเสด็จไปทอดพระเนตรดูบ้าง ครั้นเพลาบ่าย ๔ โมงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเมือง เจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจต่างคนต่างจัดแจงตามน่าที่พนักงาน พวกกรมนครบาลเอาธงแดงแลปืนขานกยางไปจุกช่องบักธงระวังรักษาอยู่ทุกช่องทุกตรอก พวกทหารปืนใหญ่ลากปืนใหญ่ไปน่า วางม้าตารีวสองแถว ถัดมาทหารหามปืนขานกยาง ตำรวจน่าซ้ายขวาถือหอกคร่ำทอง เจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจซ้ายขวาขัดกระบี่บั้งทอง ทนายสิบ่ายถือธงมงกุฎใหญ่เดินกลาง ทนายสิบ่ายถือหอกใหญ่เดินน่า พวกทหารสิบ่ายแบกปืนปลายหอกสองแถว ตำรวจเลวซ้ายขวาถือหวายมัดนำน่าสองแถว พวกผู้หญิงทหารสิบ่ายเดินน่าม้าพระที่นั่งสองแถว พระนายศรีสรรเพธแลพวกรักษาองค์เดินเคียงม้าพระที่นั่ง พระองค์เสด็จทรงพระยามณีศรีสลับม้าพระที่นั่ง พระยาระยับยอแสงม้าพระที่นั่งรอง หลวงมาลาภูษิตเชิญพระกลด ทหารผู้หญิงรักษาองค์

---

๑๖ ชื่อโหมด ในรัชกาลที่ ๕ เปนพระยากสาปน์กิจโกศล

สี่คนขี่ม้าเคียง พวกเจ้าจอมหม่อมแม่เจ้าท้าวนางข้างใน กับพระเจ้าหน่อ ขี่วอม่านทอง ม้าประเทียบ ม้ารองพระที่นั่ง แลทนายเชิญเครื่องแลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง มีเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ แลพระเจ้าลูกยาเธอ พระบวรราชวงษ์เธอ มีเสด็จกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเปนประธาน เจ้าพระยาแลพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย มีพณหัวเจ้าท่านเจ้าคุณกระลาโหมเปนต้น ติดตามเสด็จพระราชดำเนินโดยลำดับเปนสองแถวดูสง่างาม เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ให้หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะยกรบัตร หลวงพลฤทธิพิไชย นำน่ากระบวนแห่มาตามทางสถลมารคข้างเขาตังกวนโดยขนัด พวกชายหญิงชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายก็โสมนัศเบียดยัดเข้ากันมาหมอบเฝ้าอยู่สองข้างมรคาตลอดเมืองตามสถลมารคจนถึงพระราชวังแหลมซาย ต่าง ๆ ยกมือขึ้นถวายบังคมชมพระบรมโพธิสมภารอยู่ถ้วนหน้า พระสงฆ์ซึ่งอารามอยู่ริมทางที่ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาทั้งนั้น ประชุมกันตั้งโตกบูชาถวายพระพรไชยันโตทุกอาราม เสด็จมาถึงประตูพยัคฆนามเรืองฤทธิ แล้วเสด็จทอดพระเนตรดูกำแพงไปถึงป้อมป้องกันศัตรู แล้วกลับมาถึงประตูพยัคฆนามเรืองฤทธิ ทอดพระเนตรเห็นหนทางรายเลี่ยนเตียนสอาด ทรงประสาทพระพรมงคลว่า ให้บ้านเมืองถาวรจำเริญ ๆ จึงเสด็จพระราชดำเนินเข้ามาตามประตูพยัคฆนามเรืองฤทธิ ทางคลองขวางราษฎรริมทางชักธงตั้งโตกถวายบูชาต่อเนื่องกัน ข้าม

ตะพานคลองขวางมาถึงน่าวัดดอนแย้ ตรัสถามว่าพระครูหมื่อยู่นี่ฤๅ แล้วเสด็จมาถึงน่าวัดมัชฌิมาวาศ ทรงทอดพระเนตรดูพระอุโบสถ แล้วตรัสว่าช่อฟ้าดูไม่ได้ ให้ช่างกรุงมาแก้เสียใหม่ ถึงโรงสุเหร่า ตรัสถามว่านี่โรงอะไร กราบทูลว่ากฎิมลายู แล้วเสด็จเลี้ยวลงทางตลาดใหญ่ ตรัสว่าตึกร้านบ้านตลาดค้าขายสนุกสนาน พวกชาวบ้านชาวเมืองตั้งโตกบูชาประกวดขันกันแขงแรง เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรดูสองข้างทลาถึงศาลเจ้ามาจ่อ ตรัสถามพระนายศรีสรรเพธว่าโรงอะไร กราบทูลว่าโรงศาลเจ้ามาจ่อ ถึงป้อมพิทักษ์เขื่อนขันธ์เสด็จขึ้นประทับกับพระเจ้าหน่อ ๖ องค์ ทรงขึ้นไปบนใบสีมาแต่พระองค์ แล้วลงมาสถิตย์หว่างใบสีมาปละบี้จิม ทรงพระบริจาคโปรยเงินเฟื้องกับพระเจ้าหน่อ ๖ องค์ ให้แก่ราษฎรพันเฟื้องหมดแล้ว ๆ คว่ำพานสุวรรณที่ใส่เงินให้ราษฎรดูว่า เงินหมดแล้ว แล้วตรัสว่าเงินที่จมทรายแลลงในน้ำอยู่มาก คอยเอาตะกร้ามาร่อนเอา แล้วเข้ามาประทับบนเตียงพระที่นั่ง ตรัสให้พวกพ่อค้าชาวร้านตลาดมีผ้าผ่อนแพรพรรณสิ่งใดประหลาดให้พาเข้ามาขายจะทรงซื้อ พวกพ่อค้าผ้าพาแพรเข้าไปตามรับสั่ง ทรงทอดพระเนตรผ้าแลแพรโปรดผ้าชุบอาบยกตานกเขา แลผ้าชุบอาบลายต่าง ๆ แล้วตรัสว่าราคาขายกันอย่างไร พ่อค้าเจ้าผ้าทูลถวายราคาว่า ผ้าชุบอาบตานกเขาผืนละสามบาท ผ้าชุบอาบเลวผืนละสองบาท ตรัสว่า

เจ้าของเต็มใจทั้งสิ้นแล้วฤๅ เราไม่ต่อ เราซื้อให้ตามว่า เจ้าคุณกระลาโหมกราบบังคมทูลว่า เมื่อเพลาเช้าวันนี้เกล้ากระหม่อมให้คนเอาเงินมาเที่ยวซื้อทั้งตลาดทุกร้านไม่มี ครั้นล้นเกล้าล้นกระหม่อมเสด็จมาจะทรงซื้อผ้าอย่างดีสีต่าง ๆ มีขึ้นมาก เสด็จกรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับเจ้าคุณกระลาโหมขอปันซื้อ ทรงโปรดให้ นอกแต่นั้นซื้อเอาทั้งหมด พระเจ้าหน่อ ๖ องค์ต่างองค์ต่างซิงกันทรงพระสรวล แล้วตรัสถามพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาว่าดินดำสำหรับเมืองได้ดินที่ไหนใช้ กราบทูลว่าแต่ก่อนใช้ดินดำตำเอาเอง ในเดี๋ยวนี้ลูกค้าชาวเมืองสิงคโปร์พาดินดำเข้ามาค้าขายมาก จัดซื้อดินดำนอกไว้ใช้ รับสั่งว่าซื้อดินดำนอกไว้ใช้ดีแล้ว ดินดำตำเอาเองสู้เขาไม่ได้ ถึงกรุงเทพพระมหานครก็เลิกเสียแล้ว ซื้อดินดำนอกไว้ใช้เหมือนกัน ตรัสว่าให้ซื้อไว้สำหรับบ้านเมืองให้พอใช้ จะหักเอาเงินส่วยอากรภาษีรายใดก็ตามเถิด แล้วตรัสอื่นต่อไป เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้หลวงสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการ ยกที่พระสุธารศร้อนไปถวายเจ้าต่างกรมแลเจ้าหากรมมิได้ มีเสด็จกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเปนต้นแลเจ้าคุณกระลาโหม เสร็จแล้ว ทรงประทับอยู่จนพลบค่ำ เสด็จลงเรือพระที่นั่งสยามอรสุมพลกลไฟสู่พระราชวังแหลมซาย ครั้นเพลาพลบค่ำรับสั่งให้เอาชาตรีเข้าไปเล่นที่โรงลคร ทรงทอดพระเนตรชาตรีถึงสองยามจึงเสด็จขึ้น ฯ

๏ ณวันพฤหัศบดีเดือนเก้าแรมสองค่ำเพลาเช้า เสด็จออกท้องพระโรง พระยากลันตัน[๑๗] แลพวกศรีตวันกรมการเมืองกลันตันตั้งของถวาย พระยาเทพวรชุนกราบทูลถวายของพระยากลันตันทองคำทรายหนักสองชั่งตราสังข์ กับของศรีตวันกรมการเสร็จแล้ว เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา จัดให้หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะยกรบัตรนำทางชลมารค ทอดเรือช่วงต่อเนื่องกันไปจนถึงเขาเก้าเสงสิบลำ เพลาบ่ายสองโมงเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งกำปั่นสยามอรสุมพลกลไฟ กับกำปั่นมณีเมขลา ไปทอดพระเนตรเขาเก้าเสง ถึงเขาแล้วประทับเรือพระที่นั่งที่ฉนวน เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนเขาเก้าเสง แล้วเลยไปทอดพระเนตรพระเจดีย์บนยอดเขาดูไปทั้งสี่ทิศ แล้วเสด็จลงมาประทับในพลับพลาที่หลวงเทพสุรินทร์เสนาจ่ามหาดไทยทำไว้รับเสด็จที่บนเขา ตรัสถามเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาว่าเจดีย์ใครทำเมื่อใด เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบบังคมทูลว่า เกล้ากระหม่อมได้จัดแจงซื้อศิลามาแต่เมืองแอมุยทำไว้ได้สามสิบปีแล้ว แล้วหลวงชาติสุรินทร์กราบทูลถวายของจีนหุยพ่อค้าชาวเมืองสงขลาร้อยโต๊ะ ของจีนฮันลูกค้าชาวเมืองสงขลาของใส่ชลอมใส่กะชะหามหาบแยกกองไว้ ของพวกจีนส่วยทองเกาะยอสิบโต๊ะมีแจ้งในราย แล้วตรัสว่าหมูเป็ดไก่ของสดให้เอา

---

๑๗ พระยากลันตันคนนี้ ชื่อต่วนสนิปากแดง เปนมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ มีเรื่องในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ แล้วได้เลื่อนเปนพระยาเดชานุชิตจางวาง แซกยกยศเปนสุลต่าน

ไปให้พวกที่อยู่รักษาเรือ นอกกว่านั้นให้แจกให้พวกตำรวจพวกทหาร พวกตามเสด็จกินเสีย เจ้าคุณกระลาโหมก็แจกให้ทั่วกัน แล้ว พระนายศรีสรรเพธเชิญที่พระสุธารศเข้าไปถวาย ทรงเสวยเสร็จแล้ว ขึ้นทรงพระยามณีศรีสลับม้าพระที่นั่ง พระยาระยับยอแสงม้าพระที่นั่งรอง ตั้งกระบวนวางตาริ้วสองแถว หลวงพลฤทธิพิไชย หลวงพิไชยชาญณรงค์ นำเสด็จตามทางสถลมารคชายคลองสำโรง ปละอุตรรีบมาถึงประตูไชยยุทธชำนะ ลงทางสุเหร่า ทรงดำเนินช้า ๆ มาตามตลาด ทอดพระเนตรดูโตกตั้งขายชาแลราษฎรค้าขายจ่ายตลาด ทอดพระเนตรดูเลอียดถี่ถ้วนทุกสิ่ง แล้วเสด็จมาออกประตูพิทักษ์มรคาน่าจวน มาถึงประตูจันทิพิทักษ์ คุณหญิงหมอบเฝ้าอยู่ที่โตกตั้งขายชา หยุดม้าพระที่นั่งตรัสถามคุณหญิงว่าประตูบ้านออกนี่ฤๅ คุณหญิงกราบทูลว่าประตูออกตรงนี้ แล้วเสด็จตามทางสถลมารคช่องเขาตังกวนสู่พระราชวังแหลมซาย เพลาพลบค่ำโหมโรงมีลคร (หลวง) ให้พวกพระยาแขกหัวเมืองแลพวกราษฎรดูจนสามยามจึงเสด็จขึ้น ฯ

๏ ณวันศุกรเดือนเก้าแรมสิบสามค่ำเพลาเช้า เสด็จออกพลับพลาทรงถวายบิณฑบาตทานแก่พระครูญาณโมฬี พระครูธรรมโมฬี ๒ รูป พระครูปลัด ๒ รูป พระครูวิริยสังวรรูป ๑ เสร็จแล้วถวายไตรแพร ๓ ไตร ไตรผ้า ๒ ไตร รวมกัน ๕ ไตร กับย่ามรูปละใบ ครั้นพระครูทั้งนั้นกลับแล้ว เสด็จทรงลครให้พวกพระยาแขกแลพวกราษฎรดู เพลาบ่าย ๒ โมงทรงพระราชทานเงินตราแลเสื้อผ้าแก่เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลพระ

สุนทรนุรักษ์ หลวงสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงวิเศษภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา พระราชทานให้เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาเงินตราสามสิบชั่ง กับเสื้ออย่างน้อยผ้าซาติเยียรบับตัว ๑ ลูกดุมทองคำสายหนึ่งเจ็ดใบ ผ้าปูมเขมรผืน ๑ แพรขาวเพลาะ ๑ พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเงินตราห้าชั่ง กับเสื้อเยียรบับตัว ๑ ลูกดุมทองคำสำรับ ๑ ผ้าปูมเขมรผืน ๑ แพรขาวเพลาะ ๑ หลวงสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงวิเศษภักดีผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาเงินตราคนละชั่งสิบตำลึง เสื้อเข้มขาบคนละตัว ผ้าม่วงคนละผืน แพรขาวคนละเพลาะ เสร็จแล้วเสด็จขึ้นทรงพระราชทานเงินผ้าข้างในให้คุณหญิงเงินตราสองชั่งสิบตำลึง กับผ้าห่มนอนเข้มขาบผืน ๑ คุณจอมจันเงินตราชั่งห้าตำลึง คุณกลิ่นเงินตราชั่ง ๑ คุณอินภรรยาพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาเงินตราชั่ง ๑ กับผ้าห่มนอนเข้มขาบผืน ๑ เสร็จแล้ว เสด็จออกพลับพลาข้างน่าทรงลครอีกเล่า เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเงินเหรียญให้ทรงพระราชทานเจ้าจอมหม่อมลครสี่ร้อยเหรียญ พระสุนทรนุรักษ์ หลวงสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงวิเศษภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาถวายคนละห้าสิบเหรียญ พวกแขกหัวเมือง พระยาสาย พระยายะหริ่ง พระยาตานี พระยาระแงะ พระยารามัน พระยายะลา พระยาหนองจิกตนกูโนะเมืองตรังกานู คนละห้าสิบ คุณหญิงห้าสิบ คุณอินสามสิบ รวมกันเปนเงินพันแปดสิบเหรียญ เสร็จแล้วเสด็จขึ้น ครั้นเพลาค่ำทรงลครอีกเล่า จนถึงสองยามจึงเสด็จขึ้น ฯ

๑ ฉวันเสาร์เดือนเก้าแรมสิบสี่ค่ำ เพลาเช้าออกท้องพระโรง พระยาเทพวรชุนทูลถวาย นายทัด นายเรือง นายมิ่ง นายพงษ์ นายกิ่ง นายเสือ นายพุ่ม นายเวียง เปนมหาดเล็ก ตรัสถามว่าคนนั้นบุตรใคร หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ชี้ตัวถวายให้ทรงทราบว่าคนนั้นเปนบุตรคนนั้น ๆ ทุกคนเสร็จแล้วเสด็จขึ้น อยู่ครู่หนึ่งเสด็จออก พระยาสายบุรี พระยายะหริ่ง พระยาตานี พระยารามัน พระยาระแงะ พระยายะลา พระยาหนองจิก แลพระวิเศษวังษา ผู้ช่วยราชการเมืองยะหริ่ง พระจนะ หลวงพิทักษ์สงคราม ปลัดจนะ นายกล่อมผู้ว่าราชการเมืองเทพา แลตนกูโนะ ตนกูอาสัน ซึ่งพระยาตรังกานูแต่งให้มาเข้าเฝ้าตั้งของถวาย พระยาเทพวรชุนกราบทูลถวายของ พระยาสายบุรีเข่าทองคำหกเข่า ทองคำทรายสิบตำลึงแขก พระยายะหริ่งเข่าทองคำสามเข่า กฤชด้ามทองฝักทองเล่ม ๑ ทองคำทรายสิบตำลึงแขก กะรอกเหลืองกรง ๑ พระยาตานี กฤชด้ามทองเล่ม ๑ หนัก ๕ ตำลึง ทองคำทรายสิบตำลึงแขก พระยารามัน ทองคำทรายหนัก ๒๐ ตำลึงแขก เนื้อลายตัวผู้ ๑ ผู้หญิงหัวพริก ๒ คน[๑๘] พระยาระแงะ

[๑๘] ที่เรียกว่าผู้หญิงหัวพริกในหนังสือนี้ ที่จริงคือแขกดำชาวอาฟริกา เข้าใจว่าพวกมลายูที่ออกไปเมกกะ จะไปซื้อเด็ก ๆ คนพวกนี้มาจากพวกแขกอาหรับ จึงมักจะมีแขกดำชาวอาฟริกาอยู่ตามเมืองมลายูไม่ใคร่ขาด แม้จนทุกวันนี้ ที่เอามาถวาย ๕ คน ครั้งนั้นเปนเด็ก ๆ ทั้งนั้น ในหนังสือนี้ว่าเปนผู้หญิงทั้ง ๕ คน แต่ที่จริงมีผู้ชายคน ๑ เมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงเทพเรียกกันว่า "อ้ายยิ" โตขึ้นได้เปนตำรวจถือมัดหวายนำเสด็จมาจนในรัชกาลที่ ๕ ที่เปนผู้หญิงนั้นอยู่ในวัง ข้าพเจ้าเคยเห็น แต่พึ่งรู้ว่าเปนคนถวายครั้งเสด็จสงขลาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ต่อเมื่อได้อ่านหนังสือเรื่องนี้ สอบถามผู้หลักผู้ใหญ่ก็ได้ความสมจริง

สมุกทองทำ ๑ เต้าทองคำเต้า ๑ ทองคำทราย ๑๐ ตำลึงแขก คน หัวพริกชายหญิง ๒ คน พระยาหนองจิก เต้าทองคำ ๒ เต้า ทองคำทรายหนัก ๕ ตำลึง พระยายะลา เต้าทองคำ ๖ เต้า ทองคำทรายหนัก ๔ ตำลึง พระวิเศษวังษา ผู้ช่วยราชการเมืองยะหริ่ง เต้าทองคำ ๒ เต้า นกเขาชวาขาว ๑ นกเขาใหญ่ลาย ๑ พระจนะทองคำทรายหนัก ๔ ตำลึง คนหัวพริกคน ๑ หลวงพิทักษ์สงคราม ปลัดจนะ ทองคำทรายหนัก ๔ ตำลึง ผ้าขาวยาวแปดสิบศอกสิบพับ นายกล่อมผู้ว่าราชการเมืองเทพา ทองคำทรายหนัก ๒ ตำลึง ผ้าขาวดอกสีต่างกัน ๔ พับ ของพระยาตรังกานู ผ้ายกอย่างแขก ๔ ผืน หอกคอทองเถลิงทองห้าคู่ ไม้เท้าปลายหอก ๕ เล่ม ม้าสีผ่าย ๒ ม้า เสร็จแล้วทรงพระดำรัสว่าจะเสด็จออกมาเที่ยวทอดพระเนตร ตามหัวเมืองปากใต้ ให้สบายพระหฤไทยดอก พวกแขกหัวเมืองมีน้ำใจพาของเข้ามาถวายทั้งนี้ก็ชอบใจอยู่ แล้วทรงพระราชทานพรแลเสื่อหมวกให้แก่พระยาแขกหัวเมืองทุกคน แต่พวกแม่กองยั่งอลูได้เสื้อยี่ศตูเขียวอย่างแขกคนละตัว พวกไพร่ซึ่งมาด้วยสิ้นทั้งนั้นพระราชทานเงินเสมอคนละบาท คนแปดร้อยสี่คนเปนเงินตราสิบชั่งตำลึง แล้วทรงพระราชทานพวกนายงานที่ทำพระราชวังแหลมซาย หลวงศรีสมบัติ เงินตรา ๕ ตำลึง กับเสื้อแพรจีนเจาตัว ๑ หลวงเพ็ชรคิรีศรีราชสงครามปลัด หลวงเมือง หลวงน่าวัง หลวงเพ็ชรพยาบาล หลวงระโนฎ หลวงศรีปตูกา หลวงฤทธิเทวา ได้เสื้อแพรจีนเจาคนละตัว หลวงเทพนรินทร์อินทรเดชะยกรบัตร หลวงเทพสุรินทร์อินทรเสนา

ง่ามหาดไทย หลวงพลฤทธิพิไชย หลวงพิไชยเสนา หลวงเทพเสนา หลวงไชยประชา ได้เสื้อแพรจีนเจาคนละตัว เงินตราคนละ ๓ ตำลึง ขุนแก้วเสนา ขุนสรรพากร ขุนศรีโยธา ขุนกล้าอาสา ได้เสื้อผ้าต่างสีคนละตัว เงินตราคนละ ๒ ตำลึง ขุนเทพอาญา ขุนต่างใจ ขุนอักษร ขุนไชยชาญยุทธ ขุนปลัด ขุนพิทักษ์ ขุนอักษร ขุนภักดีอักษร ขุนจิตรอักษร ขุนฤทธิอักษร ขุนจำนงโยธี ขุนจำนงวาที ขุนชำนาญอักษร ขุนสมุหยาญชี ขุนรองแพ่ง ขุนรองมหาดไทย ขุนกลางวัง ขุนทิพวิจารณ์ ขุนอินทรอาญา ขุนศรีพิทักษ์ ขุนอินทรอักษร ๒๐ คนนี้ ได้เสื้อผ้าต่างสีคนละตัว หมื่นพลภักดี หมื่นราชนุกิจ หมื่นชิตรักษา หมื่นเสนาะวาที หมื่นศรีภักดี หมื่นศรีรักษา หมื่นวิสุทธิพล หมื่นวิจิตรเลขา หมื่นบรรจงพินิจ หมื่นวิจิตรบรรจง ๑๐ คนนี้ ได้เสื้อผ้าต่างสีคนละตัว นายเทศ นายมง นายมาก ช่างไม้ได้เสื้อแพรจีนเจาคนละตัว เงินตราคนละ ๒ ตำลึง ช่างไม้เลว ๓๑ คน พระราชทานเสื้อผ้าขาวดอกคนละตัว เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาเพิ่มเงินให้คนละเหรียญ เสร็จแล้วทรงลครให้พวกพระยาแขกหัวเมืองดู เพลาบ่าย ๒ โมงเศษ ทรงพระบริจาคทานเงินบาทด้วยพระหัตถ์กับพระเจ้าหน่อ ๖ องค์ แก่ผู้เถ้าผู้แก่ชายหญิงที่สูงอายุแต่ ๕๐ ปีเศษขึ้นไปถึงอายุ ๖๐ ปี ๗๐ ปี ๘๐ ปี เสมอคนละบาท คนที่มารับพระราชทาน ๘๑๙ คน คิดเปนเงินตรา ๑๐ ชั่ง ๔ ตำลึง ๓ บาท แต่ขุนจำเริญวัณโหนงรับพระราชทานเงินแล้ว ยกมือถวายบังคมให้

พรว่าขอให้พระทูลกระหม่อมแก้วจำเริญพระชนมายุเสวยราชสมบัติยืนได้ร้อยพันวษา เสด็จพ้นไปแล้วเสด็จกลับมาตรัสว่า นับถือข้าฤๅนะทูลว่านับถือเกล้ากระหม่อม แล้วเสด็จขึ้น ครั้นเพลาค่ำรับสั่งให้เอาลครสำหรับเมืองสงขลาเข้าไปเล่น ทรงทอดพระเนตรแล้วทรงพระสรวล ทรงพระราชทานเงินให้พวกลครบันกัน ๒๐ บาท จนถึง ๒ ยามต่อเสด็จขึ้น ฯ

๏ ณวัน ๓ ๆ ๑๐ ค่ำ เพลาเช้ามีรับสั่งออกมาว่าจะเสด็จไปทอดพระเนตรเกาะยอ ด้วยเรือพระที่นั่งสยามอรสุมพลกลไฟ เพลาเที่ยงเสวยแล้วรับสั่งเรียกคุณจอมจัน ๆ ขึ้นไปหมอบเฝ้าอยู่ที่บันไดประตูทักษิณหลังเสวยข้างใน ทรงตรัสถามคุณจอมจันว่าเสด็จออกมาครั้งนี้ พวกข้าราชการซึ่งตามเสด็จออกมาไปข่มเหงยื้อแย่งชาวบ้านชาวเมืองข้างฤๅ คุณจอมจันกราบทูลว่า เดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม พวกข้าราชการทั้งปวงซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินมาหาได้ข่มเหงชาวบ้านชาวเมืองไม่ แล้วดำรัสถามว่าชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงได้เห็นลครข้างใน พูดจากันอย่างไรบ้าง คุณจอมจันกราบทูลว่า ชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงที่ได้เห็นชวนกันชม แล้วพูดว่าเหมือนหนึ่งนางเทพอับศรชาวสวรรค์ลงมาทีเดียว แล้วตรัสถามว่าลครที่เล่นคืนนี้ฤๅที่เล่นรับแขกบ้านแขกเมือง คุณจอมจันกราบทูลว่า ลครนั้นแลเกล้ากระหม่อม แล้วทรงพระสรวล เสด็จออก

จากท้องพระโรง พระครูธรรมโมฬี พระครูญาณโมฬี พระถานา ๑๑ รูป ที่นั่งคอยท่าจะถวายพระพรไชยันโตอยู่ที่พระที่นั่งเย็น ก็ถวายไชยันโตขึ้น เข้าใจว่าจะเสด็จลงเรือ ยกพระหัตถ์ขึ้นห้ามว่ายังไม่ไปก่อน พระครูถานาทั้งนั้นก็หยุดอยู่ เสด็จลงไปวัดแคดที่น่าพลับพลาน้ำเสร็จแล้ว กลับขึ้นมาทรงประทับที่พระที่นั่งเย็นกับพระครูธรรมโมฬี พระครูญาณโมฬี พระถานาทั้งปวง ทรงตรัสว่าเมืองนี้รู้จักแต่พระครูหมื่องค์เดียว เมืองนครรู้จักมหาชู มหารุ่ง แลขรัวแก้ว หลายองค์ วัดวาอารามเมืองนครมาก แต่ชำรุดหักพังไม่มีผู้จะบุรณปฏิสังขรณ์ คร่ำคร่าเสียมาก อารามที่เมืองสงขลาดูก็เป่นใหม่ป่นเก่าอยู่บ้าง แล้วตรัสถามหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ว่ากระเบื้องถ้าให้ตัวอย่างมาอย่างใดทำได้เหมือนอย่างนั้นฤๅ กราบทูลว่าทำได้ แล้วตรัสกับเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาว่า ถ้าก่อพระเจดีย์เสร็จแล้ว เรือกำปั่นไฟก็มี จะออกมาฉลองพระเจดีย์สักทีก็ได้ แต่รับรองเลี้ยงขุนกันแขงแรงดังนี้จะพากันยากจนเสีย เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบทูลว่า พระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมอยู่แล้วไม่ยากจนมิได้ ทรงพระสรวลแล้วเสด็จขึ้นรับสั่งเรียกเอาเป้าทองคำที่เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาถวาย แลเป้าหลวงสมบัติภิรมย์ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ หลวงวิเศษภักดีผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา แลเป้าพระยาแขกหัวเมืองทั้งปวงถวาย เอามากองลงที่ท้องพระโรง แล้วตรัสว่าจะออกมาเที่ยวทอดพระเนตร

ตามหัวเมืองปากใต้ให้สบายพระหฤไทย ท้าวพระยาแลแขกหัวเมืองทั้งปวงมีน้ำใจเอาเข้าของมาให้มากมาย จะเอาไว้แต่ผู้เดียวมิชอบควรจะเอาแจกบั้นแก่พระบวรวงษาให้ทั่วกัน แล้วทรงเอาเป๋าแยกออกเปนสองส่วน ๆ หนึ่งจะเอาไปแจกพระบวรวงษาที่กรุง ฯ ส่วนหนึ่งจะบั้นให้พระบวรวงษาที่ตามเสด็จมา แล้วทรงยถาด้วยพระองค์เองพระเจ้าหน่อ ๒ องค์ก็รับสัพพิติโยจนจบ แล้วหยิบเป๋าแจกให้ไปตามผู้ใหญ่ผู้น้อย แล้วเสด็จขึ้น เจ้าคุณกระลาโหมเอาตัวอย่างพระเจดีย์มาให้ถึงทำเนียบเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออกจะลงเรือพระที่นั่งกำปั่นสยามอรสุมพลกลไฟไปทอดพระเนตรเขาเกาะยอ พระครูธรรมโมฬี พระครูญาณโมฬีแลพระครูถานาทั้งปวงซึ่งนั่งอยู่ที่พระที่นั่งเย็น ๑๑ รูปถวายพระพรไชยันโตขึ้น เสด็จลงเรือพระที่นั่งสยามอรสุมพลกลไฟ น้ำลงแห้งเรือพระที่นั่งมาติดที่แหลมซาย เสด็จลงเรือพระที่นั่งล่องบดเข้าในคลองถึงน่าย่อพลับ ลมพัดกล้าเสด็จกลับมาสู่พระราชวังแหลมซาย เพลากลางคืน ๕ ทุ่มเศษ ยามศุกร ฤกษ์ ๑๐ พระอาทิตย์แลพระจันทร์อยู่ราษีสิงห์ พระอังคารอยู่ราษีกรกฎ พระพุฒอยู่ราษีสิงห์ พระพฤหัศบดีอยู่ราษีเมถุน พระศุกรพระเสาร์อยู่ราษีกรกฎ พระราหูอยู่ราษีมังกรลักษณอยู่ราษีพฤศภ เสด็จออกท้องพระโรง พระยาไทรบุรีถวายเครื่อง (ทหาร) สิบ่ายตัวนายสองสำรับ ไพร่สองร้อยสำรับ กับกระบี่อย่างนอก ๒ เล่ม พระยาเทพวรชุน พระวิชิตสรไกร พระเสนหามนตรี

แลเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาเฝ้าอยู่ด้วย แล้วตรัสกับเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลพระวิชิตสรไกร พระเสนหามนตรีว่าข้าจะลาก่อน ค่อยอยู่ให้เปนศุข ๆ เถิด แล้วเสด็จมาประทับลงตรงหน้าเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แล้วจับมือเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ทรงพระราชทานพรว่า ให้เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาอยู่เปนศุข ๆ เถิด แล้วตรัสเรียกพระเจ้าหน่อ ๖ พระองค์ ว่าให้เข้ามาจับลาท่านสงขลาเสีย พระเจ้าหน่อ ๖ องค์เข้ามาจับมือเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ๆ (ถวายพระพร) ว่าให้ทรงพระไวยจำเริญ ๆ ทุก ๆ พระองค์เถิด แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งมณีเมขลากำปั่นกลไฟ ประทับอยู่ถึงเจ็ดทุ่ม ติดไฟไขกุญแจเบิดจักรเรือพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินจากเกาะหนู เรือพระที่นั่งสยามอรสุมพลกลไฟ แลเรือพระที่นั่งมงคลเทพ [๑๙] ใช้ทั้งใบทั้งจักร เรือเจ้าต่างกรมแลเจ้าหากรมมิได้ แลเรือท้าวพระยาข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวงซึ่งตามเสด็จออกมาขี่กำปั่นไฟ กำปั่นใบ เรือศีศะญวน เรืออาสาจาม เรือแงซาย เรือฉลอม เรือซ่วง เรือเก๋ง เรือญายับ รูปเรือต่าง ๆ ถ้าจะคณนานับ (เรือ) ได้พันเศษ ก็แวดล้อมเปนยศศักดิบริวารไปในท้องทเล ในเพลาราตรีวันนั้นพระจันทร์ลับเหลี่ยมพระสุเมรุราชท้องทเลราบรื่นหาคลื่นมิได้ สว่างด้วยแสงประทีปแก้วบนปลายเสาแลประทีปแก้วรายแคมตลอดรอบลำเรือพระที่นั่ง สีขาวสีเขียวสีเหลืองสีแดงสว่างส่องแสงในทางชลมารค แลเมื่อสมเด็จพระจอม

---

๑๙ มหาพิไชยเทพ

เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับไปแล้ว ภายหลังหลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาเข้าไปในห้องพระโรง เห็นลายพระราชหัตถเลขาเปนอักษรอังกฤษทรงไว้ที่ประตูลับแล ข้างบัวจิมที่หนึ่ง แล้วหลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการมากราบเรียนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ๆ ให้กปีตันเหียงอังกฤษ ไปจำลองลายพระราชหัตถเลขาขึ้นไว้แล้ว โปรดให้กปีตันเหียงแปลออกเปนคำสยามภาษาได้ความว่า ประเทศนี้อยู่ดี อากาศร้อนกว่าอากาศเมืองนครสองดิกรี ร้อนเหมือนอากาศกรุงเทพพระมหานคร ผู้คนอยู่ดีแต่มักเจ็บไข้ ถ้าเจ็บไข้มากอยู่ข้างร้อน แต่เขาแลไม่คลองน้ำดี ดูป่าแลเขาคลองน้ำพอสว่างคลายไปได้ กปีตันเหียงแปลออกความแต่เท่านี้ ฯ

๏ แลเมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ทรงสถิตย์อยู่ในพระราชวังแหลมซายที่เมืองสงขลาได้เก้าราตริกับแปดทิวา ด้วยอำนาจอานุภาพพระเดชพระคุณพระบุญบารมี อาจประพฤติเปนไป ให้หมู่มัจฉาชาติเกลื่อนกลาดนำฝูงเทกันมา จึงมัจฉมังษาผลาหารสรรพทุกสิ่งก็มากมีบริบูรณ์ไม่ขัดสน แล้วเสด็จทรงเที่ยวประพาศทอดพระเนตรตามอ่าวคุ้งโดยชลมารคแลสถลมารคในเมืองนอกเมืองทุกที่ทุกตำบล มีพระกมลหฤไทยชื่นชมโสมนัศ จะได้ทรงขัดเคืองตำหนิติเตียนเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลกรมการราษฎรชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงก็หามิได้ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยชายหญิงซึ่งตาม

เสด็จพระราชดำเนินออกมามากมายนักหนา เจ้าต่างกรมแลเจ้าหากรมมิได้ พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ แลพระบวรวงษ์เธอ แลพระเจ้าน้องยาเธอมีเสด็จกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเปนต้น แลพวกเจ้าจอมหม่อมแม่ลครข้างในทั้งปวง มีพระนางนาฎราชเทวีมเหษีเปนประธาน หลวงแม่เจ้าเถ้าแก่จ่าชาวที่ทนายเรือนโขลน มีท้าววรจันทร์ ท้าวสมศักดิเปนต้น เจ้าพระยาแลพระยาพระหลวงขุนหมื่นทั้งปวง มีเจ้าคุณกระลาโหมเปนประธาน แลส่วยซ่องกองช้างตราภูมคุ้มห้าม ไพร่สมแลสังกัดพันซึ่งตามเสด็จออกมาประชุมพร้อมกันที่เมืองสงขลา เมืองสมุทสงคราม เมืองราชบุรีเมืองเพ็ชรบุรี เมืองปราณ เมืองกุย เมืองบางนางรม[๒๐] เมืองกำเนิดนพคุณ เมืองปทิว เมืองชุมพร เมืองสวี เมืองตะโก เมืองหลังสวนเมืองกระ เมืองไชยา เมืองท่าทอง เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงเมืองปเหลียน เมืองตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า เมืองถลาง เมืองตรังเมืองภูเก็จ เมืองไทร เมืองปลิศ เมืองกะบังปาสู เมืองสตูนเมืองกลันตัน เมืองตรังกานู เมืองจนะ เมืองเทพา เมืองตานีเมืองยะหริ่ง เมืองสาย เมืองระแงะ เมืองรามัน เมืองยะลาเมืองหนองจิก ฝ่ายตวันออก เมืองสมุทปราการ เมืองพนัศนิคมเมืองชลบุรี เมืองบางลมุง เมืองระยอง เมืองจันทบุรี เมืองตราดมาประชุมพร้อมกันกับคนที่เมืองสงขลา ถ้าจะคณนาได้สี่หมื่นเศษ ๖

---

๒๐ คือประจวบคีรีขันธ์

๑ ครั้นณวันเดือนสิบเอ็ดขึ้นสามค่ำปีมแมเอกศก เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจัดแจงกำปั่นมณีกลอกสมุทลำหนึ่ง เรือศีศะญวนสองลำ ให้หลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา หลวงพิทักษ์โยธา หลวงสวัสดิภักดิ ขุนพรหมมนตรี กรมการคุมดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ เข้าไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย[๒๑] แลคุมเงินส่วยสาอากรสำหรับเมืองเข้าไปส่งเจ้าพนักงานณกรุง ฯ กำปั่นมณีกลอกสมุท เรือศีศะญวน สองลำได้ใช้ใบจากปากน้ำเมืองสงขลา แต่ณวันเดือนสิบเอ็ดขึ้นสามค่ำปีมแมเอกศก ครั้นณวันพฤหัศบดีเดือนสามขึ้นสามค่ำปีมแมเอกศก หลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา หลวงพิทักษ์โยธา ขุนพรหมมนตรีกรมการซึ่งคุมดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แลคุมเงินส่วยสาอากรเข้าไปส่งเจ้าพนักงานณกรุงเทพพระมหานคร เชิญตราพระคชสีห์แลนามสัญญาบัตรออกมาลุวางณเมืองสงขลา ในท้องตราซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกมานั้นว่า เสด็จพระราชดำเนินออกไปประพาศชมบ้านเมืองฝ่ายทเลปากใต้ถึงเมืองสงขลา พระยาสงขลากรมการได้จัดแจงที่ประทับพลับพลารับเสด็จพระราชดำเนิน แล้วจัดแจงรับพระวงษานุวงษ์ข้างน่าข้างในกับข้าราชการทั้งปวง ซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินได้ความศุขสบายด้วยกันทั้งสิ้นมิได้ขัดสน ทรงทอดพระเนตรเมืองสงขลาเป็นเมืองไชยภูมิลูกค้าพานิชซื้อขายไปมาคล่อง

---

๒๑ แต่ก่อนเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา ต้องถวายต้นไม้ทองเงิน เลิกในรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดมณฑลเทศาภิบาล

สดวกสนุกสบาย คนไทยคนจีนก็มีมาก หัวเมืองแขกขึ้นก็มีอยู่หลายเมือง ควรจะจัดเปนเมืองใหญ่ จะได้เปนสง่าขึ้นกับพระนครเมืองหนึ่ง หลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการเปนบุตรพระยาสงขลา ใหญ่กว่าบุตรทั้งปวง อายุอานามก็ควรจะชุบเลี้ยงให้มีชื่อเสียงยศถาศักดิยวดยิ่งขึ้นไป จะได้ช่วยว่ากล่าวราชการรักษาบ้านเมือง เปนสง่างามกับนานาประเทศราชทั้งปวง แต่ตำแหน่งที่กรมการผู้ใหญ่ก็หาว่างเปล่าไม่ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระราชทานนามสัญญาบัตรเลื่อนหลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการบุตรพระยาสงขลาขึ้นเปนที่พระสมบัติภิรมย์ ผู้ช่วยราชการ ถือศักดินา๑๐๐๐ไร่ ให้พระราชทานถาดหมากคนโทกาไหล่ทองคำสำรับหนึ่ง ลูกประคำทองสาย ๑ กะโถนเงินกาไหล่ทองคำใบหนึ่ง เสื้อเข้มขาบพื้นแดงตัวหนึ่ง ส่านไทยผืนหนึ่ง แพรขาวผืนหนึ่ง ผ้าปูมผืนหนึ่ง ออกมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณให้เปนเกียรติยศแก่บ้านเมืองสืบต่อไป แลให้พระสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการฟังบังคับบัญชาพระยาสงขลา ให้กรมการผู้น้อยฟังบังคับบัญชาพระสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการแต่ที่ชอบด้วยราชการ อย่าให้ถือเปรียบขัดแก่งแย่งให้เสียราชการไปแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ ตามท้องตราซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งออกมาแต่ก่อนจงทุกประการ ฯ

๏ ครั้นณวันศุกรเดือนหกขึ้นค่ำหนึ่ง พระยาศรีเสาวราชภักดีศรีสมุหพระกระลาโหมฝ่ายพลำพัง มีหนังสือออกมาถึงเมือง

สงขลา ในหนังสือนั้นว่าพณหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ สมันตพงษ์พิสุทธิ มหาบุรุษรัตโนดม ว่าที่สมุหพระกระลาโหม มีพระประสาทสั่งว่า ให้เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาเข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณกรุงเทพพระมหานคร ในเดือนหกเดือนเจ็ดนี้จงได้ แล้วจะได้กลับออกมารับเสด็จสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาทราบความแล้วจัดแจงกำปั่นวิเชียรคีรี ให้ขุนวิเศษพานิชเปนนายกำปั่น กะปิตันเหียงอังกฤษเป่นต้นหน พาหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา หลวงนา หลวงเทพมาลา ขุนหมื่นมีชื่อเข้าไปด้วยหลายคน ครั้นณวันเสาร์เดือนหกแรมสิบห้าค่ำปีวอกโทศก เพลา ๕ โมงเช้าได้ศุภฤกษ์ ให้ถอนสมอใช้ใบกำปั่นวิเชียรคีรีออกจากเกาะหนูไปสามวันครึ่ง ถึงเมืองสมุทปราการ ณวันพฤหัศบดีเดือนเจ็ดขึ้นห้าค่ำวางกำปั่นล่องขึ้นไปถึงคอกกระบือ นายกลั่นมหาดเล็กซึ่งเข้าไปรับราชการอยู่ณกรุงเทพพระมหานครรู้ความแล้ว กราบเรียนพณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมให้ทราบ พณหัวเจ้าท่านสมุหพระกระลาโหมโปรดให้เรือสำปั้นเก๋งลงไปรับเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาที่กำปั่น ณวันเดือนเจ็ดขึ้นหกค่ำเพลาเช้าเจ้าคุณไปที่บ้านเจ้าคุณกระลาโหม ๆ ถามว่ามากี่วัน เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบเรียนว่ามาสามวันครึ่งถึงหลังเต่า เจ้าคุณ

กระลาโหมว่ามาไวหนักหนาทีเดียว แล้วเรียกคุณหญิงพันมาบอกว่าเจ้าคุณสงขลามาถึงแล้ว ให้คุณหญิงพันรับรองเอาเปนธุระอัชฌาไศรยทำของคาวของหวานส่งอย่าให้ขาดเพลาได้ ด้วยเมื่อเจ้าคุณกระลาโหมออกไปพักอยู่ที่เมืองสงขลา คุณสงขลาปฏิบัติไม่ได้ขัดสนสิ่งใด เจ้าคุณกระลาโหมปราไสกับเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาตามธรรมเนียม แล้วถามเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาว่ามีสิ่งใดเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบเรียนว่าได้ทำประทุมธาราด้วยเงินใบหนึ่ง หีบถมตะทองทาหีบหนึ่ง กับส้มตรังกานู ผลจำมะดะ กุ้งไม้ เข้ามาถวาย แล้วพระยาศรีเสาวราชกราบเรียนเจ้าคุณกระลาโหมว่า จะโปรดให้เฝ้าในเพลาค่ำวันนี้ฤๅสุดแล้วแต่จะโปรด เจ้าคุณกระลาโหมมีพระประสาทสั่งว่าจะเฝ้าเพลากลางคืนเขาจะข้ามไปไหวฤๅ ให้เฝ้าเสียในเพลาเย็นวันนี้ เจ้าคุณกระลาโหมจะเข้าไปด้วย เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาออกจากบ้านเจ้าคุณกระลาโหมเลยไปเฝ้าเสด็จกรมหลวง ๆ ปราไสตามธรรมเนียม แล้วเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลากราบลาลงมากำปั่น จัดแจงของถวาย เพลาบ่ายโมงเศษเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาให้พาของไปคอยท่าอยู่ที่ทิมดาบใหม่ เพลาบ่ายสามโมงเศษ เสด็จออกท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าคุณกระลาโหมข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเข้าเฝ้า เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลพระยาศรีเสาวราชเข้าไปภายหลังยกประทุมธาราแลหีบถมเข้าไปตั้ง ทรงทอดพระเนตร ๆ

๑ เรื่องพงษาวดารของเจ้าพระยาสงขลา บุญสังข์ หมดฉบับที่ได้มาเพียงเท่านี้ ความที่ยังขาดก็เห็นจะไม่เท่าใด ด้วยปรากฏข้างต้นว่าหนังสือพงษาวดารตอนนี้ว่า แต่งเมื่อเดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมแม จุลศักราช ๑๒๒๑ เนื้อเรื่องในฉบับมาหมดเพียงพระยาสงขลา บุญสังข์ เข้ามากรุงเทพฯ เข้าเฝ้าเมื่อวันเดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำในปีมแมนั้น ก่อนเวลาแต่งเพียง ๔ เดือน น่าเข้าใจว่าทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนยศขึ้นเปนเจ้าพระยาในคราวที่เข้ามาเฝ้านี้ ครั้นกลับออกไปถึงเมืองฉลองตราแล้ว จึงให้แต่งพงษาวดารเมืองสงขลาตอนหลัง เนื่องไปในการฉลองตรา พงษาวดารตอนนี้จึงเปนทำนองประวัติของเจ้าพระยาสงขลา บุญสังข์ ฯ

จดหมายเหตุอาลักษณมีประกาศตั้งเจ้าพระยาสงขลา บุญสังข์ แต่ในจดหมายเหตุลงเปนปีวอก มีความตามประกาศดังนี้

มีพระบรมราชโองการดำรัสว่า เมืองสงขลาได้ว่าเมืองแขกมลายูประเทศราชขึ้นหลายเมือง ตั้งอยู่สุดเขตรแดนหัวเมืองที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ฝ่ายปากใต้ต่อแดนเมืองแขกมลายูหลายทิศหลายทาง เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ล่วงมาแล้ว ได้ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงตั้งพระยาผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา เปนตำแหน่งเจ้าพระยาถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ ในครั้ง ๑ เปนอย่างมาแล้ว บัดนี้เมืองสงขลาก็รุ่งเรืองจำเริญเปนที่ไปมาค้าขายของลูกค้าต่างประเทศ แลลูกค้าในเมืองก็ตั้งตัวทำมาหากินค้าขาย

แลทำสิ่งของต่าง ๆ เจริญขึ้นมากกว่าแต่ก่อน ป้อมแลกำแพงเมือง ก็ได้สร้างขึ้น แลทำนุบำรุงไว้ดีงามเปนสง่ากว่าเมืองปากใต้อยู่แล้ว พระยาวิเชียรคีรีศรีสมุท วิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงครามรามภักดี พิริยพาห บุญสังข์ คนนี้ ได้เปนที่ผู้สำเร็จราชการเมืองมาได้ ๙ ปีแล้ว มีความชอบต่าง ๆ เปนคุณแก่ราชการมาก แลไม่มีถ้อยความฎีกาอุทธรณ์ฟ้องร้องแต่กรมการผู้น้อย แลไพร่บ้านพลเมือง แลหัวเมืองแขกประเทศราชแต่สักครั้ง ๑ ก็เห็นว่าเปนความชอบมากอยู่แล้ว ควรจะเลื่อนที่ให้สูงขึ้นตามอย่างแต่ก่อน เพราะฉนั้น บัดนี้ให้พระยาวิเชียรคีรีศรีสมุท วิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงครามรามภักดีอภัยพิริยพาห ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ชื่อตัวว่า บุญสังข์ คนนี้ เปนเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ศรีสมุทวิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงครามรามภักดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ จงมีอำนาจได้ว่ากล่าวสิทธิขาดในราชการทั้งปวงตลอดแขวงเมืองสงขลา แลเมืองขึ้นเมืองสงขลาทั้งปวงตามอย่างแต่ก่อน ดังเจ้าพระยาพิไชยคีรีศรีสมุทสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้นจงทุกประการ จงเว้นการควรเว้น หมั่นประพฤติการควรประพฤติ สมควรแก่ตำแหน่งทุกประการ แลรักษาความซื่อสัตย์สุจริตต่อกรุงเทพมหานคร ตามอย่างธรรมเนียมคนที่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงทั้งปวง ขอให้สิ่งซึ่งเปนประธานในโลก คือคุณพระพุทธาทิรัตนไตรย แลอานุภาพ

เทพยดาที่มีมเหศวรศักดิจงรักษา ให้เจ้าพระยาวิเชียรคิรี ศิริสมุทวิสุทธิศักดา มหาพิไชยสงครามรามภักดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาอยู่เย็นเปนศุข มีความเจริญอายุวรรณ ศุขพละปฏิภาณ ศุภสุนทรสวัสดิสิ้นกาลนาน เทอญ ฯ

ตั้งมาวัน ๖ ๕ฯ๘ ค่ำ ปีวอกโทศก เปนปีที่ ๑๐ ของตราดวงที่ประทับนี้ ประจำการแผ่นดินสยาม ศักราช ๑๒๒๒ เปนวันที่ ๓๓๒๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

พงษาวดารเมืองนครศรีธรรมราช
ของหลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ณนคร)

๏ เมื่อครั้งกรุงเก่า ในแผ่นดินเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเสวยราชสมบัติ พระยาราชสุภาวดีมาเปนพระยาศรีธรรมาโศกราชเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช โปรดให้หลวงนายสิทธินายเวรมหาดเล็ก[๑] มาเปนพระปลัดเมืองนคร ฯ ภายหลังพระยานครศรีธรรมราชถูกอุทธรณ์ต้องกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ถอดจากเจ้าเมือง เวลากรุงเก่าเสียแก่พม่านั้นหามีเจ้าเมืองไม่ มีแต่พระปลัดเปนผู้รักษาราชการเมือง จึงตั้งตัวขึ้นเปนเจ้านคร ยกกองทัพไปตีเมืองชุมพร, เมืองปทิว, ไชยา, หลังสวน, กระ, ระนอง, ตะกั่วทุ่ง, ตะกั่วป่า, พังงา, เมืองพัทลุง, สงขลา, ตานี, หนองจิก, เทพา, ยะหริ่ง, เมืองไทร, ปลิศ, สตูน, ภูเก็จ, รวมทั้งเมืองตรัง, กระบี่, กาญจนดิฐ. มาขึ้นเจ้านคร เจ้านครตั้งเปนชุมนุม ๑ ไม่ขึ้นต่อกรุงเทพ ฯ [๒]

๏ เมื่อปีฉลูเอกศกจุลศักราช ๑๑๓๑ เจ้ากรุงธนบุรีมีอำนาจจึงแต่งให้พระยาจักรี (แขก) ๑ พระยายมราช ๑ พระยาศรีพิพัฒน์ ๑ พระยาเพ็ชรบุรี ๑ ยกกองทัพมาตีชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช แม่ทัพ

---

๑ หลวงสิทธินายเวรคนนี้ เข้าใจว่าชื่อ หนู ด้วยมีในคาถาประกาศพิธีตรุศเมืองนครใช้คำว่า มุสิก ในที่ขานนามเมื่อเปนเจ้านคร ฯ เห็นจะเปนเชื้อข้าราชการเก่าในเมืองนครศรีธรรมราช.

๒ ชื่อหัวเมืองต่าง ๆ ที่กล่าวนี้ไม่ถูกตามจริง ด้วยเปนเมืองตั้งที่หลังครั้งเจ้านครหลายเมือง แลที่รู้เปนแน่นั้น เมืองไทรแลเมืองตานี ตั้งเปนอิศระเหมือนกันมิได้ขึ้นนครศรีธรรมราช ครั้งเจ้านคร ฯ

ทั้งปวงต่างก็ยกไปแล้ว ภายหลังทรงเห็นว่ากองทัพที่ยกไปอ่อนแอนัก พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยกกองทัพหลวงหนุนออกมาตี เมืองชุมพร, เมืองไชยา, แตกเปนลำดับ เจ้านครให้อุปราชตั้งค่ายต่อสู้ที่ท่าหมาก ๑ ค่าย คลองปากนคร ๑ ค่าย คลองศาลาสี่หน้า (คือปากพยา) ๑ ค่าย กองทัพกรุงธนที่ยกมาตีแตก หลวงสงขลา (วิเถียน) พาเจ้านครกับครอบครัวอพยพหนีไปอยู่เมืองตานี พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยกกองทัพเข้าเมืองนครศรีธรรมราช ดำรัสให้พระยาจักรี พระยาพิไชยราชา ยกกองทัพเรือติดตามเจ้านครไป ฯ

๏ ฝ่ายพระยาตานีเกรงพระเดชานุภาพ ก็จับเจ้านครแลครอบครัวส่งมาถวายแต่โดยดี ฯ

๏ ขณะนั้นโปรดให้ต่อเรือรบขึ้นที่นั่น ๑๐๐ ลำเศษ แลพระราชทานพระราชทรัพย์ให้ข้าราชการทั้งปวงทำการสถาปนาซ่อมแปลงพระอารามที่เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นหลายอาราม ฯ

๏ ครั้นทรงจัดการบ้านเมืองเสร็จแล้ว ก็เสด็จยกทัพกลับกรุงธนบุรี แลให้เชิญพระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราชมาจานจำลองไว้ที่กรุงธนบุรีด้วยทั้งจบ ครั้นแล้วจึงเชิญต้นฉบับมาส่งไว้อย่างเดิม ฯ

๏ แต่ตัวเจ้านครกับครอบครัวนั้น เมื่อเลิกทัพกลับมาก็คุมเข้ามายังกรุงธนบุรีด้วย แต่ทรงพระราชดำริห์ว่า เจ้านครไม่มีความผิดต่อพระองค์ ซึ่งได้รบพุ่งกันก็เพราะต่างคนถือว่าตัวเปนใหญ่

จะลงเห็นว่าเจ้านครเปนขบถนั้นไม่ได้ จึงโปรดพระราชทานให้พ้นโทษ ให้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอยู่เปนข้าราชการในกรุงเทพ ฯ ต่อไป ฯ

๑ แล้วโปรดให้พระเจ้าหลานเธอ เจ้านราสุริวงษ์ อยู่ครองเมืองนครศรีธรรมราชได้ ๗ ปี เจ้านราสุริวงษ์ถึงแก่พิราไลยที่เมืองนครศรีธรรมราช ณปีวอกอัฐศก จุลศักราช ๑๑๓๘ ฝ่ายเจ้านครเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรี ได้รับราชการตามเสด็จไปทัพศึก เจ้ากรุงธนบุรีไว้วางพระไทยในเจ้านคร จึงให้เจ้านครกลับออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อปีวอกอัฐศก จุลศักราช ๑๑๓๘ ได้รับสุพรรณบัตรเปนพระเจ้านครศรีธรรมราช เจ้าขัณฑสีมา [๓] มีเกียรติยศเสมอเจ้าประเทศราช ตั้งพระยาอรรคมหาเสนาแลจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครได้คล้ายกรุงธนบุรี ที่ว่าราชการเมืองนครของเดิม เรียกว่าท้องพระโรง ซึ่งก่อด้วยอิฐอยู่หลังศาลากลางจังหวัดทุกวันนี้ [๔] ฯ

---

๓ เรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งเจ้านครเปนเจ้าประเทศราช อ้างเหตุในสารตราอีกข้อ ๑ ว่า ได้ถวายธิดาทำราชการ แลธิดานั้นมีพระราชโอรส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ว่า ทำนองพระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้ทรงปรารภเรื่องสืบสันตติวงษ์ พิเคราะห์ตามความมุ่งหมาย ดูเหมือนตั้งพระไทยจะให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ ลูกเธอองค์ ๑ ครองกรุงกัมพูชา ให้เจ้าทัศพงษ์ลูกเธอ ซึ่งภายหลังเปนพระพงษ์นรินทร์ ซึ่งเปนหลานเจ้านคร ครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนกรุงธนบุรีนั้นจะมอบราชสมบัติประทานเจ้าฟ้าสุพันธุวงษ์ ที่เรียกว่า เจ้าฟ้าเหม็น ด้วยเปนพระราชนัดดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ด้วยเหตุนี้ จึงตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเปนเมืองประเทศราชไว้

๔ ตึกหลังนี้ข้าพเจ้าได้เคยเห็น เปนตึกเล็ก ๆ ทำค้าง สงไสยว่ามิใช่ท้องพระโรง แลเปนของสร้างทีหลัง อาจจะสร้างตรงที่ท้องพระโรงเจ้านคร จึงเลยเรียกว่าท้องพระโรง ครั้งเจ้านครนั้น แม้ในกรุงธนบุรีท้องพระโรงก็ยังไม่เปนตึก

เจ้านครมีหม่อมชื่อทองเหนี่ยว เปนบุตรสาวจีนปาด จีนปาดเปนพี่จีนบวย จีน ๒ คนพี่น้องเปนเศรษฐีมั่งมีมาก ศพจีนปาดฝังอยู่ที่ริมคลองที่จะไปท่าแพ เรียกว่า กิ่ง ทุกวันนี้ เจ้านครมีธิดาด้วยหม่อมทองเหนี่ยว ๒ คน ชื่อ คุณชุ่ม ๑ คุณปราง ๑ แลเจ้านครมีบุตรด้วยภรรยาน้อย คือ ชื่อหม่อมทองอยู่ ๑ พระกำแหง ๑ แม่ม่วง ๑

คุณชุ่มได้เปนภรรยาเจ้าพัฒน์ เจ้าพัฒน์นี้เปนบุตรปลัด มีพี่สาวคน ๑ ชื่อคุณชี คุณชีไม่มีสามี มารดานั้นเรียกว่า คุณหญิง ๆ สร้างวัดประดู่ คุณชีสร้างวัดแจ้ง ที่อยู่ตำบลท่าวังเดี๋ยวนี้ คุณปรางนั้นเมื่อเจ้านครเข้าไปถูกกักอยู่กรุงเทพ ฯ ได้ถวายเปนพระสนมเจ้ากรุงธนบุรี[๕] ฯ

---

๕ ชื่อลูกเมียเจ้านครไม่เคยปรากฏชัดเจนในที่อื่น ในบาญชีนี้ขาดคุณฉิมพี่คุณปรางไปคน ๑ คุณฉิมนั้นที่บิดาได้ถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้เปนพระสนมเอก ปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่า เทียบที่กรมบริจาภักดีศรีสุดารักษ์ มีลูกเธอ ๒ องค์ ชื่อเจ้าทัศพงษ์ ภายหลังได้เปนพระพงษ์นรินทร์องค์ ๑ เจ้าทัศภัย ภายหลังได้เปนพระอินทรอภัยองค์ ๑ คุณปรางน้องคุณฉิมที่กล่าวว่า ถวายตัวในพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น ตามเรื่องราวที่ปรากฏ เห็นจะไม่ได้เปนพระสนมอยู่ก่อน ด้วยปรากฏว่า เจ้าพระยาพิไชยราชาให้เถ้าแก่เข้าไปขอต่อเจ้าจอมมารดาฉิม พระเจ้ากรุงธนบุรีทราบ ทรงพระพิโรธ ว่าเจ้าพระยาพิไชยราชาบังอาจจะมาเปนเขยน้อยเขยใหญ่กับพระองค์ ถึงให้ประหารชีวิตรเจ้าพระยาพิไชยราชา แต่คุณปรางนี้อยู่ในวังต่อมามีครรภ์ขึ้น พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงพระราชทานแก่เจ้าพัฒน์ อุปราชเมืองนครรับไป คลอดบุตรเมื่อปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๓๖ บุตรนั้นคือเจ้าพระยานคร น้อย จึงเชื่อกันว่า เจ้าพระยานคร น้อย เปนลูกพระเจ้ากรุงธนบุรี

๏ ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชดำริห์ว่า ที่เจ้ากรุงธนบุรียกเจ้านครขึ้นเปนพระเจ้าประเทศราชนั้นเปนการเหลือเกินไป จึงโปรดให้ลดยันดาศักดิลงเปนเจ้าพระยานคร แลให้ลดตำแหน่งเสนาบดีเมืองนครลงเปนกรมการเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ แลให้ยกเมืองสงขลาซึ่งขึ้นเมืองนครอยู่ในครั้งนั้นเปนหัวเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ ด้วย ฯ

๏ ต่อมาเจ้านครศรีธรรมราชแก่ชราว่าราชการบ้านเมืองพั้นเฟือนไป เจ้าพัฒน์บุตรเขยเข้าไปเปนโจทย์ ฟ้องกล่าวโทษเจ้านคร มีตราให้หาเจ้านครก็ยึดพลิ้วเสียหลายครั้ง แล้วจึงได้ตัวเข้ามากรุงเทพ ฯ โปรดให้เอาออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าพัฒน์อุปราชบุตรเขยเจ้านคร ให้เปนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อปีมะโรงฉศก จุลศักราช ๑๑๔๖ แลครั้งนั้นพระยาสงขลามีความผิดจึงโปรดให้เมืองสงขลากลับไปเปนเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชดังแต่ก่อน เจ้านครถึงอนิจกรรมที่กรุงเทพ ฯ เจ้าพระยานคร พัฒน์ กับคุณหญิงชุ่มได้เก็บอัฐิเจ้านคร กับอัฐิหม่อมทองเหนี่ยวมาก่อเจดีย์ทำตึกบรรจุไว้ที่วัดแจ้งเมืองนคร ฯ

๏ ครั้นเมื่อเจ้าตากออกจากราชสมบัติแล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) กับคุณหญิงชุ่ม จึงได้รับคุณปรางซึ่งเปนพระสนมเจ้าตาก พาออกมาจากกรุงเทพฯ แต่เวลานั้นมีครรภ์ได้ ๓ เดือนแล้วมาคลอดที่เมืองนคร บุตรเปนชายให้ชื่อว่า คุณชายน้อย [6] พระยา

---

๖ ตรงนี้ผิด ที่จริงคุณปรางออกไปแต่ครั้งกรุงธนบุรีดังกล่าวมาแล้ว.

ศรีธรรมราช พัฒน์ มีบุตรหญิงกับคุณหญิงชุ่ม ๑ ชื่อคุณหญิงใหญ่ ๑ (คุณหญิงเล็ก ๑)[๗] แลมีบุตรชายกับภรรยาน้อย ที่ได้รับสัญญาบัตร คือ นายจ่ายงมหาดเล็ก ๑ พระราชภักดิ (ร้าย) ยกรบัตรเมืองนคร ๑[๘] บุตรหญิงชื่อหนู ภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงษ์ ๑ ชื่อทิม ๑ ทิมนี้เมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้เข้าไปอยู่ที่วังกรมหมื่นศักดิพลเสพ ครั้นรัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นศักดิพลเสพได้รับพระราชทานเกียรติยศเป่นกรมพระราชวังบวร ฯ ทิมก็ตามเสด็จไปอยู่ในกรมพระราชวังบวร ฯ ด้วย ครั้นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพสวรรคตแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้ทิมมารับราชการในพระบรมมหาราชวัง ครั้นรัชกาลที่ ๔ ทิมกลับไปรับราชการเปนพนักงานเฝ้าหอพระอัฐิฝ่ายพระราชวังบวร ฯ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๑ ชั่ง ครั้นวันที่ ๑๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐ ทิมถึงแก่กรรม ฯ

๏ เมื่อพม่ายกทัพยกทัพเรือมาทางเมืองมฤทในเดือนอ้าย แก่งหวุ่นแมงยี่เปนแม่ทัพใหญ่ แต่งให้ยี่หวุ่นเป่นแม่ทัพ ยกทัพเรือไปทางทเลเมืองถลาง แล้วให้เนมโยคุงนรัดเปนทัพน่า ตัวแก่งหวุ่นแมงยี่เปนแม่ทัพ ยกมาตีเมืองชุมพร, เมืองไชยา, เจ้าเมืองทั้งสองเห็นว่าพม่ายกมามากไม่สามารถจะสู้รบได้ จึงเทครัวเข้าป่าทิ้งเมือง

---

๗ ที่เรียกว่า คุณหญิง นี้ เปนคำพวกชาวนครเรียก แต่เรียกกันในกรุงเทพ ฯ ว่า คุณนุ้ยใหญ่ คุณนุ้ยเล็ก.

๘ บุตรเจ้าพระยานคร พัฒน์ นอกจากบาญชีนี้ ได้ความว่าชื่อ ฉิม เปนพระยาภักดีภูธร อยู่วังน่าคน ๑ ชื่อนายเริกคน ๑ นายกุนคน ๑ ไม่ได้ทำราชการ.

เสีย พม่าก็เอาไฟเผาบ้านเมืองเสียทั้ง ๒ เมือง แล้วยกมาตีเมืองนครศรีธรรมราช ฯ

๏ ขณะนั้น เจ้าพระยานคร พัฒน์ ได้ข่าวว่า เมืองชุมพร. เมืองไชยา เสียแก่พม่าแล้ว จึงแต่งให้กรมการคุมพลพันเศษมาตั้งขัดตาทัพพม่าอยู่ที่ท่าต่อแดนเมืองไชยา ครั้นพม่ายกไปยังไม่ได้รบ พม่าคิดอุบายให้คนชาวเมืองไชยาไปร้องบอกลวงชาวเมืองว่า กรุงบางกอกเสียแก่พม่าแล้วอย่าสู้รบเลย ให้ออกมาเสียโดยดีเถิด กรมการนำความไปแจ้งแก่เจ้านคร พัฒน์ เจ้านคร พัฒน์ สำคัญว่าจริง เพราะมิได้เห็นทัพกรุงออกไปช่วย ด้วยในเวลานั้นกรุงเทพ ฯ ยังรบติดพันกับพม่าทางเมืองกาญจนบุรีอยู่ จึงยังมิได้ยกไปช่วย เจ้าพระยานคร พัฒน์ จึงทิ้งเมืองเสีย พาพรรคพวกครอบครัวหนีไปอยู่ที่นอกเขาตำบลจันดีปลายคลองคุดด้วน แขวงอำเภอฉวาง ที่ซึ่งเจ้าพระยานคร พัฒน์ ไปตั้งทับอาไศรยอยู่ เรียกว่าทับเจ้าพระยายังปรากฎอยู่จนทุกวันนี้ พม่าได้เมืองนครศรีธรรมราชก็เข้าตั้งอยู่ในเมือง ให้รวบรวมรี้พลกองทัพจะยกไปตีเมืองพัทลุง เมืองสงขลาต่อไป ฯ

๏ ฝ่ายข้างเมืองพัทลุง เจ้าเมืองกรมการได้แจ้งว่า เมืองชุมพร เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เสียแก่ข้าศึกแล้ว จึงปฤกษากันคิดจะยกครอบครัวหนี ยังมีพระสงฆ์องค์ ๑ ซ่อมหาช่วยเปนเจ้าอธิการวัดในแขวงเมืองพัทลุง สำแดงวิชาเวทมนต์ลงเลขยันต์

กะตุดประเจียดมงคลให้แก่กรมการนายบ้านชาวเมืองทั้งปวง คนเหล่านั้นก็นิยมยินดี ถือมั่นเอาสิ่งนั้นเปนเครื่องป้องกันสาตราวุธ พาให้ใจกล้าขึ้นถึงอาจสู้รบด้วยพม่าได้ กรมการจึงจัดพลได้พันเศษ แล้วเชิญท่านมหาช่วยอาจารย์ขึ้นคานหาม (ในยหนึ่งว่าขี่ช้างมาในกองทัพด้วย) ยกออกมาตั้งคอยรบทัพพม่าอยู่กลางทางห่างเมืองพัทลุง พระมหาช่วยมีปืน ๒ กระบอกยัดดินส่งให้ศิษย์เดินยิงมาน่าช้าง พม่าข้าศึกดูเห็นเปนกองทัพใหญ่ยกมาก็แตกหนีไป ฯ

๏ ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จยกกองทัพเรือมาถึงเมืองชุมพร ตั้งค่ายหลวงประทับอยู่ในเมือง จึงมีพระบัณฑูรดำรัสสั่งให้พระยากลาโหมราชเสนา พระยาจ่าแสนยากร กองน่า ยกทัพยกล่วงออกไปตั้งอยู่ณเมืองไชยาเปนหลายค่าย ฯ

๏ ฝ่ายกองทัพพม่า แจ้งว่าทัพกรุงยกออกไป แม่ทัพจึงให้เนมโยคุงนรัดกองน่า ยกกองทัพมารับทัพกรุง แก่งหวุ่นแมงยี่แม่ทัพก็ยกหนุนมา พอทัพน่าพม่ายกมาปะทะทัพไทยที่เมืองไชยายังไม่ทันจะตั้งค่าย ไทยก็ยกเข้าล้อมพม่าไว้รอบ ขุดสนามเพลาะรบกันกลางแปลงแต่เช้าจนค่ำ พอฝนตกห่าใหญ่ลงมา พม่าจึงแหกออกจากที่ล้อมหนีไปได้ พลทหารไทยไล่ติดตามพม่าไปในเวลากลางคืน พม่ามิได้หยุดรอรบ แตกกระจัดพลัดพรายไปทีเดียว ฝ่ายแม่ทัพพม่ารู้ว่ากองน่าแตกก็มิได้มารบ เลยยากทางหนีไปข้างตวันตก ฯ

๏ ฝ่ายยี่หวุ่นแม่ทัพเรือซึ่งไปตีเมืองถลาง ไปตีเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งแตกแล้ว ก็ยกเลยไปถึงเกาะถลาง ให้พลทหารขึ้นตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ ขณะนั้นในเมืองถลาง พระยาถลางถึงแก่กรรมลง แต่ภรรยาพระยาถลาง ชื่อจัน กับน้องสาวอีกคนหนึ่ง (ชื่อมุก) เปนคนใจกล้าหาญองอาจ จึงให้กรมการเกณฑ์ไพร่บ้านพลเมืองทั้งชายหญิง ออกตั้งค่ายรบกับพม่านอกเมือง ยิงปืนใหญ่น้อยโต้ตอบสู้รบกันอยู่ทุกวัน จนประมาณได้เดือนเศษ พม่าก็หักเอาเมืองมิได้ ไพร่พลในกองทัพก็ขัดสนเสบียงอาหารลง ก็จำเปนต้องเลิกทัพกลับไป ฯ

๏ ขณะนั้นเจ้าเมืองกรมการตามหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงซึ่งหนีพม่าไปนั้น ก็กลับมาเฝ้ากรมพระราชวังบวร ฯ ทั้งสิ้น ทรงโปรดมิให้เอาโทษ เพราะเห็นว่าศึกหนักเหลือกำลังที่จะสู้รบ จึงให้ไปรวบรวมไพร่บ้านพลเมืองมาอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม แล้วเสด็จยกทัพหลวงไปจัดราชการบ้านเมืองในหัวเมืองเหล่านั้นทุกเมือง เมื่อเสด็จมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช ให้ตามได้ตัวเจ้าพระยานครศรีธรรมราชพัฒน์ มา ทรงพระกรุณาโปรดยกโทษให้ อนึ่งทรงพระราชดำริห์เห็นว่า พระมหาช่วยซึ่งได้ช่วยป้องกันเมืองพัทลุงนั้น เปนผู้ได้ราชการมีความชอบมาก แต่ถ้าจะพิจารณาไปข้างน่าที่สมณะก็เห็นว่ามัวหมองอยู่ จึงให้สึกออกจากบรรพชิต แล้วตั้งให้เปนพระยาทุกขราษฎร์ ผู้ช่วยราชการเมืองพัทลุง ทำราชการฝ่ายฆราวาศ

แล้วทรงพระราชดำริห์ว่า บรรดาเมืองแขกมลายูที่ตั้งอยู่ชายทเลตวันตกทั้งปวง ยังมิได้อ่อนน้อมยอมขึ้นแก่กรุงสยาม ควรจะไปตีเอามาขึ้นเสียให้จงได้ พระราชอาณาเขตรสยามจะได้แผ่ไพศาลไปในประเทศปากใต้ฝ่ายตวันตก จึ่งโปรดให้แม่ทัพน่ายกไปก่อนทัพหลวงก็ยกหนุนไปตีเมืองตานีที่เปนเมืองใหญ่ได้ แลเมืองอื่น ๆ คือ เมืองตรังกานู. เมืองกลันตัน. เมืองไทร. เปนต้นเหล่านี้มายอมสวามิภักดิโดยดี กับหัวเมืองแขกเล็กน้อยทั้งปวงก็ตีได้อีกหลายเมือง ที่ยอมขึ้นไม่ต้องตีก็มี แล้วมีพระบัณฑูรดำรัสสั่งให้แต่งหนังสือบอกข้อราชการเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบ จึงโปรดให้มีตราหากองทัพกลับ กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงจัดราชการหัวเมืองฝ่ายตวันตกเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จยกทัพหลวงกลับคืนกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีตราออกไปเลื่อนยศผู้รักษาเมืองกรมการผู้มีความชอบ แล้วตั้ง จัน ภรรยาพระยาถลางซึ่งได้ช่วยรบสู้กู้บ้านเมืองไว้ได้นั้น ขึ้นเป่นท้าวเทพกระสัตรี ตั้ง (มุก) น้องสาวคนหนึ่งเปนที่ท้าวศรีสุนทร อยู่ในเมืองถลางด้วย ครั้งนั้นกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงได้ปืนทองมาแต่เมืองตานี ๒ กระบอก ยาว ๓ วาศอกคืบ ๒ นิ้วกึ่งกระบอก ๑ ยาว ๕ ศอกคืบ ๙ นิ้วกระบอก ๑ กระบอกใหญ่ให้จาฤกบอกว่า พระยาตานี โปรดให้หล่อขึ้นเป่นคู่กันอีกกระบอก ๑ จาฤกชื่อว่า นารายน์สังหาร แล้วให้หล่อขึ้นอีก ๖ กระบอก ใหญ่รองเปนคู่ ๆ ลงมา ฯ

๏ เมื่อในรัชกาลที่ ๑ นั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช พัฒน์ ถวายคุณหญิงนุ้ยใหญ่ ธิดา ทำราชการในพระราชวังหลวง มีพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรุโณไทย ได้เปนกรมหมื่นศักดิพลเสพ แล้วต่อมาได้เปนกรมพระราชวังบวร ฯ ในรัชกาลที่ ๓ คุณหญิงนุ้ยเล็กถวายในกรมพระราชวังบวร ฯ มีพระองค์เจ้าหญิงยิ้มราช คุณชายน้อยถวายเปนมหาดเล็ก ได้เปนที่นายศัลวิไชย มหาดเล็กหุ้มแพร แล้วเลื่อนเปนที่พระอนุรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ เจ้าพระยาศรีธรรมราช พัฒน์มีความชราทุพลภาพ โปรดให้เลื่อนบันดาศักดิขึ้นเปนเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เจ้าพระยาจางวาง เปนผู้ตกแต่งบ้านเมือง พระอนุรักษ์ภูเบศร์ได้เลื่อนขึ้นเปนพระยาศรีธรรมราช สำเร็จราชการเมืองนครเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ได้แต่งกำแพงด้านเหนือแลสร้างพระอุโบสถหอไตรสามหลังที่วัดท่าโพธิ อุโบสถวัดสำฤทธิไชย พระวิหารหลวงในวัดพระบรมธาตุ กับได้ปฏิสังขรณ์วัดแจ้ง วัดประดู่อีกด้วย แต่ทับเกษตรรอบองค์พระบรมธาตุของเดิมชำรุด พระครูการามเจ้าวัดสระเรียงเปนผู้ปฏิสังขรณ์ ครั้นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีถึงแก่อสัญกรรม พระยาศรีธรรมราช น้อย ได้เลื่อนขึ้นเปนเจ้าพระยา[๔] ภรรยาชื่อท่านผู้หญิงอิน เชื้อเจ้ามาแต่กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระ

---

๔ เปนเจ้าพระยาต่อในรัชกาลที่ ๓

นั่งเกล้าทรงเรียกว่า พี่อิน[๑๐] ท่านผู้หญิงอินมีบุตรธิดากับเจ้าพระยานครน้อย ๖ คน คือ

๑ เจ้าจอมมารดา น้อยใหญ่ ในรัชกาลที่ ๓ เปนเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าเฉลิมวงษ์

๒ เจ้าจอม น้อยเล็ก ในรัชกาลที่ ๓

๓ เจ้าพระยามหาศิริธรรม ชื่อน้อยใหญ่ เรียกอีกชื่อ ๑ ว่าเมือง ถวายตัวเปนมหาดเล็ก ได้เปนนายศัลวิไชย เข้าใจว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓ เปนพระเสนหามนตรี ปลัด แล้วเลื่อนเปนพระยาพัทลุง แล้วเข้ามาเปนพระยาอุไทยธรรม รับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เปนเจ้าพระยามหาศิริธรรมผู้รักษากรุงเก่า

๔ เจ้าพระยานคร น้อยกลาง ในรัชกาลที่ ๓ เปนพระเสนหามนตรี ปลัดเมืองนคร ได้เปนพระยานครต่อเจ้าพระยานคร น้อย ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เลื่อนขึ้นเปนเจ้าพระยานคร

---

๑๐ มีในจดหมายเหตุของนายพันโท โล อังกฤษแต่งเรื่องเมืองนครเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ ว่า ท่านผู้หญิงอินนี้เป็นราชินีกุล ข้อที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเรียกว่า พี่อิน นั้นก็เปนความจริง มีปรากฏอยู่ในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ สืบถามได้ความจากนางสาวกลาง ณนคร ธิดาเจ้าพระยานคร น้อยกลาง ว่าท่านผู้หญิงอินนั้นเปนธิดาพระยาพินาศอัคคีตระกูลทางบางช้าง พระยาอภัยสงครามที่ได้ไปเปนพระยาถลางเปนน้องท่านผู้หญิงอิน

๕ พระยาเสนหามนตรี ชื่อน้อยเล็ก ฤาเอียด ในรัชกาลที่ ๓ เปนหลวงฤทธินายเวรมหาดเล็ก แล้วเลื่อนเปนพระยาเสนหามนตรี

๖ คุณน้อยหญิง อยู่เมืองนคร ไม่ได้ทำราชการ

เจ้าพระยานคร น้อย มีบุตรธิดาด้วยภรรยาอื่นอีกหลายคน สืบได้รายชื่อ คือ

ส่วนบุตร

๑ ชื่อแสง ได้เปนพระยาไทรบุรี แล้วมาเปนพระยาพังงา เมื่อในรัชกาลที่ ๓

๒ ชื่อนุด เปนพระยาเสนานุชิต ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๓ ชื่อกล่อม เปนพระยาวิชิตสรไกร ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช ในรัชกาลที่ ๔

๔ ชื่อพุ่ม เปนพระยากาญจนดิฐบดี ในรัชกาลที่ ๕

๕ ชื่อม่วง เปนพระอุไทยธานี ผู้ว่าราชการเมืองตรัง

๖ ชื่อหงษ์ เปนพระวิชิตสรไกร รับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ

๗ ชื่อฉิม เปนพระเจริญราชภักดีบุรีธรรมพิพัฒน์ ผู้ว่าราชการเมืองสมุย

๘ พระราชานุรักษ์ ชื่อไรสืบไม่ได้ความ รับราชการอยู่ทางเมืองไชยา

๙ ชื่อเสม เปนหลวงศรีสุพรรณดิฐ ปลัดเมืองกาญจนดิฐ

๑๐ นายเถื่อน
๑๑ นายเดช } ๒ คนนี้ไม่ได้ทำราชการ

ส่วนธิดา

๑ คุณพัน
๒ คุณตลับ
๓ คุณทิม
๔ คุณปราง
๕ คุณแย้ม
๖ คุณพุ่ม
๗ คุณอิ่ม

ทั้ง ๗ นี้ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาลที่ ๓

๘ คุณกลิ่น ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาลที่ ๓ ได้เปนท้าวศรีสัจจาในรัชกาลที่ ๕

๙ คุณบัว ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาลที่ ๔ เปนเจ้าจอมมารดา มีลูกเธอ ๕ พระองค์ คือ กรมขุนศิริธัชสังกาศ แลกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์เปนต้น

๑๐ คุณเอม ไม่ได้ทำราชการ

เวลานั้นเมืองไทรบุรี กับเมืองปลิศ สตูน แขงเมืองไม่ขึ้นกรุงเทพ ฯ เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อย) รับอาสาไปตีเมืองไทร มีทหาร คือ พระณรงค์วิชิต ๑ พระมหาจัตุรงค์ ๑ เปนแม่ทัพ หลวง

เทพเสนา หลวงชาญพลรบ ทหารรอง ครั้นตีเมืองไทรแตกแล้ว เจ้าพระยาศรีธรรมราชได้เลื่อนยศขึ้นเปนเจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช[๑๑] ให้พระบริรักษ์ภูธร (แสง) พระเสนานุชิต (นุด) ซึ่งเปนบุตรในหม่อมช่วย ทั้ง ๒ อยู่รักษาราชการเมืองไทรบุรี ฯ

๏ เจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราชตั้งต่อเรือปาก ๓ วาที่บ้านคอนเข้าไปถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทานนามว่า เรือพระที่นั่งอมรแมนสรรค์ แลเวลานั้น(เจ้าพระยานครเข้าไปอยู่กรุงเทพฯ) ให้พระณรงค์ซลธีอยู่รักษาราชการเมืองนคร ฯ ฯ

๏ ฝ่ายตุงกูเดนหลานพระยาไทร ซ่องสุมกองทัพแล้วให้นายแท่นเอาเหล็กมาลอบอุดรูชนวนปืนใหญ่ที่เมืองตรังเสียหมดทุกกระบอก นายแท่นนี้เดิมเปนบุตรหลวงแพ่งกรมการเมืองตรัง ไปเข้าแขกเปลี่ยนชื่อเปนตุงกูงาม[๑๒] แล้วตุงกูเดนตีได้เมืองไทรอีก พระบริรักษ์ภูธร พระเสนานุชิต บุตรเจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช น้อย ผู้รักษาราชการเมืองไทร พากันอพยพหนีมาเมืองนคร ฯ ต้องอาวุธพวกแขกเจ็บสาหัส เจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช น้อย ผู้บิดาโกรธสั่งให้ลงโทษเฆี่ยนหลังบุตรทั้ง ๒ นั้นอีกคนละ ๓๐ แล้วยกทัพไปตีเมือง

---

๑๑ ชื่อพระยานครตามทำเนียบเดิมเปน "พระยาศรีธรรมาโศกราช ฯ" เปนเจ้าพระยาฤๅเปนพระยาก็เหมือนกัน พึ่งเปลี่ยนเปนพระยาศรีธรรมราชเมื่อในรัชกาลที่ ๔.

๑๒ นายแท่นคนนี้ทราบว่า ที่หลังกลับมาอยู่เมืองตรังอีก อยู่มาจนในรัชกาลที่ ๕ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ออกไปตรวจราชการ ได้ความว่ายังคบโจรผู้ร้าย จึงให้ประหารชีวิตรเสีย อ้างโทษถึงครั้งเปนขบถด้วย.

ไทร ทัพตุงกูเดนแตก ครั้งนี้ให้พระมหาจัตุรงค์อยู่รักษาราชการเมืองไทรบุรีต่อไป ฯ

๑ คุณศัลวิไชยบุตรที่ ๓ ของเจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช (น้อย) ซึ่งไปรักษาราชการเมืองพัทลุงกลับมาเมืองนครแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้ไปเปนเจ้าพระยามหาศิริธรรมพโลปถัมภ์ ฯ ผู้สำเร็จราชการกรุงเก่า [๑๓] เจ้าพระยามหาศิริธรรมพโลปถัมภ์มีภรรยาชื่อคุณหญิง เผือก บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงษ์ มีบุตร ๓ คือ พระยาบำเรอบริรักษ์ หนูใหญ่ ๑ พระยาศรีสรราช หนูเล็ก ๑ คุณหนูชี ๑ คุณหนูชีถวายตัวในวังหลวงในรัชกาลที่ ๔ มีบุตรกับหม่อมทับทิม (บุตรหลวงกะเตาบ้านลำแบน) คือ คุณหญิงใหญ่ ๑ พระนราธิราช ๑ คุณพลับ ๑ คุณพลับถวายตัววังหลวงในรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราชได้ถวายพระแท่นถมตะทอง ๑ พระราชยานถม ๑ [๑๔]

เจ้าพระยานคร (น้อย) เปนโรคลมให้อาเจียนน้ำลายเหนียวเสมหะปะทะน่าอก ป่วยมาแต่ณวัน ๗ ๘ ๖ ค่ำ ครั้นณวัน ๗ ๑๔ ๖ ค่ำ ปีกุญ จุลศักราช ๑๒๐๑ โรคกำเริบขึ้น ให้หอบเสมหะดังครอก ๆ ให้มือเท้าเย็นนิ่งแน่ไป ครั้นเวลา ๕ ทุ่มเศษ เจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อเจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช

---

๑๓ ตรงนี้เข้าใจผิด เรื่องจริงปรากฏอยู่ในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ คือ เมื่อเจ้าพระยานคร น้อย ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชดำริห์ว่า พระยาพัทลุงจะครองเมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้ จึงย้ายเข้ามาเปนพระยาอุไทยธรรมอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้เปนเจ้าพระยาต่อในรัชกาลที่ ๔.

๑๔ เข้าใจว่าพระราชยานถมนั้น เจ้าพระยานคร น้อยกลาง ทำถวายเมื่อในรัชกาลที่ ๔.

(น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว พระเสนหามนตรี (น้อยกลาง) ได้เปนพระยาศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราชต่อมาถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เลื่อนยศขึ้นเปนเจ้าพระยา เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง) มีท่านผู้หญิงคือหม่อมราชวงษ์หญิง หม่อมราชวงษ์หญิงมีบุตรชาย ๑ คุณพร้อม ๒ คุณถัด ๓ คุณเอี่ยม หญิงคือ ๑ คุณอิ่ม ๒ คุณกลาง ๓ คุณสว่าง กับบุตรหญิงอีกคน ๑ เปนไข้ทรพิศม์ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเด็ก บุตรภรรยาน้อย ชาย นายบัว มารดาชื่อบัว ๑ นายเกด มารดาชื่อเกด ๑ เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว คุณพร้อมเดิมเปนพระเสนหามนตรี แล้วได้เลื่อนขึ้นเปนพระยาศรีธรรมราช ผู้ว่าราชการเมืองนคร คุณถัดเดิมเปนพระเสนหามนตรี แล้วเลื่อนเปนพระศิริธรรมบริรักษ์ปลัดเมือง คุณเอี่ยมเดิมเปนพระภักดีดำรงฤทธิ์ ผู้ช่วยราชการเมืองนคร แล้วเลื่อนเปนพระยาตรังคภูมาภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองตรัง ภายหลังกลับจากเมืองตรังมาเปนผู้ช่วยพิเศษเมืองนคร แลเปนพนักงานคลังเมืองเมื่อศก ๑๒๑ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนเปนพระยาบริรักษ์ภูเบศร์ คุณอิ่มได้ถวายเปนเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๔ เมื่อสิ้นรัชกาลนั้นแล้วกลับมาอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ คุณกลางไม่ได้ถวายแลไม่มีสามี คุณสว่างถวายเปนเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๕ นายบัวเปนหลวงอนุสรสิทธิกรรม นายอำเภอสิชล แม่บัวมารดาหลวงอนุสรนั้น เปนบุตรีเจ้าพระยานคร น้อย ฯ

——>•◆•<——

จดหมายบอกข่าวถึงเจ้าพระยานคร ฯ

อธิบาย

๏ จดหมายฉบับนี้ เปนจดหมายมีบอกข่าวราชการในกรุงเทพฯ ถึงเจ้าพระยานคร น้อย แต่ยังเปนพระยานคร ฯ อยู่เมื่อในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราช ประทานไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙ ตัวจดหมายเปนสมุดดำเขียนด้วยเส้นดินสอ สังเกตฝีมือเห็นว่าเขียนเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึงเข้าใจว่าจะเปนตัวต้นจดหมาย ด้วยในครั้งนั้นจดหมายไปมาถึงกัน ใช้ทั้งกระดาษเพลาแลสมุดดำ ถ้าเปนจดหมายไปรเวตมักจะเขียนสมุดดำด้วยเขียนง่ายไม่ต้องร่าง มีตัวอย่างดังเช่นจดหมายหลวงอุดมสมบัติมีถึงสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ เมื่อยังเปนพระยาศรีพิพัฒน์ เปนแม่ทัพลงไปเมืองสงขลา ซึ่งได้พิมพ์แล้วนั้น ต้นหนังสือก็เขียนในสมุดดำทั้งนั้น ฯ

๏ จดหมายฉบับนี้ ลักษณที่ใช้ตัวอักษรแลถ้อยคำ เปนชาวนครเขียน ตัวผู้เขียนคงเปนชาวนครซึ่งเข้ามารับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่มิใช่คนชั้นเลว เพราะเปนผู้ที่เข้าเฝ้าแหนได้ใกล้พระองค์ อาจจะได้ยินกระแสรับสั่ง ทั้งในเวลาเสด็จประพาศ แลเวลาเสด็จออกว่าราชการในท้องพระโรง ดังปรากฎอยู่ในจดหมาย ถ้าสันนิฐานตามตัวคนซึ่งเคยได้ยินชื่อเสียง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า น่าจะ

เปนจดหมายของเจ้าพระยามหาศิริธรรม ฯ บุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยานคร ฯ เวลานั้นเข้ามารับราชการอยู่ในกรุง ฯ เปนที่นายศัลวิไชยหุ้มแพรมหาดเล็ก เสียดายนักที่ได้จดหมายฉบับนี้มาแต่ตอนกลาง ตอนต้นแลตอนท้ายขาดหายไปเสีย แต่ถึงกระนั้นเห็นควรจะพิมพ์รักษาไว้ไม่ให้สูญ ด้วยนับว่าเปนหนังสือสำคัญในทางที่จะให้ความรู้โบราณคดีแก่ผู้ซึ่งจะได้อ่านในบัดนี้ จึงได้พิมพ์ไว้ท้ายพงษาวดารเมืองนครศรีธรรมราชฉบับนี้ด้วย ฯ

๑ เรื่องราวอันเปนมูลเหตุแห่งจดหมายนี้นั้น คือเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร เมืองสงขลายังเปนเมืองขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช มาจนปีจอ จุลศักราช ๑๑๕๒ แขกเมืองตานีเปนขบถขึ้น เวลานั้นเจ้าพระยานคร พัฒน์ ผู้เปนต้นสกุลณนคร สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยาสงขลา บุนฮุย ผู้เปนต้นสกุลณสงขลา เปนพระยาสงขลา เมืองสงขลามีความชอบในการปราบปรามแขกขบถ เมื่อเสร็จการปราบปรามแล้ว ทรงพระราชดำริห์ว่า เมืองนครตรวจตรากำกับราชการหัวเมืองแขกไม่ได้ทั่วถึง จึงโปรดให้ยกเมืองสงขลาเปนหัวเมืองใหญ่ ขึ้นกรุงเทพ ฯ เลื่อนยศพระยาสงขลา บุนฮุย ขึ้นเปนเจ้าพระยา แต่นั้นพระยานคร ฯ กับพระยาสงขลาก็ไม่ชอบกันลงมาทั่วทุกชั่นบุรุษ เพราะเมืองทั้งสองพรมแดนติดต่อกัน แต่ก่อนเมืองนคร ฯ เคยมีอำนาจแต่เมืองเดียว ฝ่ายข้างเมืองสงขลาทำเลท้องที่เหมาะแก่การค้าขายทางทเล ด้วยอยู่ปากน้ำ สินค้าเมืองพัทลุง

แลเมืองนครข้างฝ่ายใต้ต้องออกทางนั้น สกุลณสงขลาเปนพ่อค้าเข้าใจแสวงหาผลประโยชน์ทั้งที่จะได้จากการค้าขาย แลเกลี้ยกล่อมผู้คนพลเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เข้าไปตั้งภูมิลำเนาในพื้นเมืองให้มากขึ้น ฤๅถ้าจะว่าโดยย่อ ก็คือ ตั้งแต่เมืองสงขลาได้เปนหัวเมืองใหญ่แล้ว ก็ตั้งหน้าแข่งเมืองนครเรื่อยมา ข้างเมืองนครก็ขัดขวาง ด้วยจะรักษาอำนาจแลป้องกันผลประโยชน์ เหตุอันนี้มีอยู่เสมอ พระยาทั้ง ๒ เมืองจึงไม่เข้ากัน อริกันตลอดไปจนในราชการ เช่นปรากฏอยู่ในหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัตินั้นเปนตัวอย่าง ทั้ง ๒ ฝ่ายต้องคุมเชิงระวังผิดชอบไม่ให้เสียแต้มคูกัน ด้วยเหตุนี้ ทั้งพระยานครแลพระยาสงขลาต่างสั่งลูกหลานที่เข้ามารับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ ให้คอยสืบสวนข่าวคราว โดยเฉภาะที่เกี่ยวด้วยเมืองสงขลาฤๅเมืองนครบอกไปให้ทราบกันเสมอ ไม่ใช่สืบแต่ข้างเมืองนครฤๅเมืองสงขลาฝ่ายเดียว ข้าพเจ้าเคยได้เห็นต้นจดหมายเจ้าพระยาสงขลา เม่นแต่เมื่อเปนจ่าเรศในรัชกาลที่ ๓ มีบอกข่าวไปเมืองสงขลาฉบับ ๑ แต่ข้อความไม่สำคัญถึงควรจะพิมพ์ไว้ เช่นจดหมายฉบับนี้ ฯ

๑ ผู้ที่ได้อ่านจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ย่อมต้องออกปากชมว่ากระบวนจำของหลวงอุดมสมบัติเปนอย่างดี ด้วยจดจำได้จนถึงถ้อยคำที่รับสั่งว่าอย่างไร ๆ ถ้าใครอ่านจดหมายฉบับนี้ จะได้ความรู้อีกอย่างหนึ่งว่าวิธีจดจำอย่างนั้น เปนวิธีเขียนจดหมายกันในครั้งนั้น

เพราะจะเห็นได้ในจดหมายฉบับนี้ ว่าเขียนทำนองเดียวกันกับจดหมายหลวงอุดมสมบัติ แต่หากได้ต้นฉบับมาน้อยไม่พอจะสันนิฐานได้ว่าความจดจำของผู้เขียนจดหมายฉบับนี้ดีเพียงไร ฯ

๑ ถ้าว่าเฉภาะเนื้อเรื่องที่ปรากฎในจดหมายฉบับนี้ ที่กล่าวถึงเรื่องคนหนีเข้าไปอยู่ในเขตรสงขลา ข้าหลวงออกไปศักเลข พระยาสงขลา เซ่ง ซึ่งเปนตำแหน่งขึ้นใหม่ในเวลานั้น ไม่ขับต้อนผู้คนมาให้ข้าหลวงศักนั้น พอจะเข้าใจได้ว่าด้วยเหตุใด เพราะพระราชกำหนดมีอยู่ว่า คนหมู่เมืองไหน ถ้ามิได้รับอนุญาตหักโอนให้ไปอยู่ต่างเมือง ไม่ขาดจากสังกัดเมืองเดิม ข้างพระยาสงขลาตั้งใจเกลี้ยกล่อมคนเมืองนคร เมืองพัทลุง เอาเข้าไปไว้เมืองสงขลา ข้างพระยานครอยากจะได้คนกลับมา ข้อนี้เองเปนเหตุให้ซ่อนเร้นผู้คน พระยาสงขลา เซ่ง นี้อยู่มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ คนเดียวกับพระยาสงขลาที่ปรากฎในเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ฯ

ตัวความในจดหมาย

(ข้างต้นฉบับขาด) กราบทูลว่า ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาสุรเสนา พระยาพิไชยสงคราม ออกไปชำมระไทยแขกซึ่งหนี กับเลขต่างเมืองแลเลขหนีตาทัพไปอยู่เมืองสงขลา แลเมองแขกขึ้นแก่เมืองสงขลานั้นหาได้ไม่สักคน หลวงเทพเสนีอ่านหนังสือบอกไบของท่านพระยาสุรเสนาแต่ต้นจนจบ แล้วอ่านหนังสือพระยาพิไชยสงครามถวายต่อไป อ่านแต่เทียมข้อซึ่งว่าได้ชำมระเลขต่างเมืองได้เมืองนครเมืองพัทลุงเมืองไชยา ซึ่งชำมระได้แลยังมิได้ชำมระจนจบ แต่ต้นหนังสือนั้นหาอ่านถวายไม่ ครั้นอ่านหนังสือจบแล้วพระโองการตรัสว่าเมื่อกระนั้นแล้วจะให้อยู่ไปที่ไหนได้ เอาเข้ามาเสียเมื่อไม่เห็นแก่ราชการแผ่นดินเปนแต่อย่างนี้ ถ้ามีราชการทัพศึกจะหมีเสียไปฤๅ ไม่เปนใจทำการก็เอาตัวเข้ามาเสียกรุง, จะให้คนอื่นออกไปเปนก็ได้ แล้วตรัสถามขุนวิเศษภักดีว่ามาแต่สงขลาเมื่อใด ขุนวิเศษภักดีกราบทูลว่ามาแต่เดือนสิบเอ็จ มาลงเรือที่เมืองนครมาถึงเมืองชุมพรต้องพยุลมว่าว ขึ้นเดินบกมาแต่เมืองชุมพรเดือนเศษพระโองการรับสั่งถามว่าพระยาสุรเสนายังอยู่เมืองสงขลาฤๅ ขุนวิเศษภักดีกราบทูลว่ายังอยู่ที่เมืองสงขลา แล้วพระโองการตรัสว่าเมื่อพระยาสงขลาออกไปก็ได้ว่ากล่าวออกไปแล้ว ก็ยังเปนได้อย่างนี้ไทยแขกหนีไปอยู่เปนหนักเปนหนา แต่สักคนหนึ่งก็ไม่ได้ ด้วยไม่เปนใจที่จะให้เปนราชการ แต่ตรัสเคืองพระยาสงขลาอยู่หลายครั้ง

แต่มิได้ตรัสกับผู้ใด ด้วยลอองพระบาท[๑] แลเจ้านายอื่นก็ไม่ได้ไปเฝ้า ขุนนางผู้ใหญ่ก็หามีผู้ใดไม่ แล้วรับสั่งว่าจะข้ามไปวัดแจ้งแล้วเสด็จขึ้น เมื่อวันถวายหนังสือเพลาเช้าที่พระแกลนั้นกรมการเมืองสงขลาหามีผู้ใดไปเฝ้าหมิได้ แต่หลวงรักษาสมบัติพวกกรมท่าไปเฝ้าที่พระแกล

ครั้นพระโองการเสด็จขึ้นแล้ว เอาความไปกราบทูลพระเจ้าลูกเธอ[๒] ที่วัง ตามข้อความในหนังสือพระยาสุรเสนา พระยาพิไชยสงคราม แลในพระโองการตรัสเคืองแก่พระยาสงขลา แล้วพระเจ้าลูกเธอเสด็จไปวัดแจ้ง ไปพบกับลอองพระบาทที่วัด ลอองพระบาทกรมเจศก็หมิได้ถาม ลอองพระบาทกรมหมื่นศักดิ์ก็หมิได้ตรัสบอกลอองพระบาทกรมเจศ แลเมื่อข้าพเจ้าลงเรือตามเสด็จลอองพระบาทกรมหมื่นศักดิ์ไปวัดแจ้ง ข้าพเจ้าไปข้ามตรงแพพระยาสงขลา ซึ่ง (ผู้) ช่วยราชการอยู่ เห็นพระศรีสมบัตินั่งพูดกันอยู่กับ (ผู้) ช่วยราชการที่แพ ครั้นเพลาสามโมงเช้าพระโองการเสด็จข้ามไปวัดแจ้ง เจ้านายแลขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยไปดูทำการอยู่ที่วัดแจ้ง พระเจ้าลูกเธอชวนลอองพระบาทจะลงมารับเสด็จพระโองการที่พลับพลา ลอองพระบาทตรัสกับพระเจ้าลูกเธอว่าคอยรับเสด็จอยู่ที่นี่เถิด ลอองพระบาทแลพระเจ้าลูกเธอก็หาลงไปรับเสด็จพระโองการไม่ ครั้นพระโองการเสด็จ

---

๑ ลอองพระบาทตรงนี้เข้าใจว่ากรมหมื่นศักดิ์พลเสพ.

๒ พระเจ้าลูกเธอตรงนี้ หมายว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.

เที่ยวทอดพระเนตรกุฎีแลกุฎี เสด็จมาถึงที่ลอองพระบาท แลพระเจ้าลูกเธอ เจ้าพระยาอภัยภูธร เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์คอยเฝ้าอยู่ พระโองการเสด็จมาถึงตรัสว่าจะนั่งด้วย พระโองการก็เสด็จอยู่บนพระที่นั่งเก้าอี้ ตรัสคิดแต่ที่จะทำกุฎีทำกุฎี ทำหอไตรทำโรงฉัน ตรัสไปแต่ด้วยการวัดทั้งนั้น ด้วยหนังสือซึ่งพระยาสุรเสนา พระยาพิไชยสงคราม บอกเข้าไปนั้นพระโองการหาตรัสที่วัดไม่ แล้วพระโองการเสด็จกลับ

ครั้นเพลาค่ำ พระโองการเสด็จออก รับสั่งถามด้วยราชการแล้วอ่านรายการปากน้ำปากลัดถวาย แล้วจึงรับสั่งถามลอองพระบาทว่าเปนอย่างไหรย ซึ่งพระยาสุรเสนาออกไปชำมระไทยแขก แต่สักคนหนึ่งก็ไม่ได้ ลอองพระบาทนิ่งเสียไม่กราบทูลสิ่งใด พระโองการตรัสเคืองแก่พระยาสงขลา ว่าข้าหลวงออกไปอยู่แขกไทยก็ไม่ชำมระส่งให้ แล้วว่าไปที่สตูนจะจัดแจงกรมการคนใดให้อยู่ชำมระกับข้าหลวงก็หาไม่ ๆ กลัวไม่เกรง[๓] เมื่อเจ้าของบ้านไม่เปนใจด้วยจะได้ที่ไหน จะให้ข้าหลวงไปเที่ยวหาเอาแล้วจะกลับว่าข้าหลวงไปทำให้คนแตกตื่นหนีไปเสียอย่างนี้ ถ้ามีราชการทัพศึกจะหมิเสียราชการไปฤๅ ที่จะให้เปนเจ้าบ้านเจ้าเมืองไปนั้นที่ไหนจะให้เปนไปได้ เอาตัวเข้ามาไว้ณกรุงเสีย ใครเห็นกไหรเล่า แต่พระโองการตรัสเคืองแก่พระยาสงขลาปนอยู่เปนมาก เจ้านายแลขุนนางมิได้

---

๓ ตรงนี้ทำให้เข้าใจว่า เมืองสตูนขึ้นเมืองสงขลาในเวลานั้น บางทีจะมาขึ้นอยู่ชั่วคราวแต่ไม่นาน.

กราบทูลรับพระโองการหาหมีได้ จึงมีพระโองการตรัสว่าชวนกันเกรงใจพระยาสงขลาเสียสิ้นไม่มีใครจะพูดด้วย เมื่อเปนอย่างนี้จะหมีเสียงานเสียการไปฤๅ แล้วพระโองการตรัสว่าลอองพระบาทกรมหมื่นศักดิ์เล่าครั้นจะว่าออก เปนพวกนครว่าออกไม่ได้[๔] ครั้นจะว่าออกเล่าเปนเข้าข้างหนึ่งจะว่านั้นยาก จึงรับสั่งถามพระเจ้าลูกเธอว่าลอองพระบาทกรมหมื่นศักดิ์พูดออกไม่ได้เปนพวกนคร พระเจ้าลูกเธอเปนคนกลางแล้วก็ไม่เข้าพวกเหนกระไหรยเล่า พระเจ้าลูกเธอกราบทูลว่าความที่พระยาสุรเสนาพระยาพิไชยสงครามบอกเข้ามานั้นหาทราบว่ากะไหรยไม่ แต่เมื่อ (ผู้) ช่วยราชการเข้ามา ทราบอยู่ว่าแขกนั้นพระยาสงขลาจัดแจงไว้บ้างอยู่แล้ว (ผู้) ช่วยราชการสงขลาเห็นได้ทีกราบทูลอ่อน ๆ แต่พอพระโองการได้ยินว่าแขกนั้น พระยาสงขลาจัดได้ไว้ร้อยเศษ เอาไปส่งให้พระยาสุรเสนา ๆ ไม่รับ พระโองการทรงทราบแต่หาตรัสมาว่าประการใดไม่ ตรัสบ่นเคืองแก่พระยาสงขลาต่อไป ว่าเปนผู้น้อยไม่ยำเกรงผู้ใหญ่ เช่นอย่างนี้ ถ้ามีราชการทัพศึกที่ไหนจะเอาการได้ ข้าหลวงซึ่งให้ออกไปไม่ใช่ผู้น้อยเปนถึงพระยาสุรเสนา ก็ไม่มีความเกรงแล้วจะให้ใครไปอีกเล่า แล้วไทยแขกผู้คนก็ไม่ใช่ไพร่บ้านพลเมืองของตัว คนเขาอื่นต่างหากแกล้งเกียจกันไว้แต่พออย่าให้ได้เปนการ จะทำ ๆ นองเหมือนพระยาสงขลาพี่ชาย[๕] นั่นเปนลูกศิษย์หมื่นไวย พูดจากลับกลอก

---

๔ เจ้าจอมมารดากรมหมื่นศักดิ์เปนธิดาเจ้าพระยานครพัฒน์.

๕ คือพระยาสงขลา จ้อง.

ริตอย่างนั้นเกลียดนักหาชอบไม่ พระยาสงขลาคนนี้ดูแต่ก่อน แล เหมือนว่าจะ (เปนคนตรง) อยู่ ประเดี๋ยวนี้ได้เข้าหาสำนักไหนอีกเล่า หฤๅว่า (รับมรฎก) ต่อมาแต่พี่ชาย แล้วตรัสว่าท่านองพระยาสงขลา ที่ตายชังนัก น้องแก่เปนไป........... แล้วตรัสว่าพระยาพัทลุง...........ดู แต่แรกเมื่ออยู่........... (ฉบับที่ได้มาเท่านี้)

พงษาวดารเมืองพัทลุง

๑ ได้เรียนถามคุณ (จอม) มารดากลิ่น แล คุณฉิม[๑] แล้วเรียงเรื่องไว้เมื่อณเดือน ๑๐ ปีจอโทศก (จุลศักราช ๑๒๑๒) ปลายแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้า ด้วยสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย ไล่ถามเอาพงษาวดารเมืองพัทลุง ด้วยจะตั้งพระยาพัทลุง (ทับ) ข้าพระพุทธเจ้าหมื่นสนิทภิรมย์ปลัดกรมในกรมหมื่นไกรสรวิชิต ขอรับพระราชทานเรียบเรียงไว้เปนรายเรื่องนี้

เดิมเมื่อครั้งกรุงเก่ายังดำรงอยู่โปรดเกล้า ฯ ให้มรหุมแขกเปนพระยาแก้วโกรพ ว่าราชการเมืองพัทลุง ตั้งเมืองที่เขาพิไชยบุรี ๑๕ ปี ครั้นมรหุมถึงอนิจกรรมแล้ว บุตรมรหุมชื่อตะตา ได้รับพระราชทานเปนพระยาราชบังสัน ว่าราชการเมืองพัทลุงได้ ๑๔ ปี พระยาราชบังสันถึงอนิจกรรม พระภักดิเสนาบุตร พี่ชายพระยาราชบังสัน ได้ว่าราชการเมืองพัทลุงอยู่ ๕ ปีถึงอนิจกรรม ครั้นเมืองนครศรีธรรมราชตั้งเปนเจ้าขึ้น ให้หลานชายพระยานครเปนพระยาพัทลุง ตั้งเมืองที่ตำบลท่าเสม็ด จึงเรียกว่าพระยาท่าเสม็ดต่อมา ว่าราชการเมือง ๒ ปี ถึงอนิจกรรม แล้วพระยาพิมลหลานท้าวเทพกระสัตรีเมืองถลางมาเปนพระยาพัทลุง ตั้งเมืองที่ตำบลควน

---

๑ เจ้าจอมมารดากลิ่น เปนเจ้าจอมมารดา กรมหมื่นไกรสรวิชิต คุณฉิมเปนน้องสาวเจ้าจอมมารดากลิ่น ทั้ง ๒ คน เปนธิดาพระยาพัทลุง (ขุน) ครั้งกรุงธนบุรี

มะพร้าว ว่าราชการอยู่ ๓ ปี ออกนอกราชการ ครั้นแผ่นดินเจ้าตาก[๒] โปรดให้นายจันมหาดเล็กเปนพระยาพัทลุง ตั้งเมืองที่ตำบลบ้านม่วง ได้ว่าราชการเมืองอยู่ ๒ ปี ออกนอกราชการ แล้วโปรดให้นายขุน บุตรพระยาราชบังสันเปนพระยาพัทลุง ที่ชาวเมืองเรียกว่าพระยาคางเหล็ก ๆ มีบุตรชาย ชื่อ นายทองขาว ๑ นายกล่อม ๑ หญิงชื่อ กลน ๑ ฉิม ๑ รวม ๔ คน ได้ถวายตัวทำราชการอยู่กรุงเทพ ฯ[๓] นายทองขาวได้เปนที่หลวงนายศักดิ นายเวรมหาดเล็ก นายกล่อมเปนมหาดเล็ก นายเผือกน้องชายพระยาคางเหล็ก เปนนายพลพ่ายมหาดเล็กหุ้มแพร กลิ่นเปนเจ้าจอมมารดากรมหมื่นไกรสรวิชิต ฉิมเปนหม่อมพนักงานอยู่ในพระราชวัง พระยาพัทลุงคางเหล็ก ตั้งเมืองอยู่ตำบลลำปำ ได้รับพระราชทานพานทองเปนเครื่องยศ นายบุญคงน้องเจ้าจอมมารดาแก้ว เปนพระทิพคำแหงสงครามปลัด [พระยาพัทลุงคางเหล็กว่าราชการเมืองอยู่ ๑๓ ปี ถึงอนิจกรรม ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ โปรดเกล้า ฯ ให้พระศรีไกรลาศคนกรุง เปนพระยาพัทลุง ตั้งเมืองที่ตำบลลำปำฝั่งทักษิณ

ลุศักราช ๑๑๕๓ ปีกุญตรีศกเดือน ๖ แขกเมืองเซียะยกกองทัพมาตีเมืองสงขลาแตก เจ้าเมืองสงขลาพาครอบครัวหนีไปเมือง

๒ หมายความว่า เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองนครศรีธรรมราชได้แล้ว

๓ เข้าใจว่าถวายตัวทำราชการในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร

พัทลุง พระศรีไกรลาศก็ตกใจหนีเข้าป่าไปด้วย เจ้าพระยานครยกกองทัพไปช่วยเมืองสงขลา ตีทัพแขกเซี่ยะแตกไปแล้ว บอกข้อราชการเข้าไปกรุงเทพ ฯ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ทรงพระพิโรธพระศรีไกรลาศว่าศึกไม่ทันถึงเมือง ตื่นแตกหนีทิ้งบ้านเมืองไป ให้ลงพระราชอาญาจำคุมตัวเข้าไปกรุงเทพ ฯ แล้วให้ถอดออกจากตำแหน่ง พระศรีไกรลาศว่าราชการเมืองอยู่ ๔ ปี ออกนอกราชการ แล้วสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ โปรดเกล้า ฯ ให้นายทองขาวซึ่งเปนที่หลวงนายศักดิ บุตรพระยาพัทลุงคางเหล็กออกไปราชการทัพอญิ่นเมืองตานี เมื่อขณะนั้นหลวงนายศักดิอายุได้ ๓๓ ปี ครั้นเสร็จราชการทัพแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้อยู่ว่าราชการเมืองพัทลุงในปีกุญตรีศก รั้งเมืองอยู่ได้ ๖ ปี ถึงปีมเสงนพศกโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้เปนพระยาพัทลุง พระราชทานพานทองเปนเครื่องยศ อยู่ ๑๒ ปี ครั้นปีมเสงเอกศก สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าสวรรคต สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในปีมเสงเอกศกนั้น แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้นายกล่อมมหาดเล็กน้องพระยาพัทลุง (ทองขาว) เปนพระทิพคำแหงสงครามปลัด นายจุ้ย บุตรพระยาพิไชยราชาเปนหลวงเทพภักดียกรบัตร ครั้นสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ เสวยราชย์ได้ ๘ ปี พระยาพัทลุง (ทองขาว) ถึงแก่อนิจกรรมในปีฉลูนพศก อายุได้ ๕๙ ปี พระยาพัทลุง (ทองขาว) มีบุตรผู้ชาย ชื่อ ฉิม ๑ หนู ๑ นก ๑ ทับ ๑ หุ่น ๑ ขำ ๑ เอี่ยม ๑ หงษ์ ๑ คง ๑ นิ่ม ๑

ปลอก ๑ สุก ๑ เนียม ๑ รัก ๑ รุ่ง ๑ อิน ๑ รวมชาย ๑๖ คน หญิงชื่อจัน ๑ พู่ ๑ ผึ้ง ๑ ทรัพย์ ๑ น้อย ๑ จีบ ๑ พัก ๑ กลัด ๑ รวมหญิง ๘ คน รวมทั้งชายหญิง ๒๔ คน นายนกเปนที่หลวงสัจจาภักดิ์ นายปลอกเปนหลวงศักดิ์สุรการผู้ช่วยราชการเมืองพัทลุง ๒ นาย นายทับ,นายนิ่ม,นายสุก,นายผึ้ง,นายน้อย, ได้ถวายตัวทำราชการอยู่ในกรุง ผึ้งได้เปนที่ท้าวสมศักดิ์ น้อยเปนหม่อมพนักงานในพระราชวังหลวง นายทับ,นายนิ่ม,นายสุก, เปนมหาดเล็ก ครั้นพระยาพัทลุง (ทองขาว) ถึงอนิจกรรม โปรดเกล้า ฯ ให้นายเผือกพลพ่าย น้องพระยาพัทลุง (ขุน) ที่เรียกว่าพระยาพัทลุงคางเหล็กเปนพระยาพัทลุง พระราชทานพานทองเปนเครื่องยศ หลวงเทพภักดิ์ยกรบัตร (จุ้ย) เปนพระทิพคำแหงสงครามปลัด หลวงสุรเสนีกรมการเปนหลวงเทพภักดิ์ยกรบัตร ตั้งเมืองที่ตำบลลำปำ พระยาพัทลุง (เผือก) มีบุตรชาย ฉิม ๑ พัก ๑ บัว ๑ ครุธ ๑ พลับ ๑ อั้น ๑ หญิง, เกด ๑ สินลา ๑ จุ้ย ๑ จีบ ๑ ลูกอิน ๑ กลัด ๑ รวมชาย ๖ หญิง ๖ เปน ๑๒ คน นายบัวเปนที่พระพลสงคราม นายครุธเปนที่หลวงพิทักษ์ราชา กรมเกณฑ์บุญ นายอั้นเปนหลวงวิชิตสงคราม ได้รับราชการ ๔ คน พระยาพัทลุง (เผือก) ได้ว่าราชการเมืองพัทลุง ในแผ่นดินพระพุทธเลิศหล้า ๗ ปี ในแผ่นดินพระนั่งเกล้า ๒ ปี รวม ๙ ปี พระยาพัทลุง (เผือก) ออกนอกราชการ แล้วสมเด็จพระนั่งเกล้า โปรดเกล้า ฯ ให้พระเสน่หา

มนตรี (ใหญ่) บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเปนพระยาพัทลุง พระราชทานพานทองเปนเครื่องยศ พระปลัดหลวงยกรบัตรคงที่อยู่ ตั้งเมืองทำตำบลลำป่า พระยาพัทลุง (ใหญ่) มีบุตรชาย นายใหญ่ เปนมหาดเล็ก ๑ นายกลางเปนพระยาบำเรอบริรักษ์ ๑ นายหนู เปนพระสุนทรานุกิจปรีชา ๑ รวมบุตรรับราชการ ๔ คน พระยาพัทลุง (ใหญ่) ว่าราชการเมือง ๑๔ ปี มีความผิด โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาพัทลุง (ใหญ่ ออกจากที่กลับเข้าไปทำราชการณกรุงเทพ ฯ ได้เปนที่พระยาอุไทยธรรมราชา ในกรมพระกลาโหม[๔] แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พระปลัด จุ้ย) เปนพระยาพัทลุง ตั้งเมืองที่ตำบลลำป่า พระราชทานพานทองเปนเครื่องยศ นายบุญคงมหาดเล็กเปนพระทิพคำแหงสงครามปลัด แลนายบุญคงนั้นเปนบุตรหลวงฤทธิเสนี นายกองส่วยดีบุก หลวงฤทธิเสนีเปนบุตรอาพระยาพัทลุง (ทองขาว) นายทับมหาดเล็กบุตรพระยาพัทลุง ทองขาว เปนหลวงเทพภักดี ยกรบัตร พระยาพัทลุง (จุ้ย) หามีบุตรไม่ รับนายน้อยบุตรของหลานมาไว้เมืองพัทลุง เลี้ยงเปนบุตร พระยาพัทลุง (จุ้ย) ว่าราชการเมืองในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้า ๑๐ ปี ถึงแก่อนิจกรรม แล้วสมเด็จพระนั่งเกล้า รับสั่งให้หลวงเทพภักดียกรบัตร (ทับ) เปนพระยาพัทลุง แล้วสวรรคต ครั้นแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงเทพภักดียกรบัตร (ทับ) ได้รับสัญญาบัตรเปนพระยาพัทลุง พระราชทานพานทองเปนเครื่องยศ นายนิ่มบุตรพระยา

---

๔ ตรงนี้ที่ถูก ดูอธิบายไว้ในตอนพงษาวดารเมืองนคร ฯ

พัทลุง (ทองขาว) ซึ่งเปนที่หมื่นสนิทภิรมย์ปลัดกรม ในกรมหมื่นไกรสรวิชิต เปนที่หลวงเทพภักดียกรบัตร นายน้อยบุตรเขยพระยาพัทลุง (ทับ) เปนพระวรนาฎสัมพันธ์ ผู้ว่าราชการเมืองปเหลียน พระปลัดคงที่อยู่ นายสุกบุตรพระยาพัทลุง (ทองขาว) เปนที่หลวงราชมนตรี ผู้ช่วยราชการ พระยาพัทลุง (ทับ) ตั้งเมืองที่ตำบลบ้านลำปำ พระยาพัทลุงทับ มีบุตรชาย ชื่อ คล้าย ๑ ทองขาว ๑ หนู ๑ หญิงชื่อ ขาว ๑ ชื่อคำ ๑ รวมชาย ๓ หญิง ๒ เปน ๕ คน กับบุตรภรรยาน้อย ชายชื่อคง ๑ กล่อม ๑ ตุด ๑ นบ ๑ หนู ๑ หญิง ชื่อ ทิม ๑ เอี่ยม ๑ เอม ๑ เภา ๑ เข้า ๑ หลวง ๑ รวมลูกเมียน้อยชาย ๕ หญิง ๕ เปน ๑๐ คน นายคล้าย นายทองขาว ได้ถวายตัวเปนมหาดเล็ก ครั้นพระปลัด หลวงยกรบัตรถึงแก่กรรม โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงรองราชมนตรี (สุก) เปนพระทิพคำแหงสงครามปลัด นายคล้ายมหาดเล็ก บุตรพระยาพัทลุง (ทับ) เปนหลวงเทพภักดียกรบัตร นายหนูมหาดเล็กบุตรพระยาพัทลุง (ทับ) เปนหลวงรองราชมนตรีผู้ช่วยราชการ พระยาพัทลุง (ทับ) ว่าราชการเมือง ๑๘ ปี ถึงอนิจกรรม ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้า แล้วโปรดเกล้า ฯ รับสั่งให้พระวรนาฎสัมพันธ์ผู้ว่าราชการเมืองปเหลียนเปนพระยาพัทลุง พระราชทานพานทองเปนเครื่องยศ ตั้งเมืองที่ตำบลลำปำ พระปลัดหลวงยกรบัตรคงที่อยู่ นายทองขาวเปนมหาดเล็ก บุตรพระยาพัทลุง (ทับ) เปนพระบริรักษ์นตเกษตรานุรักษ์

ผู้ว่าราชการเมืองปเหลียน ครั้นพระทิพคำแหงสงครามปลัด (สุก) หลวงเทพภักดียกรบัตร (คล้าย) ถึงแก่กรรม หลวงภักดีโยธา (รุ่ง) บุตรพระยาพัทลุง (ทองขาว) เปนพระทิพคำแหงสงครามปลัด ขุนบุรีรักษ์ (นัน) บุตรหลวงสุนันทากรปลัดเมืองปเหลียน เปนหลวงเทพภักดียกรบัตร ฯ